

สุวรรณา เกษมเกียรติเพ็ชร

๑๓ ชนเผ่าในลาวตอนใต้ ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัว สู่วิถีชีวิตปัจจุบัน

รายงานการวิจัยด้านวัฒนธรรม

โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรม
ของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว

เพื่อเป็นความรู้พื้นฐาน
ในการวางแผนวิจัยและพัฒนา

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

๑๑๑

รายงานการวิจัยนี้เป็นฉบับร่างเพื่อเสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง
ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว
เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา
วันที่ ๒๓-๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๔

ไม่อนุญาตให้อ้างถึง คัดลอก ตัดทอน หรือทำสำเนาข้อความ ในลักษณะใดทั้งสิ้น

คำนำ

โครงการวิจัยเรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา เกิดขึ้นได้ด้วยพระกรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ความละเอียดดังปรากฏในหนังสือรายงานผลวิจัยด้านภาษาของรองศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ เหลืองทองคำ หัวหน้าโครงการวิจัยนี้แล้ว

รองศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ หัวหน้าโครงการวิจัยได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเข้าร่วมโครงการในฐานะผู้วิจัยด้านวัฒนธรรม โดยได้รับความสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ให้ดำเนินโครงการในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๓ ตลอดเวลาที่ดำเนินการเก็บข้อมูลและวิจัย ข้าพเจ้าได้รับความกรุณาและความอนุเคราะห์เป็นอเนกประการ จากท่านหัวหน้าโครงการและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย จากรัฐบาลและหน่วยงานของประเทศ สปป.ลาว และประเทศไทย ตลอดจนผู้ที่ได้เอื้อเฟื้อช่วยเหลือข้าพเจ้าโดยตรงอีกเป็นจำนวนมาก งานวิจัยนี้ไม่อาจสำเร็จลงได้หากปราศจากความอนุเคราะห์ดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอแสดงความรำลึกถึงคุณูปการของท่านทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้

โครงการวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่า ๑๓ เผ่า ในแขวงเซกอง สปป.ลาว มีจุดมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดปริบทวิถีชีวิตวัฒนธรรมของบรรดาชนเผ่า ให้เห็นความเป็นมาในอดีตเท่าที่จะสามารถทำได้ และความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน โดยพยายามให้มีลักษณะที่เป็นพลวัต คือ ภาพของชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง เพื่อวิเคราะห์ภาพรวมและลักษณะเฉพาะของแต่ละเผ่า รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่า เพื่อศึกษาเอกภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้

การเก็บข้อมูลในโครงการด้านวัฒนธรรม กำหนดหัวข้อไว้ ๑๐ หัวข้อ เป็นแกนในการบันทึกข้อมูลที่รวบรวมจากผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นชนเผ่า ๑๓ คน และจากการสัมภาษณ์ พูดคุย กับคนอื่นๆ ในแต่ละเผ่าเท่าที่จะสามารถกระทำได้ในช่วงระยะที่สอง ได้เพิ่มการบันทึกข้อมูลมุขปาฐะประเพณีทานคำกล่าว และข้อห้ามข้อนิยมที่เป็นคติความเชื่อของชนเผ่า จากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียงเป็นรายงาน ๓ เล่ม ในชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง คือ

เล่มที่ ๑	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม
เล่มที่ ๒	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : นิทานและการละเล่น
เล่มที่ ๓	๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง : ปฏิสัมพันธ์และการปรับตัวสู่วิถีชีวิตปัจจุบัน

เนื้อหาในเล่มที่ ๑ นั้น เป็นการสังเคราะห์และเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดโดยละเอียด เพื่อให้เห็นภาพรวมและลักษณะเฉพาะด้านการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า ยกเว้นข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลด้านมุขปาฐะ ได้แก่นิทาน เพลง และคำกล่าวของเผ่า ซึ่งเรียบเรียงไว้ในเล่มที่ ๒ ส่วนเล่มที่ ๓ เป็นการสรุปและวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าและการปรับตัว เท่าที่จะสามารถวิเคราะห์ได้จากข้อมูลทั้งหมด ที่ได้มาในเวลาอันจำกัดของการเดินทางไปเก็บข้อมูลแต่ละครั้งและจากความช่วยเหลือของผู้ร่วมงานทั้งปวง

รายงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกองนี้ยังไม่เป็นผลงานวิจัยที่มีคุณภาพสมบูรณ์ เหตุสำคัญคือความอ่อนด้อยทางศักยภาพและความรู้ความเชี่ยวชาญของข้าพเจ้า ทั้งในด้านวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้และด้านทฤษฎีการวิเคราะห์วัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงพยายามบันทึกและเรียบเรียงข้อมูลทั้งหมดไว้โดยละเอียด เพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาหรือสร้างงานวิจัยอื่นๆ ต่อไปได้อีก ซึ่งอาจจะมีคุณค่าและเป็นประโยชน์แก่วิชาการยิ่งกว่างานนี้ ตลอดจนเป็นประโยชน์ในการวางแผนวิจัยและพัฒนาของประเทศ สปป.ลาว ข้าพเจ้าใคร่ขอให้ถือว่าข้อมูลทั้งหมดนี้เป็นข้อมูลของบรรดาชนเผ่าทั้งหลายในแขวงเซกอง ที่ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้นำมาถ่ายทอดเบื้องต้น

ในท้ายที่สุด ข้าพเจ้าขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และภาควิชาภาษาไทย ซึ่งได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้ทำงานวิจัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอรำลึกพระคุณแก่ผู้ที่เป้นแรงบันดาลใจสำคัญ ๓ ท่าน ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าอาจหาญทำงานชิ้นใหญ่เกินความสามารถนี้ คือ

พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ผู้บันทึกและเขียนหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยเป็นความรู้พื้นฐานเรื่องชนเผ่าทั้งหลาย

ศาสตราจารย์ ดร. คุณบรรจบ พันธุเมธา

ศาสตราจารย์ ดร. A. Thomas Kirsch

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๔

ขอขอบคุณ สำนักพิมพ์เมืองโบราณ

และคุณมรุส กุลจินต์ ผู้ช่วยดำเนินการจัดทำต้นฉบับและการพิมพ์หนังสือชุด ๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง

สารบัญ

บทนำ	๑๓	ชนเผ่าในแขวงเซกอง	๑
		บทสำรวจเบื้องต้น	๑
		มิติด้านเวลาและสถานที่	๖
บทที่ ๑		กลุ่มชาติพันธุ์	๘
		วิถีชีวิตพื้นฐาน	๘
		ลักษณะความสัมพันธ์ดั้งเดิม	๒๒
		ช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลง	๓๑
บทที่ ๒		การแต่งงาน ครอบครัว เครือญาติ	๓๓
		แนวคิดเรื่องเพศสัมพันธ์	๓๓
		การเลือกคู่ครองและการแต่งงาน	๓๖
		ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว	๔๕
		บทบาทหญิง-ชายและความเปลี่ยนแปลงทางสังคม	๕๑
บทที่ ๓		ความเชื่อและพิธีกรรม	๕๔
		ระบบนับถือผีและความเปลี่ยนแปลง	๕๔
		พิธีกรรมกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า	๗๑
		พุทธและผีในบ้านส่วย บ้านละเวน	๘๙
		พิธีกรรมกับบทบาทผู้นำในชนเผ่า	๙๓
บทที่ ๔		ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า	๙๗
		เซกองในปัจจุบัน	๙๗
		อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม	๑๐๐
		กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมกับความเปลี่ยนแปลง	๑๐๗
		ความหลากหลายและเอกภาพทางวัฒนธรรม	๑๐๗
บรรณานุกรม			๑๐๙

๑๓ ชนเผ่าในแขวงเซกอง

บทสำรวจเบื้องต้น

แขวงเซกอง สปป.ลาว ประกอบด้วยประชากรที่เป็นชนเผ่าอย่างน้อย ๑๔ ชนเผ่าตามที่มีรายงานในเอกสารของห้องการค้าและวัฒนธรรมของแขวงเซกอง ในจำนวน ๑๔ ชนเผ่านี้มีลาวลุ่มอยู่ด้วยซึ่งมีจำนวนน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับจำนวนรวมของชนเผ่าอื่นๆ ส่วนอีก ๑๓ ชนเผ่า นั้น จำแนกตามภาษาพูดของเผ่าและความรับรู้ของแต่ละเผ่าว่าตนเป็นเผ่าอะไร และชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง หรือที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วยในลักษณะต่างๆ นั้นเป็นชนเผ่าอะไร แม้ว่าวิถีชีวิต คติความเชื่อดั้งเดิม ระบบครอบครัวและเครือญาติ ที่อยู่อาศัย ตลอดจนการสร้างสรรคทางศิลปะและวัฒนธรรมจะมีลักษณะเหมือนหรือใกล้เคียงกัน และผลจากการที่อยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องกันจะทำให้เกิดการปรับตัวและผสมกลมกลืนกันบ้าง หากแต่ละเผ่าก็ยังรักษาความรู้ไว้ได้ชัดเจนว่าเผ่าของตนและเผ่าอื่นๆ นั้นจำแนกจากกันได้ด้วยข้อกำหนดอย่างไรบ้างนอกเหนือไปจากภาษาพูดที่ต่างกัน

เท่าที่ศึกษาหลักฐานทางเอกสารภาษาไทย ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องชนเผ่าเหล่านี้ (ยกเว้นลาวลุ่ม) ยังไม่เคยมีรายงานเป็นทางการหรือในเชิงวิชาการ นอกจากที่มีปรากฏเป็นบันทึกข้อมูลของนักเดินทาง หรือผู้ที่ได้เคยเข้าไปในดินแดนแถบนี้ หรือได้เคยพบกับประชากรที่เป็นชนเผ่าเหล่านี้มาบ้าง ดังเช่น หนังสือเรื่อง ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ ของพระยาประจักษ์จกรจักร (แช่ม บุนนาค) ซึ่งบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมและคำภาษาของชนเผ่า และมีเรื่องราวเกี่ยวกับชนเผ่า เช่น อะลัก (ฮารัก) กระเสง (กะเซง) ตะโอย อยู่บ้าง แต่ข้อมูลดังกล่าวก็มีปริมาณน้อย และยังไม่มียุติที่ศึกษา ค้นคว้าสืบเนื่องโดยเฉพาะเกี่ยวกับชนเผ่าที่อยู่ในบริเวณแขวงเซกองปัจจุบัน จึงอาจกล่าวได้ว่ายังไม่มี เอกสารภาษาไทยที่เสนอการบันทึกภาพชุมชนของชนเผ่าเหล่านี้อย่างสมบูรณ์ ในทางวิชาการสาขาใด สาขาหนึ่ง แต่หนังสือของพระยาประจักษ์จกรจักรเรื่องนี้ก็นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ในฐานะเป็น ข้อมูลพื้นฐานและเท่าที่สุดที่เป็นภาษาไทยเท่าที่สามารถจะสืบค้นได้

การรวบรวมศึกษาข้อมูลทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ จะเป็นประโยชน์ในการ สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับชนเผ่าที่เป็นประชากรดั้งเดิมของพื้นที่ สามารถนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูล เรื่องชนเผ่าอื่นๆ ทั้งที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงหรือต่างแหล่งพื้นที่แต่อาจมีระบบวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม คล้ายคลึงกันและมีปฏิสัมพันธ์กันมาในแง่ใดแง่หนึ่ง การบันทึกข้อมูลในเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) จึงเป็นประโยชน์เบื้องต้นในการให้ภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ เพื่อการ

๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ศึกษาเปรียบเทียบในขั้นต่อไป อันจะช่วยเปิดความรู้เกี่ยวกับชนเผ่าในทางวิชาการหลายสาขาให้กว้างขวางและแจ่มชัดขึ้น เช่น คติความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าในตระกูลภาษามอญ-เขมร และผลสืบเนื่องต่อพิธีกรรมและการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม กระบวนการสืบทอดวัฒนธรรมมุขปาฐะของชนเผ่า การรับรู้และปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าและทัศนคติต่อกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ

ความคิดเกี่ยวกับการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยหลายกลุ่มนั้น ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes)* เสนอว่ากลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งรกรากอยู่ในบริเวณเดียวกันจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในลักษณะที่พึ่งพากันในอดีต เนื่องจากความเจริญเกิดขึ้นในที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ ในการศึกษาชาวเขาในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีลักษณะเป็นคู่ เช่น คนลัวะ/คนเมือง คนกะฉิ่น/คนฉาน คนกะเหรี่ยง/คนพม่า คนม้ง/คนจีน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเกิดการพึ่งพากันระหว่างชาวเขาซึ่งเจริญน้อยกว่ากับคนพื้นราบซึ่งเจริญกว่า และสามารถผลิตสิ่งของต่างๆ ที่ชาวเขาไม่สามารถผลิตได้ การศึกษาความคล้ายคลึงหรือแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ดี การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ดี ไม่ได้เป็นการทำให้เกิดความแตกแยกหรือเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ในทางตรงกันข้าม จะส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีอันเป็นผลมาจากความเข้าใจซึ่งกันและกัน

กลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) คือ กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาพูดเดียวกัน และเชื่อว่าสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน (หมายถึงบรรพบุรุษทางสายเลือดและบรรพบุรุษทางวัฒนธรรม) ผู้ที่อยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันจะมีความรู้สึกผูกพันทางสายเลือดและวัฒนธรรมอยู่ด้วยพร้อมๆ กันไป เป็นความรู้สึกที่ช่วยเสริมสร้างเอกลักษณ์ของบุคคลและของชาติพันธุ์ คำว่า “ชนเผ่า” ที่ใช้ในการศึกษานี้จะตรงกับความหมายของคำว่า “กลุ่มชาติพันธุ์” ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับระบบของสปป.ลาว ในการจำแนกกลุ่มประชากร

องค์ความรู้หรือความเข้าใจที่แจ่มชัดเกี่ยวกับชนเผ่าเหล่านี้ จะส่งผลต่อไปถึงการวางแผนในการพัฒนา ทั้งในด้านวิถีชีวิตทั่วไป การศึกษาตามระบบความรู้และเทคโนโลยีปัจจุบัน เพื่อสนองความจำเป็นสำหรับอนาคต การปรับวิถีชีวิตของชุมชนโดยความเข้าใจ ความรับรู้ และทางเลือกของชุมชนเอง

* Charles F. Keyes, “Introduction” in *Ethnic Adaptation and Identity : The Karen on the Thai Frontier with Burma*, 1979.

ตลอดจนถึงการปรับเข้ากับความเป็นเอกภาพของชุมชนใหญ่ ซึ่งมีชนเผ่าเหล่านี้เป็นกลุ่มประชากรหลัก อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิถีชีวิตและภาพรวมของชนเผ่าจำนวนถึง ๑๓ ชนเผ่า (ไม่นับลาวลุ่ม) นับว่าเป็นงานหนักด้านวัฒนธรรม จำเป็นต้องใช้เวลาและจำนวนผู้ศึกษามากพอสมควรกับปริมาณงาน ฉะนั้น นับตั้งแต่ได้เริ่มทำการสำรวจข้อมูลครั้งแรก เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีแม้แต่แผนการว่าจะดำเนินโครงการวิจัย จนถึงเวลาที่ได้เริ่มดำเนินการวิจัยไตรมาสแรก ตามแผนงานของโครงการวิจัย เรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง สปป.ลาว เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา* ซึ่งมีกำหนดระยะเวลาดำเนินโครงการรวมทั้งสิ้น ๘ ไตรมาส (มีนาคม ๒๕๔๑-ธันวาคม ๒๕๔๒) และต่อมาได้ขอต่อเวลาของโครงการเพื่อตรวจสอบข้อมูล และเรียบเรียงรายงานผลการวิจัยอีก ๑ ปี (มกราคม ๒๕๔๓-ธันวาคม ๒๕๔๓) การรวบรวมและศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลด้านวัฒนธรรม ยังไม่สามารถดำเนินไปถึงขั้นการให้ภาพที่สมบูรณ์ของทุกชนเผ่าได้ แต่เป็นการเก็บข้อมูล จัดจำแนก และตีความข้อมูล เพื่อสร้างองค์ความรู้โดยรวมเกี่ยวกับชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่าอย่างละเอียดชัดเจนที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เป็นครั้งแรกในวงวิชาการด้านสังคมและวัฒนธรรม (ดูรายละเอียดในรายงานผลการวิจัยเล่มที่ ๑ ๑๓ ชนเผ่าในลาวตอนใต้ : วิถีชีวิตและวัฒนธรรม)

หลังจากที่ได้สำรวจข้อมูลครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ และเดินทางไปสำรวจครั้งที่สอง เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๐ เพื่อร่างโครงการวิจัยด้านวัฒนธรรม วัตถุประสงค์ในการรวบรวมและศึกษาเรื่องราวของชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า จึงได้กำหนดขึ้น ๓ ประการด้วยกัน

๑. เพื่อรวบรวมข้อมูลด้านวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของชนเผ่า ๑๓ เผ่า ในแขวงเซกอง ทั้งข้อมูลที่เป็นวิถีชีวิตดั้งเดิม (จากการสัมภาษณ์) และวิถีชีวิตปัจจุบัน (จากการสัมภาษณ์และสังเกต)

๒. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงด้านวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และการสร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรมของแต่ละเผ่า และระหว่างเผ่า

๓. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า และการปรับตัวเข้ากับการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ทั้งในแง่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการรักษาอัตลักษณ์ของเผ่า เพื่อที่จะประสานเข้ากับนโยบายของรัฐในการสร้างเอกภาพทางภาษาและวัฒนธรรมของชนเผ่าเหล่านี้ โดยมีวัฒนธรรมลาวลุ่มเป็น

* ดูรายละเอียดการดำเนินโครงการใน ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้ เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการวางแผนวิจัยและพัฒนา ของ รองศาสตราจารย์ ดร. ชีระพันธ์ ล.ทองคำ หัวหน้าโครงการวิจัย

๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ศูนย์กลางหรือเป็นกระแสหลัก

ชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแขวงเซกอง ซึ่งเป็นแขวงใหม่ที่สุดในจำนวนแขวง ๔ แขวง ตอนใต้ของประเทศ สปป.ลาว ได้แก่ ตะเริงง ฮารัก (อะลัก) กะตุ เงะ (เกรียง) ดักกั ง ตะรีว จะต้อง กะเซง แย้ฮู ละวี ล่วย ละเวน (จรุ) และตะโอย (ตะออส) ชนเผ่าทั้งหมดนี้ หากจำแนกตามเขตที่ตั้ง ถิ่นฐานในปัจจุบันซึ่งแบ่งออกเป็นเมือง ๔ เมืองที่ขึ้นต่อแขวงเซกองจะจัดกลุ่มได้ดังนี้

เมืองดักจิง	ตะเริงง แย้ฮู ดักกั ง ตะรีว กะเซง
เมืองกะลิม	เงะ กะตุ จะต้อง ตะโอย
เมืองละมาม	ฮารัก ละวี
เมืองท่าแดง	ล่วย ละเวน

ส่วนลาวลุ่มนั้น มีจำนวนน้อยและตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่เพียง ๓ บ้านในเขตเมืองละมาม ซึ่งเป็นที่ตั้งตัวแขวงเซกองในปัจจุบัน และมีอีกจำนวนหนึ่งที่กระเจายกกันอยู่ในเขตเมืองท่าแดง เนื่องจากแต่เดิมก่อนที่จะตั้งแขวงเซกองขึ้น (พ.ศ. ๒๕๒๗) พื้นที่แถบนี้ขึ้นอยู่กับแขวงสาละวัน และบางส่วนอยู่กับแขวงอัตตะปือ ซึ่งเป็นแขวงที่มีกลุ่มลาวลุ่มเป็นกลุ่มหลักของพื้นที่

หากจัดจำแนกชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า ตามตระกูลภาษาที่พูด ซึ่งในขณะนี้ถือว่าเป็นวิธีการจัดจำแนกกลุ่มที่ชัดเจนและเป็นที่เชื่อถือกันมากที่สุด ก็จะจำแนกกลุ่มของชนเผ่าได้ดังนี้

ชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร (ลาวลุ่มพูดภาษาตระกูลไท) จำแนกแยกตามสาขาภาษาได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. ตระกูลภาษามอญ-เขมร สาขาขัณนาริก ได้แก่ ตะเริงง แย้ฮู ฮารัก กะเซง ละเวน ละวี และล่วย ซึ่งแบ่งย่อยเป็น ๒ กลุ่ม ที่พูดภาษาต่างกัน (ดูรายละเอียดใน ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้ ของ รองศาสตราจารย์ ดร. วีระพันธ์ ล.ทองคำ)

๒. กลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร สาขากะตูกิก ได้แก่ กะตุ เงะ ตะรีว ตะโอย ดักกั ง และจะต้อง

ในการรวบรวมข้อมูลด้านวัฒนธรรม ได้แบ่งชนเผ่าออกเป็น ๔ กลุ่ม ตามเมืองทั้ง ๔ ของแขวง โดยถือว่าแต่ละชนเผ่ามีบ้านเก่าแก่ดั้งเดิมอยู่ในเขตของเมืองใด หรือมีกลุ่มประชากรอยู่มากที่สุดในเขตเมืองใด ทั้งนี้โดยคาดว่า ผลการศึกษาข้อมูลด้านวัฒนธรรมน่าจะสนับสนุนการจัดจำแนกกลุ่มตามภาษาที่พูด แต่การจัดจำแนกตามถิ่นฐานของบ้านเก่าของชนเผ่าในช่วงแรกของโครงการด้านวัฒนธรรมนั้นเป็นไปตามข้อสมมติฐานด้านการรับและเผยแพร่ลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการดำเนินวิถีชีวิตและคตินิยมเชื่อ ซึ่งจะช่วยให้สามารถดำเนินการศึกษาปฏิสัมพันธ์และการปรับตัว

ระหว่างชนเผ่าได้ชัดเจนขึ้น

การกำหนดบ้านเก่าแก่ดั้งเดิมของชนเผ่า หรือบ้านหลักของแต่ละเผ่า นั้น เกิดขึ้นหลังจากการสำรวจข้อมูลครั้งที่ ๒ ในเดือนมกราคม ๒๕๔๐ ซึ่งได้เดินทางไปเยี่ยมบ้านชนเผ่าอีก ๑๐ เผ่า (หลังจากที่ได้ไปเยี่ยมเผ่าเตเรียบ บ้านดักกลัน ในเมืองดักจิง เผ่าฮารัก บ้านกะสังกาง เมืองละมาม และเผ่าละวีที่บ้านละวีฝั่งแดง เมืองละมามมาแล้วในการสำรวจครั้งแรก) ในการสำรวจครั้งนี้ได้ไปบ้านชนเผ่าต่างๆ ดังนี้

๑๒ มกราคม	บ้านตือก๊อกล็อก เผ่ากะตู	ระยะทาง ๓๒ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๓ มกราคม	บ้านหนองนก เผ่าละเวน	ระยะทาง ๔๕ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๔ มกราคม	บ้านยกท่ง เผ่าส่วย	ระยะทาง ๒๘ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๕ มกราคม	บ้านจะลาม เผ่าเงะ	ระยะทาง ๔๒ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๖ มกราคม	บ้านปะแลงกาง เผ่าเตอโย	ระยะทาง ๕๕ กิโลเมตร	เมืองท่าแดง
๑๗ มกราคม	บ้านโนนหนองหว้า เผ่าแย้ฮู	ระยะทาง ๑๐ กิโลเมตร	เมืองละมาม
๑๘ มกราคม	เมืองละมาม (จะต้อง ตะวีว ดักกิง กะเซง)		

ต่อมา ในเดือนมกราคม ๒๕๔๑ โครงการศึกษาด้านวัฒนธรรม ได้จัดอบรมผู้ช่วยเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรม โดยขอความร่วมมือจากคณะผู้ประสานงานของแขวงเซกอง ให้ช่วยจัดส่งผู้ช่วยเก็บข้อมูลที่เป็นชนเผ่าต่างๆ ทั้ง ๑๓ เผ่า มาเข้าอบรมเป็นเวลา ๓ วัน เพื่อทดลองเก็บข้อมูลตามหัวข้อด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมรวม ๑๐ หัวข้อ โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลที่กำหนดขึ้น และอบรมการใช้วัสดุอุปกรณ์ในการเก็บข้อมูล คือ กล้องถ่ายภาพนิ่ง และเครื่องบันทึกเสียง ผู้ช่วยเก็บข้อมูลทั้ง ๑๓ คนนี้ ต้องเป็นชนเผ่าที่ยังมีบ้านเดิมอยู่ในเขตแขวงเซกอง และสามารถพูดและเขียนภาษาลาวลุ่มได้พอสมควร เพื่อจะได้สามารถติดต่อสื่อสารกับผู้วิจัยได้โดยตรง

ผู้ช่วยเก็บข้อมูล ทั้ง ๑๓ เผ่าได้แก่

๑. ท้าวแสงพา บุณทะงัน	เผ่าเตเรียบ
๒. ท้าวพงไซ	เผ่าแย้ฮู
๓. ท้าวหนูวัน	เผ่าตะวีว
๔. ท้าววิไลสัถ บุตรดักกิง	เผ่าดักกิง

(ต่อมา เนื่องจากท้าววิไลสัถติดภาระงาน จึงเปลี่ยนเป็นท้าวคำวัน พันเงินเมา)

๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

๕. ท้าวสมลี	เผ่ากะเซง
๖. นางมะนีสอน	เผ่าเงะ
๗. ท้าวคอบ	เผ่ากะตู
๘. ท้าวฮั่นวิไล	เผ่าจะต๋อง
๙. ท้าวเทิม	เผ่าตะโอย
๑๐. ท้าวดวงใจ เคื่องคำ	เผ่าฮารัก
๑๑. ท้าวคำบุญ	เผ่าละวี
๑๒. ท้าวจันทบ	เผ่าส่วย
๑๓. ท้าวบุญลวน คินทะวง	เผ่าละเวน

แบบบันทึกข้อมูลพื้นฐานด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมกำหนดไว้ ๑๐ หัวข้อ ได้แก่ เรือนที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน ประเพณีพิธีกรรมและ คติความเชื่อ นิทานพื้นบ้าน คำกล่าว ระบบครอบครัวและเครือญาติ และศิลปวัฒนธรรมแขนงต่างๆ

มิติด้านเวลาและสถานที่

หลังจากเริ่มต้นดำเนินโครงการเมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๔๑ การรวบรวมข้อมูลและการออกภาคสนามของผู้วิจัยเพื่อเก็บและตรวจสอบข้อมูลจึงดำเนินไปเป็นระยะตามไตรมาส ที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยกำหนดไว้ รวมทั้งสิ้น ๘ ไตรมาส สิ้นสุดเมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๔๒ การเดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามและพบกับผู้ช่วยเก็บข้อมูลแต่ละเผ่า ตลอดจนไปเยี่ยมบ้านของชนเผ่าเท่าที่จะสามารถเดินทางไปได้นั้น เป็นไปตามเงื่อนไขและข้อจำกัดด้านเวลา พาหนะ และเส้นทางคมนาคม ตลอดจนข้อจำกัดด้านตัวผู้วิจัยเองที่มีภาระหน้าที่ราชการอยู่ในขณะนั้นด้วย

หลังจากการดำเนินโครงการในไตรมาสแรก ได้มีการปรับแหล่งเก็บข้อมูลของแต่ละชนเผ่าให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงและหลักวิชา โดยกำหนดแหล่งข้อมูลไว้ ๓ ลักษณะ

๑. แหล่งข้อมูลหลักที่ผู้ช่วยเก็บข้อมูลใช้ในการเก็บข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งอาจเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของเผ่า หมู่บ้านเดิมของผู้เก็บข้อมูล หรือหมู่บ้านที่ผู้เก็บข้อมูลเห็นว่าสามารถทำงานได้สะดวกที่สุด

๒. แหล่งข้อมูลที่เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของชนเผ่าที่ยังเก็บรักษาเอกลักษณ์ของเผ่า เช่น ที่อยู่อาศัย ขนบธรรมเนียม พิธีกรรม เครื่องแต่งกาย ไว้ได้มากที่สุด

๓. แหล่งข้อมูลที่มีประชากรของชนเผ่าอื่นๆ อยู่อาศัย ผู้วิจัยสามารถเข้าไปเยี่ยมได้แน่นอน

และสะดวก สำหรับผู้วิจัยเก็บข้อมูลเพิ่มเติม และ/หรือ ใช้ในการตรวจสอบข้อมูลของผู้ช่วยเก็บข้อมูล

การกำหนดแหล่งข้อมูลทั้ง ๓ ลักษณะนี้ เพื่อสร้างความมั่นใจในการรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำของข้อมูล และช่วยให้ได้ปริมาณข้อมูลที่เพียงพอและเชื่อถือได้ในการวิเคราะห์ เช่น ในกรณีที่ไม่สามารถเดินทางเข้าถึงแหล่งข้อมูลเป้าหมายได้เพราะการคมนาคมไม่อำนวย ซึ่งพบว่าเกิดขึ้นมากที่สุดในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และต้องแก้ไขปัญหาอุปสรรคดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา การเก็บข้อมูลลุล่วงไปได้เพราะความร่วมมือและความอนุเคราะห์ของคณะผู้ประสานงานของแขวงเซกอง (ดูรายละเอียด เรื่องการบริหารโครงการ ใน ภาษาของนานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้)

การกำหนดแหล่งข้อมูล ผู้ช่วยเก็บข้อมูล ตลอดจนถึงเงื่อนไขด้านต่างๆ นั้น เป็นไปเพื่อให้ได้ข้อมูลมีลักษณะเป็นพลวัต ทั้งในด้านมิติเวลาและสถานที่ เนื่องจากในการศึกษาปฏิสัมพันธ์และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชนเผ่า นั้น ไม่ควรจะเป็นการศึกษาภาพนิ่งของชุมชนในอดีต หรือสังเคราะห์ภาพรวมขึ้นมาจากมุมมองหรือประสบการณ์ของผู้บอกข้อมูลหรือผู้วิจัย แต่เพียงคนเดียวหรือกลุ่มเดียว และไม่ใช้จากแหล่งข้อมูลเพียงจุดเดียว ดังนั้นข้อมูลในการศึกษานี้จึงมีทั้งการบอกเล่าของคนในรุ่นสูงอายุ คนรุ่นกลางและรุ่นใหม่ ทั้งหญิงและชาย และพยายามให้ได้ข้อมูลเปรียบเทียบของเผ่าเดียวกันในชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมต่างกัน เช่น ในบ้านดั้งเดิมของชนเผ่า และในบ้านที่อพยพโยกย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในบริเวณพื้นที่เจริญ เช่น ตัวแขวง หรือตัวเมือง

ข้อมูลและผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่เสนอต่อไปนี้ จึงมิได้เป็นความพยายามที่จะสังเคราะห์ภาพชุมชนชนเผ่าดั้งเดิม หรือแสวงหาอัตลักษณ์ของชนเผ่าแต่เพียงอย่างเดียว หากต้องการเสนอให้เห็นความเป็นมา และความเปลี่ยนแปลง จากทัศนะและมุมมองของตัวแทนชนเผ่าเหล่านั้นๆ รวมถึงทัศนะและมุมมองของชนเผ่าที่มีปฏิสัมพันธ์กันมาแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านของมิติเวลาและมิติสถานที่

บทที่ ๑ กลุ่มชาติพันธุ์

กลุ่มชาติพันธุ์ หรือชนเผ่า ในแขวงเซกอง ทั้ง ๑๓ เผ่า แม้จะแยกออกได้เป็นคนละเผ่า ทั้งใน ความรับรู้ของชนเผ่าเอง เผ่าที่มีความสัมพันธ์กัน และทั้งการรับรู้ของกระบวนการปกครองของรัฐ แต่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและความเป็นมาของเผ่า ทำให้วิถีชีวิตพื้นฐานของเผ่าเหล่านี้มี ลักษณะร่วมกันอยู่หลายด้าน อีกทั้งความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างเผ่ามาเป็นเวลายาวนาน ทำให้เกิดการ รับและถ่ายทอดอิทธิพลทางการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรม จึงทำให้เกิดความคล้ายคลึงและมองเห็น รูปแบบของความสัมพันธ์ที่มีต่อกันได้

วิถีชีวิตพื้นฐาน

ชนเผ่าในเซกอง อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๒ กลุ่ม ตามลักษณะภูมิประเทศที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ คือ กลุ่มที่อยู่บนภูดอย และกลุ่มที่อยู่พื้นราบ (ทุ่งเพียง) และที่ราบสูง (ภูเพียง) ในการกำหนดกลุ่ม ชาติพันธุ์ของรัฐ กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดนี้เรียกว่า ลาวเทิง ในทางภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์ กลุ่มลาวเทิง เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร ในขณะที่กลุ่มลาวลุ่ม เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท และกลุ่ม ลาวสูง จะเป็นพวกที่พูดภาษาตระกูลจีน-ทิเบต และ แม้ว-เย้า ในสมัยก่อนกลุ่มลาวเทิงนี้มักถูกเรียกว่าชา ดั้งเช่นในหนังสือ ว่าด้วยภาษาต่าง ๆ ในสยามประเทศ พระยาประจักษ์กรจักรใช้คำเรียกชนเผ่าที่อยู่ อาศัยในเขตพื้นที่นี้ว่า ชา ยกเว้นส่วยเพียงกลุ่มเดียว (ประชากรจักรจักร : ๒๔๖๒, น. ๒)

สภาพแวดล้อมของที่ตั้งถิ่นฐาน ทำให้ชนเผ่าเหล่านี้มีลักษณะทางวัฒนธรรมและการดำรงชีวิต แตกต่างกันไปบ้าง

เรือนที่อยู่อาศัย

กลุ่มชนเผ่าที่อยู่บนภูดอย ได้แก่ ชนเผ่าในเมืองดักจิงและเมืองกะลิม ซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขาหรือที่ เรียกว่า ภูดอย เมืองดักจิงจะอยู่บนภูดอยสูงกว่าเมืองกะลิม มีอากาศเย็นจัด แหล่งน้ำกินน้ำใช้มักเป็น ลำห้วยขนาดเล็ก หรือบางชุมชนจะอยู่ในบริเวณมีตาน้ำ หรือน้ำซับที่ซึมออกมาจากภูเขา ส่วนชนเผ่า ในเมืองกะลิมอยู่บนภูดอยไม่สูงนัก จึงมีอากาศร้อนกว่า และมีลำน้ำใหญ่คือ เซกอง เป็นเส้นทางคมนาคม

เนื่องจากพื้นที่ราบบนภูดอยมีจำกัด ชุมชนในเมืองดักจึงและกะลิมจึงมักเป็นชุมชนขนาดเล็ก กระจายกันอยู่ตามบริเวณที่ราบไหล่เขาและเชิงเขา การปลูกเรือนจะรวมกันเป็นกลุ่ม หันหน้าเรือนเข้าหากันเป็นวงกลม ทั้งพื้นที่ตรงกลางไว้เป็นลานบ้าน (เรียกตามภาษาลาวลุ่มว่า เดินบ้าน) บริเวณลานบ้านนี้จะเป็นที่ของกว๊าน (ก๊วน) บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของชุมชน เช่น การแข่งฮึดบ้าน กว๊านบ้านจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนมีสิทธิร่วมกันและต้องมีภาระหน้าที่ในการดูแลซ่อมแซมร่วมกัน การปลูกเรือนรวมกันเป็นกระจุก และหันหน้าเรือนเข้าหากัน ทำให้สะดวกในการรักษาความปลอดภัย และสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ นับตั้งแต่การปลูกและซ่อมแซมเรือน การทำมาหากินและความร่วมมือด้านอื่นๆ ซึ่งจำเป็นสำหรับชุมชนที่อยู่ในเขตกันดาร

การปลูกเรือนที่หันหน้าเรือนเข้าหากันนี้ ส่งผลถึงการขยายพื้นที่ตัวเรือน เนื่องจากมีพื้นที่จำกัด จึงพบว่ามักจะมีข้อห้ามสำคัญเกี่ยวกับการปลูกเรือนว่า หากพื้นที่อยู่อาศัยในตัวเรือนไม่เพียงพอกับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งมักจะมีจำนวนมาก ก็จะต้องรื้อเรือนเก่าลงและปลูกสร้างเรือนใหม่ให้มีขนาดเพียงพอ จะไม่มีการต่อเติมพื้นที่ตัวเรือนไม่ว่าในลักษณะใด ซึ่งถือว่าเป็นชะล่ำสำคัญที่จะละเมิดไม่ได้ ในระหว่างที่รื้อเรือนเก่าลงนี้ แต่ละครอบครัว (พ่อแม่ลูก) ก็จะปลูกตูป (กระต๊อบ) ขนาดเล็กอยู่ใกล้ๆ พื้นที่ที่จะปลูกเรือน ตูบชั่วคราวนี้มักใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุทั้งหมด และเมื่อเรือนใหม่เสร็จก็จะรื้อตูปทั้งหมดทิ้งไป และกลับขึ้นไปอยู่บนเรือนใหม่ด้วยกันทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ข้อจำกัดด้านพื้นที่ทำให้เกิดคติความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย เพื่อช่วยควบคุมการใช้พื้นที่ร่วมกันของชุมชน

เรือนที่อยู่อาศัยในเขตภูดอยเหล่านี้ เป็นเรือนที่ใช้วัสดุประเภทไม้ โครงสร้างของเรือนมักใช้ไม้ไผ่ขนาดต่างๆ มีตั้งแต่ลำขนาดใหญ่ เช่น ไม้ปึก ไม้ป่อง ไม้เหียะ มาประกอบเป็นโครงเรือน ใช้หวายผูกโครงไม้ไผ่เข้าด้วยกัน ส่วนพื้นเรือนและฝานั้น ถ้าเป็นชุมชนที่ตั้งบ้านอยู่มั่นคงแล้ว มักจะเป็นพื้นไม้กระดานที่เป็นไม้แก่น เช่นเดียวกับฝาเรือน แต่ในชุมชนเล็กๆ มักใช้ไม้ไผ่สับเป็นฟากปูพื้นเรือน และใช้เป็นฝาเรือน หรือใช้ไม้ไผ่สานเป็นฝาเรือน หลังคาเรือนมุงด้วยหญ้า (ปลั่ง) หรือใบไม้ขนาดใหญ่ (เขย) ที่หาได้ในท้องถิ่น หลังคาหญ้าเหล่านี้จะมุงหนามาก เพื่อป้องกันความหนาวเย็น และจะทำหลังคาลาดคุ่มลงมาเกือบจดพื้นเรือน ในตัวเรือนจึงค่อนข้างมืด และไม่นิยมทำหน้าต่างหรือเจาะช่องให้แสงสว่างและลมเข้า อาศัยแสงจากไฟในเตาที่ก่อด้วยดินเหนียวบนพื้นเรือน จุดต่างๆ ภายในเรือนจึงมักมีควันไฟอบอวล โดยเฉพาะในช่วงตอนเย็นและกลางคืน แต่ก็ทำให้อบอุ่น เพราะอากาศในบริเวณนี้จะค่อนข้างหนาวตลอดปี โดยเฉพาะในหน้าหนาวจะหนาวจัดมาก ทั้งหลังคาเรือนที่ลาดคุ่มจดพื้นและเตาไฟในเรือนจึงช่วยป้องกันความหนาวเย็นและสร้างความอบอุ่นได้เพียงพอสำหรับ

๑๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

สมาชิกในเรือน เรือนส่วนมากจะมีเตาไฟอย่างน้อย ๒ เตา เพื่อใช้ผิงไฟและทำอาหารประจำวัน และเนื่องจากสมาชิกในเรือนมักมีจำนวนมาก เตาไฟในเรือนของบางเผ่า เช่น กะตุ จึงกลายเป็นเครื่องกำหนดนับจำนวนคู่สามีภรรยา หรือครอบครัวพื้นฐาน (พ่อแม่ลูก) ที่รวมกันอยู่ในกลุ่มพี่น้องทั้งหมดบนเรือนเดียวกัน

ตัวเรือนจะเป็นเรือนชั้นเดียว ใต้ถุนไม่สูงนักและไม่ได้ใช้พื้นที่ส่วนนี้ทำประโยชน์ นอกจากบางครั้งอาจใช้เก็บพื้นสำรองบ้าง พื้นเรือนมักสูงจากพื้นดินประมาณแค่เอว อย่างสูงไม่เกินระดับอก หรืออาจทำใต้ถุนสูงเพียงแค่เข่า มีชานด้านหน้าเรือนและหลังเรือน ชานด้านหน้าเป็นทางเข้าตัวเรือนที่ใช้ร่วมกันทั้งสมาชิกในเรือนและผู้มาเยือน ส่วนชานด้านหลังมักใช้เป็นบริเวณล้างภาชนะใช้สอยในการทำอาหาร ชานด้านหลังนี้อาจทำบันไดขึ้นลงเช่นเดียวกับชานหน้าเรือน แต่มักไม่ใช่เป็นทางขึ้นลง นอกจากเจ้าของเรือนใช้เพื่อความสะดวกในชีวิตประจำวัน บางเผ่าจะมีข้อกำหนดห้ามคนนอกเรือนใช้บันไดชานหลังเป็นทางขึ้นลง ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากการใช้ชานหลังเป็นทางขึ้นลง จะต้องผ่านบริเวณที่เป็นพื้นที่นอนหรือพื้นที่ส่วนตัวของคนในเรือน ซึ่งอยู่ด้านในของตัวเรือน ดังนั้นกรห้ามใช้ชานหลังสำหรับขึ้นลง ทำให้พื้นที่นอนหรือพื้นที่เฉพาะสมาชิกในเรือนเป็นเขตพื้นที่ของสมาชิกในเรือนเท่านั้น

ชุมชนบางเผ่าเช่น กะตุ ซึ่งมีลักษณะครอบครัวเป็นครัวเรือนแบบขยาย คือ พี่น้องผู้ชายทั้งหมดจะอยู่รวมกันในเรือนยาว ซึ่งอาจมีขนาดยาวมาก มีสมาชิกในเรือนตั้งแต่ ๒๐ คนขึ้นไปจนถึง ๔๐-๕๐ คน จึงจำเป็นต้องเจาะช่องขึ้นลงทางด้านข้างของตัวเรือน เพื่อความสะดวกของคนในเรือน แต่ช่องหรือทางขึ้นลงนี้ก็มักใช้เฉพาะในเวลากลางคืน ส่วนการขึ้นลงเรือนตามปกติในเวลากลางวันก็จะใช้เฉพาะทางหน้าเรือนเช่นกัน

ตัวเรือนถัดจากชานหน้าเข้าไปมักทำพื้นยกสูงขึ้นจากพื้นชานเล็กน้อย ประมาณ ๑ ศอก และไม่มีฝาด้านหน้า พื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนมักปล่อยให้เป็นที่โล่ง ไม่มีการกั้นห้องหรือบริเวณ สมาชิกในครัวเรือนจะรู้กันเองว่า พื้นที่ตรงไหนเป็นส่วนเฉพาะของใคร มักจะมีการกำหนดคร่าวๆ เกี่ยวกับบริเวณพื้นที่นอนหรือที่เฉพาะตัวนี้ ส่วนมากเจ้าเรือนหรือพ่อเผ่าแม่เผ่าจะนอนด้านในสุดของเรือน ครอบครัวของลูกชายหรือลูกสาวที่แต่งงานแล้วจะนอนอยู่เป็นสัดส่วนเรียงกันไป ลูกที่ยังเป็นโสดมักจะนอนด้านหน้าของเรือนใกล้กับบริเวณที่จัดให้แขกหรือพี่น้องที่มาเยี่ยมเยียน บางเผ่านิยมให้พ่อเผ่าแม่เผ่านอนด้านหน้าของเรือนเพื่อความสะดวกในการขึ้นลงเรือน บางเผ่าจะกั้นฝาด้านสกัดตอนท้ายเรือนเป็นบริเวณพื้นที่นอนของคนในเรือนทั้งหมด ส่วนด้านหน้าที่เป็นที่โล่งใช้เป็นส่วนทำกิจกรรมทั่วไปของสมาชิกในเรือน และอาจเป็นที่นอนของพ่อเผ่าแม่เผ่าและแขก

ชุมชนที่อยู่บนพื้นที่สูงที่อากาศหนาวเย็น และอาจมีภัยจากสัตว์ร้าย มักจะกันผาเรือนด้านหน้า ถัดจากชานหน้าเรือนด้วย เช่น เรือนของตะเริงที่บ้านดักจิ่ง เมืองดักจิ่ง แต่พื้นที่ภายในเรือนก็จะปล่อยทิ้งเป็นพื้นที่โล่งเช่นกัน ไม่มีการกันเป็นสัดส่วนเฉพาะ ไม่ว่าจะด้วยการทำผาหรือใช้ม่านกัน

การกำหนดพื้นที่นอนและทิศหัวนอนในเรือน เป็นผลมาจากการปลูกเรือนที่หันเข้าหากันเป็นวงกลมคือ ทำให้ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับทิศหัวนอน ส่วนมากมักจะถือว่า นอนหันหัวเข้าชนผาเรือนด้านใดด้านหนึ่ง (ด้านข้างของตัวเรือน) และนอนเรียงกันไป หันหัวไปทางเดียวกัน ปลายเท้าชนกัน และทิ้งพื้นที่ตรงกลางไว้เป็นทางเดิน เพื่อไม่ต้องเข้าไปในบริเวณพื้นที่นอนส่วนตัวของแต่ละครอบครัว ซึ่งใช้เป็นที่พักขาของประจำตัว รวมทั้งเครื่องนุ่งห่มในเรือนยาว เช่น เรือนของเผ่ากะตุและเผ่าเงะ อาจมีไม้กระดานยาวทอดเป็นทางเดินตลอดตัวเรือนจากชานด้านหน้าไปจดชานหลัง เป็นการกำหนดพื้นที่ทางเดิน ไม่ทำให้เกิดการล่องล้ำเข้าไปในบริเวณส่วนตัว

แม้ชนเผ่าเหล่านี้ส่วนมากจะถือผีและมีผีเรือน แต่ไม่มีการตั้งหิ้งผีหรือจัดพื้นที่เฉพาะสำหรับผีเรือน หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใดในเรือน จึงไม่มีพื้นที่หวงห้ามที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ คนนอกเรือนหรือผู้ที่มาเยี่ยมเยียนสามารถเข้าถึงพื้นที่ทุกส่วนได้ เพียงแต่ระมัดระวังไม่ล่องล้ำเข้าไปในเขตเฉพาะพื้นที่นอนของสมาชิกในเรือนดังกล่าวแล้ว

ลักษณะการวางตำแหน่งเรือนและพื้นที่ใช้สอยในตัวเรือนจึงสอดคล้องกันในแง่ที่เป็นพื้นที่สำหรับสมาชิกในชุมชนและสมาชิกในครัวเรือน ไม่มีการกำหนดพื้นที่เฉพาะ ซึ่งอาจทำให้เกิดการกำหนดสถานภาพหรือความแตกต่างอย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากกำหนดคร่าวๆ ตามลำดับความสัมพันธ์และสถานะของสมาชิกในครัวเรือนซึ่งเป็นกลุ่มสายโลหิตเดียวกัน และมักเป็นกลุ่มญาติพี่น้องทางฝ่ายชาย เพราะชนเผ่าเหล่านี้เกือบทั้งหมด เมื่อแต่งงานจะรับเอาฝ่ายหญิงเข้ามาอยู่ในเรือน

การตกแต่งตัวเรือนและภายในเรือนไม่ค่อยมีมากนัก นอกจากการประดับหัวควายหรือเขาควายบนหลังคาเรือนด้านหน้าและด้านหลัง หรือประดับที่เสาตั้ง (เสาด้านหน้า) ของเรือน บางเผ่าอาจประดับหัวควายที่ไม่คอสอง (ไม่หนูโต) โดยติดเรียงกันไป หรือเสียบหัวควายที่ไม้กระดานแผ่นยาวที่ติดตามยาวของตัวเรือนด้านใดด้านหนึ่ง เหนือชื่อหรือใต้ชื่อเล็กน้อย การประดับตกแต่งด้วยหัวควายนี้เป็นลักษณะสำคัญซึ่งแสดงให้เห็นฮีดคองของเผ่า ที่ชนเผ่ามักกล่าวว่า ถือฮีดคองควาย หรือแบ่งฮีดกินควาย อันเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของการถือผีของชนเผ่าในเขตนี้

การตกแต่งด้วยหัวควาย ยังอาจแสดงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจของเรือนแต่ละเรือนด้วย เรือนที่มีหัวควายมาก แสดงว่าเป็นเรือนเก่าแก่ และได้แบ่งฮีดหลายครั้ง การแบ่งฮีดควายของเรือน

๑๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในครัวเรือน เช่นเดียวกับการแบ่งฮีดบ้านที่แสดงความเก๋แก่ความมั่นคง และฐานะทางเศรษฐกิจของบ้านนั้น

อาจมีการตกแต่งอื่นๆ เช่น เขียนสีและลวดลายต่างๆ ภายในเรือน การแกะสลักไม้ตกแต่งบริเวณเสาตั้ง เช่น ในเรือนของเงะ เมืองกะลิม ซึ่งเป็นลักษณะย่อยของแต่ละแห่ง แต่การตกแต่งทำนองนี้มักจะทำกับกว้านบ้านซึ่งถือเป็นที่รวมของเรือนทุกเรือนในบ้านเดียวกันเป็นพื้นที่สำคัญทางพิธีกรรมความเชื่อ จึงมีการตกแต่งประดับประดา เช่นเขียนสีและลวดลายตามพื้นไม้กระดานบางจุด มีไม้แกะสลักเป็นรูปต่างๆ ตั้งประดับภายในกว้าน แต่การตกแต่งเหล่านี้มีไม่มากนักเพราะความประสงค์ของกว้าน ก็เพื่อใช้พื้นที่ประกอบกิจกรรมตามความเชื่อร่วมกันทั้งบ้าน จึงจำเป็นต้องเป็นพื้นที่โล่ง เพื่อให้ใช้ได้มากที่สุด กว้านมักไม่มีฝาแต่มีลักษณะเป็นศาลาโล่งขนาดใหญ่เล็กแล้วแต่จำนวนสมาชิกในบ้านและสถานะของบ้าน โดยส่วนมาก กว้านบ้านจะเป็นบริเวณที่ไม่ให้คนขึ้นไปนอกจากในระยะที่มีพิธีกรรมตามฮีดของบ้าน แต่บางเผ่า เช่น ดักกัง จะอนุญาตให้หนุ่มสาวหรือคนโสดมานอนบนกว้านบ้านได้ เท่ากับเป็นพื้นที่ส่วนกลางหรือพื้นที่สาธารณะสำหรับสมาชิกในบ้านอย่างแท้จริง (ดูรายละเอียดในบทที่ ๒)

ในชุมชนชนเผ่าที่มีถิ่นฐานในที่ราบ (ทุ่งเพ็ญ) หรือ ที่ราบสูง (ภูเพ็ญ) เช่น เผ่าฮาร์กในเมืองละมาม ส่วยและละเวน ในเมืองท่าแดง จะมีลักษณะเรือนต่างไปบ้างตามสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศของท้องถิ่น เช่น หลังคาเรือนจะไม่ลาดค่อมลงมาจดพื้น เพราะอากาศไม่หนาว ถ้าลาดค่อมมากจะทำให้ลมไม่เข้าในตัวเรือนและร้อนอบอ้าวเกินไป หลังคาซึ่งมุงหญ้าทำนองเดียวกันก็จะไม่มุงให้หนาแน่น เพราะเหตุผลเรื่องความร้อนเช่นกัน นอกจากนี้ ตัวเรือนซึ่งมักเป็นไม้กระดานก็จะมีการเจาะช่องหน้าต่าง หรือทำเป็นช่องลมเป็นช่วงๆ ทางด้านข้างตัวเรือนส่วนที่ติดพื้นเรือน เพื่อให้แสงสว่างและลมเข้าในตัวเรือน เรือนของฮาร์กแต่เดิมจะทำฝาเรือนเอนออก ทำให้ด้านบนของเรือนกว้างกว่าพื้นเรือน จึงดูเป็นรูปตัวเรือนที่สอบเข้าทางด้านล่าง ซึ่งช่วยให้ระบายอากาศได้ดี ส่วนบนใต้หลังคานั้นทั้งเรือนบนมุดออยและเรือนในพื้นที่ราบก็มักไม่ทำฝายอยู่แล้ว สามารถมองเห็นโครงสร้างหลังคาได้ แต่เรือนชนเผ่าบนมุดออยมักจะทำหิ้งไม้ที่แข็งแรงที่แขวนลงมาจากข้อตรงเหนือเตาไฟ เพื่อใช้เก็บอาหารแห้ง ภาชนะ และเก็บฟืนสำรองที่จะใช้แต่ละวัน นอกจากนั้นยังทำหิ้งที่ได้หลังคาส่วนชานเรือนด้านหน้าเพื่อเก็บภาชนะใหญ่ๆ เช่น หม้อต้มเหล้า และภาชนะสำหรับทำไร่ทำสวน ส่วนเรือนของชนเผ่ากลุ่มที่ราบจะไม่ค่อยทำหิ้งดังกล่าว เพราะไม่มีความจำเป็น เรือนของฮาร์ก บ้านกะสังกางและบ้านปะออร์ ซึ่งเป็นบ้านเก่าของฮาร์ก ยังมีเรือนลักษณะนี้ให้เห็นอยู่บ้าง แต่ก็เริ่มมีน้อยเพราะนิยมปลูกเรือนใหม่แบบลาลุ่ม ซึ่งเห็นว่ามีความสะดวกและอนามัยดีกว่า เรือนฮาร์กแบบดั้งเดิมอาจจะดูได้จากเรือนของ

เผ่าละวี ซึ่งรับอิทธิพลด้านรูปแบบเรือนมาจากฮาร์ก ตั้งแต่ครั้งที่ละวีอพยพจากภูหลวงลงมาอยู่ในบริเวณพื้นที่ของฮาร์กในที่ราบ เมืองละมาม (ตุ่มที่ ๑ : เมืองละมาม, เผ่าละวี)

การทำมาหากิน

ชนเผ่าส่วนใหญ่ในเซกอง เป็นพวกเพาะปลูกข้าว และกินข้าวเจ้าเป็นหลักมาแต่เดิม ข้าวเหนียวปลูกบ้างเล็กน้อย สำหรับใช้ในพิธีกรรมต่างๆ บ้าง ทำเป็นของกินเล่นประเภท ข้าวเหนียวดำเป็นแผ่นหรือก้อน คลุกงาหรือโรยงา เพื่อรับแขกในระหว่างงานแข่งฮีตเรือนฮิตบ้านบ้าง เช่น ในกลุ่มตะเรียง เมืองดักจิง จะมีประเพณีแจกข้าวเหนียวคนในบ้านทุกคนทุกเรือนเมื่อขึ้นเรือนใหม่ เพราะคนในบ้านจะมาช่วยปลูกเรือน แม้ว่าสมาชิกในครัวเรือนจะไม่ได้มาลงแรงทุกคนก็ตาม แต่ถือว่าทุกเรือนมีตัวแทนมาช่วยในการปลูก เจ้าของเรือนใหม่จึงต้องตอบแทนเป็นข้าวเหนียวในพิธีขึ้นเรือนให้แก่ทุกคนไม่ว่าจะมีอายุเท่าไร เพศใด ส่วนมากก็จะแจกเพียงปั้นเล็กๆ พอเป็นพิธี ถือเป็นการประกาศให้ชุมชนรับรู้การตั้งเรือนใหม่ด้วย

นอกจากจะใช้ในเรื่องของพิธีกรรมและรับแขกดังกล่าวแล้ว ข้าวเหนียวยังเป็นส่วนประกอบในการทำเหล้าหมัก ซึ่งก็จะทำได้เฉพาะเวลามีพิธีกรรมของบ้าน จึงเห็นได้ว่า ข้าวเหนียวไม่ใช่อาหารหลักแต่ดั้งเดิม แม้ว่ากับข้าวประจำวันที่ชนเผ่าส่วนใหญ่กินกับข้าวหรือพืชประเภทแบ่งอื่นๆ จะเป็นอาหารที่กินกับข้าวเจ้าหรือข้าวเหนียวก็ได้ แต่น่าสังเกตว่า แจ่ว ซึ่งเป็นกับข้าวประจำมือของกลุ่มที่กินข้าวเหนียวนั้น ไม่มีอยู่ในกลุ่มของชนเผ่าเหล่านี้มาแต่เดิม เห็นได้จากการที่ใช้คำเรียกแจ่ว ตามคำของลาวลุ่ม ครกตำแจ่วและสากตำแจ่วก็เช่นเดียวกัน และแจ่วในมืออาหารของชนเผ่าส่วนใหญ่จะเป็นแจ่วที่ค่อนข้างแห้ง ไม่เหมาะกับการใช้ข้าวเหนียวปั้นจิ้มเหมือนกลุ่มลาวลุ่มและกลุ่มที่กินข้าวเหนียวกินเป็นอาหารประจำ

อย่างไรก็ตาม ชนเผ่าเริ่มกินข้าวเหนียวกันมากขึ้น ในเขตเมืองดักจิงนั้นแต่เดิมจะกินข้าวเจ้าทุกกลุ่ม แต่ปัจจุบันเริ่มกินข้าวเหนียวกับข้าวเจ้าสลับกันตามแต่จะมี โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นความช่วยเหลือจากทางส่วนกลางหรือทางแขวง ในยามที่อดขัดขาดแคลนหรือเกิดทุกข์ภัย ข้าวที่ส่งมาช่วยเหลือส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว ทำให้ชนเผ่าเหล่านี้ค่อยๆ เปลี่ยนลักษณะการบริโภคอาหารหลักจากข้าวเจ้าเป็นข้าวเหนียวมากขึ้น และมีคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐว่า ข้าวเหนียวทำให้สุขภาพดี และสามารถเก็บไว้ได้นาน นำติดตัวไปได้สะดวก หนึ่งที่ละมากๆ ได้ และเพียงแต่อุ่นให้ร้อนเวลาจะกิน หรือไม้อุ่นก็ยังกินได้ ชนเผ่าจึงนิยมกินข้าวเหนียวมากขึ้น ต่างไปจากเดิมที่มักใช้ข้าวเหนียวทำข้าวต้ม

๑๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

(ห่อใบไม้แล้วต้มหรือึ่งให้สุก) และของกินเล่นในงานบุญที่กล่าวแล้วข้างต้น

การปลูกข้าวทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียนั้น จะปลูกในพื้นที่เดียวกัน ต่อเนื่องกันไป เพราะบริเวณเพาะปลูกมีจำกัดอยู่แล้ว แต่จะต้องแบ่งแยกบริเวณปลูกออกจากกัน เพราะข้าวเหนียวและข้าวเจ้าสุกไม่พร้อมกัน นอกจากนี้ยังมีข้าวดอก (ข้าวเบา) ซึ่งใช้เวลาสั้นเพียงประมาณสามเดือนก็เก็บเกี่ยวได้ จึงมักเรียกกันว่า ข้าวสามเดือน และข้าวหนัก คือข้าวที่ใช้เวลานานกว่าในการปลูกและเก็บเกี่ยว

ปรกติการปลูกข้าวจะเริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่ไร่ อาจเป็นตั้งแต่เดือน ๑-๒ ต้องถางหรือจุดไร่ เผาวัชพืชและซากไม้ตอไม้ การลงมือสักข้าวจะเริ่มประมาณเดือน ๔ เดือน ๕ ซึ่งจะมีฝนตก ทำให้พื้นดินนุ่มพอที่จะสักข้าวได้ เพราะไม่จำเป็นต้องรอให้น้ำขังในพื้นที่เนื่องจากเป็นข้าวไร่ ไม่ใช่ข้าวนา เมื่อสักข้าวแล้วก็จะปล่อยไว้โดยไม่ต้องจัดการเรื่องน้ำ จะมีน้ำฝนบ้างในเดือน ๖ ช่วยให้ข้าวตั้งตัวได้ และเริ่มออกรวงในเดือน ๘-๙ ประมาณเดือน ๑๐-๑๑-๑๒ ก็เก็บเกี่ยวได้ การดูแลไร่ข้าวมียาแต่เพียงทางหญ้าและวัชพืชบ้างในระหว่าง เดือน ๖-๗-๘ และดูแลในระหว่างข้าวออกรวง ไม่ให้มีสัตว์เช่น หมูป่า หนู อ้น และสัตว์เล็กๆ น้อยๆ มากินข้าว เพราะพื้นที่ปลูกมักเป็นพื้นที่ห่างไกลเขตบ้าน บางเผ่า เช่น แะฮฺ ทำไร่ข้าวอยู่ในพื้นที่ป่าก็มี จึงต้องเดินทางจากบ้านมาดูแล หรือบางทีก็อาจค้างที่ที่พักชั่วคราวในไร่ระหว่างที่ข้าวออกรวงหรือใกล้ระยะเก็บเกี่ยว

พื้นที่ซึ่งมีจำกัดนี้ยังส่งผลให้เกิดระบบการใช้พื้นที่แบบหมุนเวียนเปลี่ยนไปในแต่ละปี ปรกติชนเผ่าจะไม่เพาะปลูกในพื้นที่เดิม เพราะจะได้ผลผลิตน้อย อย่างมากจะปลูกซ้ำที่เดิมไม่เกิน ๒ ปีติดต่อกัน ระบบที่เป็นอยู่ทั่วไปคือ เวียนไปปลูกที่อื่น ทั้งพื้นที่แปลงเดิมไว้ประมาณ ๓ ปี เพื่อให้พื้นดินฟื้นตัว แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นลักษณะการทำไร่เลื่อนลอยแบบกลุ่มลาวสูง เช่น ม้ง เย้า เพราะชนเผ่าเหล่านี้จะตั้งบ้านค่อนข้างมั่นคงแล้ว การอพยพย้ายบ้าน ถ้าไม่เกิดความจำเป็นจริงๆ เช่น หลบภัยสงครามหรือโรคระบาด ก็มักจะเป็นเพียงการอพยพไปอยู่ไม่ไกลถิ่นเดิม พื้นที่เพาะปลูกก็ยังวนเวียนอยู่ในเขตเดิม ไม่ไกลกันนัก

การเพาะปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักนี้ ใช้แรงงานคนทั้งหมดตั้งแต่ ถางและปรับพื้นที่ สักดินให้เป็นหลุม หยอดและกลบเมล็ดข้าวพันธุ์ และการเก็บเกี่ยว ซึ่งมักใช้เคียวขนาดเล็กเกี่ยวข้าวเป็นรวง ถ้าเป็นข้าวชนิดเมล็ดเล็ก ต้องใช้มือเก็บทีละรวง การสักข้าวและเก็บเกี่ยวจึงต้องการแรงงานมาก และมักจะต้องกำหนดเริ่มปลูกและเก็บเกี่ยวให้พร้อมกันโดยวิธีการใช้พิธีกรรมตามความเชื่อเป็นตัวกำหนด เช่น การสักข้าว มักกำหนดวันที่จะลงมือสักพร้อมกันทั้งบ้าน ถือเป็นระยะชะล่า ไม่ให้คนนอกบ้านเข้าในบ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ภารกิจหลักที่สำคัญที่สุดในวิถีชีวิตดำเนินไปโดยสะดวกและพร้อมเพรียงกัน เมื่อ

ข้าวสุกเก็บเกี่ยวได้ ก็จะเก็บเกี่ยวพร้อมๆ กัน มีพิธีรดข้าวเป็นจุดกำหนดเวลาลงมือ การกำหนดเวลาด้วยพิธีกรรมนี้ บางเผ่าบางบ้าน อาจไม่ต้องมีพิธีกรรมที่มาร่วมกันเป็นส่วนกลาง ต่างครัวเรือนต่างทำในพื้นที่ของตน แต่ก็ต้องกำหนดทำพร้อมกันทั้งหมด ทั้งนี้นอกจากจะเป็นการควบคุมให้กิจกรรมหลักดำเนินไปในช่วงเดียวกันแล้ว ยังทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวและการรับรู้ความเป็นไปของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนด้วย ถ้าเกิดมีความผิดปกติหรือต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ คนในบ้านก็สามารถช่วยเหลือกันได้ทันทั่วทั้ง ที่ความร่วมมือในลักษณะนี้เป็นของจำเป็นสำหรับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่การทำมาหากินอัตคัดขาดแคลน

โดยทั่วๆ ไป ข้าว ไม่ว่าข้าวเจ้าหรือข้าวเหนียวที่ปลูกได้มักไม่พอกินในครัวเรือนและในบ้าน ช่วงระยะเดือน ๗-๘ จะเป็นช่วงที่อาหารขาดแคลนมาก แต่ก็จะมีข้าวโพด (เรียกว่า สาลี) ซึ่งปลูกในบริเวณใกล้เคียงกับไร่ข้าวหรือปลูกต่อกันไป ข้าวโพดจะสุกเก็บได้ในประมาณเดือน ๗-๘ จึงใช้เป็นอาหาร โดยหุงปนกับข้าวบ้าง ตากแห้ง แล้วผานและตำเป็นแป้งจี๋หรือย่างไฟกินบ้าง นอกจากข้าวโพดก็มีมันดิน (มันสำปะหลัง) มันต่าง ถ้าอาหารขาดแคลนจริงๆ ก็จะกินกลอย ซึ่งหาจากป่า กลอยจะลงหัวประมาณเดือน ๖ เดือน ๗ พอกจะใช้เป็นอาหารได้ แต่กรรมวิธียุ่งยากมาก จึงไม่มีการเตรียมเก็บสะสมไว้ ทั้งยังเสี่ยงต่อพิษเบื่อเมาหากทำไม่ถูกวิธี ชาวบ้านจึงหากกลอยกินกลอยเฉพาะในระยะที่ข้าวและพืชผลอื่นๆ ไม่พอกิน คารากินดอกไม้หรือขุยไผ่ที่มักพบในเขตพื้นที่ราบนั้น ไม่ปรากฏว่ามีในกลุ่มชนเผ่าเหล่านี้ทั้งๆ ที่ไผ่เป็นพันธุ์ไม้ที่ขึ้นทั่วไป และชาวบ้านก็ขุดหน่อไม่มากินกันบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะใช้เป็นวัสดุปลูกเรือนและใช้จักตอกทำภาชนะเครื่องใช้ไม้สอยมากกว่า

พืชอื่นๆ ที่ปลูกกันทั่วไป ได้แก่ ผักกาดเขียว ฟักทอง ฟักเขียว มะเขือ และพืชสวนครัวประเภทตะไคร้ ข่า พริก และพืชที่ใช้เป็นเครื่องปรุงรสถิ่น เช่น สะระแหน่ ต้นหอม แมงลัก และชะพลู พืชเหล่านี้ต้องการการดูแลน้อยและไม่ต้องการน้ำมากนัก อาจจะปลูกไว้บริเวณริมไร่ข้าวบ้าง หรือปลูกใกล้ๆ เรือนบ้าง แต่ปรกติอาหารประจำวันก็ไม่ต้องการเครื่องปรุงรสมากนัก นอกจากในการปรุงอาหารเวลามีงานแบ่งฮีด ซึ่งจะต้องตระเตรียมทั้งอาหารหลักและเครื่องปรุงต่างๆ

ไม้ผล ประเภทกล้วย มะละกอ ขนุน มะม่วง มีอยู่ทั่วไป ทั้งที่เป็นไม้ป่าและที่ปลูกในบริเวณบ้าน บ้านเก่าแก่ดั้งเดิมมักจะมีไม้ผลประเภทนี้อยู่มาก เช่น บ้านดักจิง และบ้านในบริเวณสำนักเมืองกะลีม นอกจากนั้นก็จะเป็นไม้ป่าที่กินผลได้ หรือเก็บส่วนต่างๆ เช่น ยอด ใบ ดอก มากินได้ เช่น พวกผักป่าต่างๆ

การทำมาหากินที่เป็นหลักของชนเผ่ากลุ่มที่อยู่บนภูดอยนี้จึงหันไปทางการเพาะปลูกข้าว ใน

๑๖ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ช่วงที่ว่างจากการเพาะปลูก เช่น ระหว่างรอให้ข้าวออกรวงและเก็บเกี่ยว ก็อาจทำงานอย่างอื่นๆ ในบ้าน เช่น จักสาน ตีเหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งมักจะตีก่อนถึงฤดูเพาะปลูก การทอดผ้าของผู้หญิงชนเผ่า นั้น ทำกันตลอดเวลาอยู่แล้ว ไม่ได้ทำเฉพาะฤดูว่างงานเพาะปลูก เพราะทั้งผู้หญิงผู้ชายก็มีส่วนในการทำมาหากินคือการเพาะปลูกเท่าๆ กัน เพียงแต่แบ่งประเภทของงานที่หนัก ให้ผู้ชายทำ เช่น ถางไร่ จุดไร่ สักหลุมหยอดข้าว และดูแลป้องกันพืชผล ส่วนผู้หญิงจะหยอดเมล็ดข้าวและกลบ ช่วยถางหญ้า และเก็บเกี่ยว ซึ่งต้องการแรงงานทุกคนเพื่อให้ทันเวลา การลงมือทำงานร่วมกันในหน้าที่หลักคือการเพาะปลูกนี้ ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทและสถานะที่สำคัญในครัวเรือนและในบ้านในด้านการทำมาหากิน แม้สถานะโดยทั่วไปจะเป็นรองผู้ชายอยู่บ้างก็ตาม

ในกลุ่มของชนเผ่าที่อยู่บนพื้นราบ การเพาะปลูกข้าวแต่ดั้งเดิมก็จะเป็นข้าวจ้าว แต่เนื่องจากอยู่ใกล้กลุ่มลาวลุ่ม ทำให้ชนเผ่าในพื้นที่ราบ เช่น ฮาร์ก ส่วย ละเวน เปลี่ยนไปกินข้าวเหนียวเช่นเดียวกับลาวลุ่ม และพื้นที่เพาะปลูกก็มีขนาดกว้างกว่าบนภูดอย จึงมักจะทำนา เพราะมีน้ำเพียงพอที่จะขังในพื้นที่เพื่อหว่านข้าว และในบางพื้นที่ก็เริ่มทำนาดำ ซึ่งให้ผลผลิตมากกว่า และเก็บเกี่ยวง่าย ประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการเพาะปลูกของชนเผ่าในพื้นที่ราบเหล่านี้จึงเปลี่ยนไป ตลอดจนลักษณะของความร่วมมือในรูปของการช่วยลงแรงงาน ก็เริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะในกลุ่มบ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมือง ซึ่งจะเริ่มใช้เทคโนโลยีการเพาะปลูกแบบสมัยใหม่เข้ามาช่วยเพิ่มผลผลิต เช่น ใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช (ดูเล่ม ๑ : เมืองละมาม, เมืองท่าแดง)

ในพื้นที่บางแห่ง เช่นเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นบริเวณที่อากาศเย็นแต่ไม่เย็นจัด และแห้ง เหมาะแก่การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟ กระวาน (หมากแงง) การเพาะปลูกที่เป็นอาชีพหลักของชนเผ่าในเขตนี้ คือส่วยและละเวน จึงกลายเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะสวนกาแฟ การปลูกข้าวยังทำกันอยู่ทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นการทำนา ทั้งนี้ทำให้ชนเผ่าจากภูดอยที่อพยพลงมาอยู่บนพื้นราบในเขตเมืองท่าแดง เช่น ตะเรียง เงะ กะตุ ต้องเริ่มเรียนรู้และสั่งสมความชำนาญในการทำนา แทนที่การสักข้าวไร่แต่เดิม และยังต้องกำหนดพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นสิทธิเฉพาะของบ้านหรือของครัวเรือน ไม่สามารถจะไปหักร้างถางพง หรือแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่ๆ ได้ตามต้องการ

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว การหาอาหารประจำวันของชนเผ่า มักจะเป็นการหาปลา อาจจะเป็นปลาเล็กปลาน้อยตามลำห้วย หรือเป็นปลาขนาดใหญ่ในลำน้ำใหญ่ใกล้ที่ตั้งบ้าน (ในกรณีของชนเผ่าที่อยู่ในที่ราบ) เช่น เขกอง เขกะมาน เขน้อย แต่การหาปลานี้ก็เพื่อเป็นอาหารประจำวัน โดยเฉพาะชนเผ่าบนภูดอย ไม่สามารถจะหาเก็บสะสมในรูปของอาหารแห้งหรือหมัก ประเภทปลาแดด

(ปลาร้า) หรือ ทำปลาแห้ง เพราะปลาที่หาได้ก็มีเท่าที่จะบริโภคในครัวเรือนแต่ละวันเท่านั้น ส่วนการหาของป่าก็มักเป็นหน่อไม้และเห็ดในช่วงที่มีฝนลง และหาผักป่า ยอดไม้และพืชพันธุ์ต่างๆ ที่ใช้เป็นอาหารประจำวัน การทำมาหากินของชนเผ่าบนภูดอยจึงเป็นการหาเพื่อจะกินในแต่ละวัน การสะสมอาหารทำได้เพียงเล็กน้อย เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง และมันป่าชนิดต่างๆ

ส่วนชนเผ่าในพื้นที่ราบ จะมีการหาอาหารประจำวันคล้ายคลึงกัน ถ้าเป็นบ้านที่อยู่ในเขตค่อนข้างห่างไกล เช่น บ้านฮาร์กในเขตที่ค่อนข้างห่างจากเมืองดักจิง ซึ่งเป็นพื้นที่ราบเชิงดอยและเริ่มเป็นพื้นที่สูง มีขนาดพื้นที่ราบค่อนข้างจำกัด แต่ถ้าเป็นบ้านในบริเวณพื้นที่ราบแท้จริง หรือบริเวณใกล้ตัวเมือง เช่น ฮาร์กในตัวเมืองละมาม ส่วยและละเวนในท่าแดง พฤติกรรมการหาอาหารประจำวันจะเปลี่ยนไปเป็นระบบชีวิตสมัยใหม่ คือ มีพื้นที่จำกัด เช่น หาพืชผักอยู่ในบริเวณเขตบ้านหรือใกล้ๆ เรือน มีการทำสวนครัวหรือปลูกไม้ผล และพืชอื่นๆ ในพื้นที่ที่เป็นสิทธิเฉพาะของครัวเรือน การเข้าป่าเพื่อหาอาหารต่างๆ ทำได้น้อยลง หรืออาจไม่มีเลย

เครื่องนุ่งห่มและการแต่งกาย

ชนเผ่าทั้งหมดหรือเกือบทั้งหมดในเขกอง ปลูกฝ้ายและทอผ้าใช้เองมาแต่เดิม แต่การปลูกฝ้ายในบริเวณพื้นที่ภูดอยจะมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัดพื้นที่ส่วนใหญ่เท่าที่มีจะใช้เพื่อปลูกข้าวและพืชที่เป็นอาหาร เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ดังนั้น จึงมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตกับกลุ่มที่อยู่ทุ่งเพิงหรือภูเพิง ซึ่งจะปลูกฝ้ายได้มากกว่า แต่ในทางกลับกัน ปรากฏว่ากลุ่มที่อยู่บนพื้นที่สูง เช่น ชนเผ่าในเมืองดักจิงและเมืองกะลิม จะมีความสามารถด้านการทอผ้ามากกว่ากลุ่มที่อยู่พื้นที่ราบ และยังรักษาเอกลักษณ์ของลวดลายและวิธีทอผ้าไว้ได้ ขณะที่กลุ่มชนเผ่าในที่ราบมักไม่ค่อยทอผ้าใช้เอง แต่ซื้อจากตลาด

การปลูกฝ้ายและปั่นเป็นเส้นด้ายสำหรับทอจะทำในครัวเรือนทั้งหมด หมายความว่าผู้หญิงชนเผ่าจะเรียนรู้และสืบทอดวิธีการตั้งแต่ปั่นฝ้าย กรอเส้นด้าย ย้อมสี (ถ้ามีการย้อม) และทอเป็นผืนผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่จะมีลักษณะอย่างเดียวกัน หรืออาจแตกต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อย ในขั้นตอนของการย้อมสี แต่เดิมจะใช้สีธรรมชาติทั้งหมด สีของผ้าทอส่วนใหญ่จึงคล้ายกัน ได้แก่ สีธรรมชาติของฝ้ายคือ ขาวออกนวล สีนํ้าเงินเข้มเกือบดำ ได้จากดินห้อม (ตุ้ม) ซึ่งมีปลูกกันทุกแห่ง สีแดงได้จากครั้งบ่าง ดินที่เป็นสีแดงตามธรรมชาติเอามาบดละลายนํ้าแล้วใช้ย้อมด้ายบ้าง สีเหลืองได้จากขมิ้น บางเผ่าใช้แก่นขนุนบ้าง สีเขียวได้จากใบไม้บางชนิด เช่น ถั่ว และเครือเถาวัลย์ป่า เมื่อเอาสีเหล่านี้มาผสมกันก็จะได้สีที่ต่างกันไปบ้างเล็กน้อย เช่น ม่วงคล้ำ เขียวเข้ม ผ้าทอของชนเผ่าทางใต้จึงมีโครงสี

๑๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ใกล้เคียงกันและแตกต่างจากผ้าทอของลาวลุ่มอย่างเห็นได้ชัดเจน กล่าวคือ มักจะเป็นพื้นดำหรือน้ำเงินเข้ม มีริ้วเล็กๆ หรือลวดลายทอเป็นสีแดงคล้ำ เขียว และมีสีเหลืองแซมบ้าง เส้นด้ายที่ค่อนข้างใหญ่และเป็นปมปมตามธรรมชาติ ทำให้เนื้อผ้าค่อนข้างหยาบหนา แข็งยาก แต่ช่วยให้อบอุ่นมาก เหมาะกับอากาศหนาวเย็นของแถบภูเขาสูง

หูกทอผ้าของชนเผ่าจะเป็นหูกชนิดผูกติดกับเอว และโยงปลายอีกด้านไปผูกไว้ปลายเท้า เวลาทอจึงต้องนั่งเหยียดขา และเมื่อจะพักการทอไปทำงานอื่นก็สามารถม้วนที่ผ้าที่ทอค้างและหูกเข้าด้วยกันเพื่อเก็บพับไว้สะดวก และสามารถนำติดตัวไปนั่งทอที่ไหนก็ได้ เช่น บนขานเรือ นานดิน หน้าเรือน

ขนาดของหูกทำให้ได้หน้าผ้าค่อนข้างแคบ แต่ทอได้ยาวตามที่ต้องการ เมื่อนำมาใช้เป็นผ้าถุงของผู้หญิง จึงเป็นถุงค่อนข้างแคบ ไม่อู่งปายทบแบบลาวเพราะนอกจากจะแคบแล้วยังเนื้อหนา จึงต้องนุ่งสูงขึ้นมาถึงอกแล้วขมวดปมไว้ที่หน้าอก ด้านล่างยาวค่อนข้างสั้น ส่วนผ้าที่ใช้เป็นเตี่ยวของผู้ชายจะแคบกว่าเล็กน้อย นุ่งสูงขึ้นมาเหนือเข่า ตัวชายผ้าเข้าหว่างขาและเหน็บไว้ด้านหลัง หิ้งชายทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

สมัยก่อนทั้งผู้ชายและผู้หญิงไม่ใช้เสื้อ แต่มีผ้าผูกไว้ที่คอด้านหน้า ทั้งชายคลุมข้างหลัง ผ้าเปี่ยงหรือผ้าพาดไหล่ จะใช้เฉพาะเวลามีงาน เป็นผ้าผืนค่อนข้างใหญ่ ผู้หญิงใช้สะพายลูกอ่อนได้ด้วย ในระยะหลังรับเอาลักษณะของผ้าเปี่ยงแบบลาวลุ่มมาใช้ เป็นผ้าผืนเล็กแคบ ใช้สำหรับพาดไหล่เท่านั้น ส่วนการประดับตกแต่งมักเป็นลูกปัดเม็ดเล็กๆ ปักแบบง่ายที่ชายผ้าเตี่ยวผู้ชาย หรือเชิงผ้าถุงของผู้หญิง

เครื่องประดับของชนเผ่าทั้งผู้หญิงผู้ชายมักจะเป็นลูกปัดขนาดต่างๆ ร้อยเป็นสายสั้นหรือยาว คล้องคอ มีกำไลแขน (ปรัก) เป็นเงิน แหวนเงิน กำไลคอเป็นของสำหรับคนมีฐานะดี มักจะเป็นทองเหลือง ทำเป็นเส้นยาวๆ ขดพันรอบคอเป็นวงๆ ส่วนตุ้มหูเป็นเงินบ้าง หรือไม้ไผ่เหลาเสียบรูเจาะที่ติ่งหูบ้าง เครื่องประดับที่เป็นเงินหรือทองเหลืองนี้ ส่วนใหญ่ไม่มีและไม่สามารถทำตัวเอง ต้องไปแลกจากพวกเวียดนามบ้าง หรือแลกจากชนเผ่ากลุ่มที่อยู่ใกล้เมือง เช่น ฮารัก ทำให้เกิดการติดต่อในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนผลผลิตกันมาแต่เดิม

ผ้าทอที่จำเป็นอีกรูปแบบหนึ่งคือ ผ้าห่ม ที่เรียกทั่วๆ ไปว่า ผ้ากะโด เป็นผืนผ้าที่ทอจากหูกแบบเดียวกัน เอามาเย็บต่อกันให้ได้ผืนใหญ่ขนาดพอลมตัว ผ้าห่มมักจะใช้ด้ายเส้นใหญ่ เนื้อผ้าจึงหนา แต่อบอุ่นมาก ถ้าอากาศยังไม่หนาวมาก ผู้หญิงมักใช้ผ้าถุง ดึงขึ้นมากลุมถึงคอ ส่วนผู้ชายจะใช้ผ้าผูกหลังเป็นผ้าห่ม ผ้าถุงและผ้าห่มนี้ ชนเผ่าทั้งหญิงชายมักจะมีใช้ประจำตัวคนละ ๑-๒ ชุด และอาจทอผ้าผืน

ใหม่ไว้สำหรับใช้ในเวลามีกงานบุญงานประเพณีของเผ่า

ฉะนั้น ในด้านเครื่องนุ่งห่มพื้นฐาน จึงกล่าวได้ว่า ชนเผ่าแทบทุกเผ่าสามารถผลิตใช้เองได้ นอกจากในบางกลุ่มที่อยู่ห่างไกลและไม่สามารถปลูกฝ้ายได้เพียงพอ เช่น ตะวี่ว ก็มักจะต้องหาผลผลิตอย่างอื่น เช่น บั๊นหม้อดิน ถ้วย ชาม ไปแลกฝ้ายหรือผ้าทอของเผ่าอื่น เช่น ตะเรียง เงะ ซึ่งทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน และตะวี่วก็จะทอผ้าน้อยลง เพราะใช้วิธีแลกเอาสะดวกกว่า แม้กระนั้นก็ต้องถือว่า ไม่มีผู้หญิงชนเผ่ากลุ่มใดที่ทอผ้าไม่เป็น จะต่างกันเพียงแต่ว่า ทอผ้าได้สวยงามหรือทอแต่เพียงพอใช้ตามความจำเป็นพื้นฐาน

แต่ในปัจจุบัน การทอผ้าของชนเผ่าลดน้อยลงมาก เนื่องจากการซื้อขายทำได้สะดวกขึ้น และผ้าทอที่มาจากโรงงานมักมีเนื้อนุ่มกว่า ชักทำความสะอาดง่าย แห้งง่าย โดยเฉพาะในระยะหลังที่ทั้งหญิงและชายเริ่มสวมเสื้อมากขึ้น นอกจากจะใช้ผ้าทอเองเย็บเป็นเสื้อแบบง่าย ๆ แล้ว ก็นิยมซื้อเสื้อจากตลาด ซึ่งมีลวดลายสวยงามและไม่ต้องใช้เวลาอันยาวนานเหมือนผ้าที่ทอเอง ทำให้กระบวนการแลกเปลี่ยนหมดไป เช่นที่ตะวี่วเคยเอาเครื่องจักสานหรือหม้อดินไปแลกฝ้ายของฮาร์ก หรือตะเรียงเคยเอาผ้าทอแลกกับฝ้ายที่ฮาร์กอัดใส่กะเจี๊ยะมาแลกเปลี่ยนกัน กลายเป็นระบบการซื้อขายสินค้าโดยตรงจากพ่อค้าแม่ค้าที่มีอาชีพเฉพาะ

การทอผ้าที่ยังเหลืออยู่ตามบ้านต่างๆ นั้น นอกจากจะเป็นคนแก่ๆ ที่ยังทอผ้าแบบเดิมและใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มในลักษณะเดิมแล้ว ก็มักเป็นการทอเพื่อขายหรือส่งให้แก่พ่อค้าแม่ค้าที่มาสั่งทอ หรือส่งให้กับหน่วยงานของรัฐ เช่น สหพันธ์แม่หญิงของเมืองและแขวง ซึ่งจะนำไปส่งจำหน่ายอีกทีหนึ่ง เป็นการส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรมของเผ่าและสร้างรายได้ในรูปของเงินโดยตรง ผู้หญิงชนเผ่าจึงไม่ค่อยได้ใช้ผ้าทอของตนเองแต่ใช้ผ้าและเครื่องนุ่งห่มที่ซื้อจากตลาด เช่นเดียวกับผู้ชายส่วนใหญ่ ซึ่งไม่ยุ่งเหี่ยวมานานแล้ว แต่ใช้กางเกงขาสั้นหรือค้อนน่อง ที่ซื้อจากตลาดและใส่เสื้อจากในเมืองเช่นกัน

ลักษณะการแต่งกายของชนเผ่าจึงเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม เช่น ผู้หญิงจะนุ่งซิ่นที่มีเชิงแบบลาวลุ่ม ลวดลายและโครงสีเห็นได้ชัดว่าไม่ใช่แบบดั้งเดิม สีสดใสมากขึ้น เพราะเป็นสีย้อมวิทยาศาสตร์ เส้นด้ายที่ปั่นกรอและย้อมจากโรงงานทำให้ได้เนื้อผ้าบางและนุ่ม ชักตากง่าย บางทีผสมเส้นใยสังเคราะห์ทำให้เกิดผิวสัมผัสต่างไปจากเดิมมาก ผ้าทอของชนเผ่าในปัจจุบันจึงมีเป็น ๒ ลักษณะที่เห็นได้ชัด คือ แบบที่ยังรักษาเอกลักษณ์เดิมด้านลวดลายและโครงสี และแบบที่มีสีสันลวดลายเป็นแบบใหม่ ส่วนเนื้อผ้านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผ้าที่เนื้อบางลงเพราะทอด้วยเส้นด้ายที่ทำจากโรงงาน

ดังนั้น การทอผ้าเพื่อใช้ในครัวเรือนตามความจำเป็นพื้นฐาน จึงเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อ

ขาย ส่วนเครื่องนุ่งห่มที่ใช้ประจำวันก็ต้องซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนจากตลาด ร้านค้าและผู้ขายโดยตรง ไม่ได้เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างเผ่าดังที่เคยเป็นมาแต่เดิม

การรักษาโรคและยากลางบ้าน

ในสมัยดั้งเดิมนั้น ชนเผ่าแทบทุกเผ่าจะมีคนในบ้านที่มีความรู้พิเศษเกี่ยวกับการรักษาโรค เป็น ๒ ลักษณะ ที่เรียกว่า หมอดู และหมอป่า (รักษา)

หมอดู คือ ผู้ที่มีความรู้ด้านการทำพิธีเพื่อให้รู้ว่าอาการเจ็บป่วยนั้นเกิดจากผีตัวใดมากระทำ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีในธรรมชาติ เช่น ผีดิน ผีน้ำ ผีต้นไม้ ไม่ใช่ผีคนตาย ถ้าคนเจ็บป่วยเล็กน้อย หรือเป็นอาการเจ็บป่วยที่เห็นสาเหตุได้ เช่น ปวดหัว ปวดท้อง ท้องเดิน เจ็บตา ก็อาจจะใช้เพียงยากลางบ้านหรือสมุนไพรง่ายๆ ที่รู้จักกันทั่วไป แต่ถ้าเจ็บป่วยหนักหรือนาน หรือหาสาเหตุของอาการไม่ได้ ก็จะโยนเข้าหาความเชื่อเรื่องผี และให้หมอดูมาทำพิธีดูผี เพื่อจะได้รู้ว่าควรเลี้ยงหรือเซ่นผีอะไร เช่น ผีกกไม้ ผีน้ำ ผีภู หรือผีเรือน

หมอดู ซึ่งเรียกต่างๆ กันตามภาษาของแต่ละเผ่านี้ ไม่ใช่หมอผี ในการทำพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผี หรือบนผี (บ๊ะผี) และแก่นั่น ผู้ทำไม่จำเป็นต้องเป็นหมอดูหรือคนที่มีความรู้พิเศษ แต่เป็นใครก็ได้ในครัวเรือน หรือเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หมอดูจึงไม่ใช่คนกลางหรือสื่อระหว่างผีกับคน และไม่ได้มีความรู้หรือพิธีกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษ ซึ่งจะสร้างสถานะเฉพาะขึ้นมาในชุมชน หมอดูของชนเผ่าจึงไม่มีเครื่องประกอบพิธีหรือเครื่องแต่งกายเป็นพิเศษที่จะแสดงสถานะของตน

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ แต่เดิมนั้นชนเผ่าไม่มีความเชื่อที่เกี่ยวกับผีปอบ หรือผีที่มาจากคนตาย ที่จะเข้าสิงให้เกิดความผิดปกติต่างๆ จึงไม่มีพิธีกรรมที่จะต่อสู้หรือกำจัดผีประเภทนี้ หมอผีของชนเผ่าจึงไม่เกี่ยวข้องกับผีที่มาจากคนตาย แต่เป็นผู้ที่จะบอกความสัมพันธ์ที่ผิดปกติหรือพฤติกรรมที่ผิดพลาด ระหว่างคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่เรียกว่าผี ส่วนผีเรือน ของชนเผ่าก็มี ความหมายประสมกันระหว่างผีบรรพบุรุษกับผีที่อยู่ประจำในเรือน ทำนองเดียวกับผีที่อยู่ในน้ำหรือในกกไม้ คือเป็นการระบุที่อยู่ของผี มากกว่าจะระบุว่าเป็นผีของคนที่อยู่ในครัวเรือนนั้นๆ

ส่วนหมอป่า หรือหมอรักษาของชนเผ่า ก็มักเป็นการรักษาด้วยยากลางบ้านหรือสมุนไพรต่างๆ ไป บางทีหมอดูกับหมอป่าก็เป็นคนเดียวกัน แต่ส่วนมากการป่าหรือรักษาเป็นเรื่องของคนในครัวเรือนที่จะตามกรรมวิธีที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป การรักษาโรคด้วยการทำพิธี หรือใช้ถ้อยคำที่มีลักษณะเป็นคาถา หรือเวทมนตร์ มีอยู่น้อยมาก คนที่มีคาถาหรือรู้เวทมนตร์ มักจะเป็นประเภทคนที่มีของที่มี

อำนาจพิเศษ เช่น วานต่างๆ หรือเวทมนตร์ที่ใช้สำหรับทำให้เกิดอันตรายแก่ผู้อื่น แต่ไม่ใช่หมอผีหรือหมอรักษาโรค การกล่าวถ้อยคำในเวลาเรียกผีหรือเชิญผี เป็นถ้อยคำที่ใครก็ตามที่เป็นเสมือนหัวหน้าในการประกอบพิธีจะเป็นผู้กล่าว ไม่จำเป็นต้องเป็นหมอผีหรือหมอผี

ดังนั้น การรักษาอาการเจ็บป่วยทั้งที่มีสาเหตุที่เห็นได้ และที่ไม่รู้สาเหตุ จึงมีกรรมวิธีส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบการนับถือผี และอีกส่วนหนึ่งคือ การรักษาอาการนั้นๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีสื่อหรือคนกลางระหว่างผีกับคนเป็น หากแต่คนในครัวเรือนหรือในบ้านเป็นผู้กระทำตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นการใช้สมุนไพรกลางบ้าน หรือใช้วิธีการเช่นผี เลี้ยงผี

ในปัจจุบันการรักษาโรคและอาการเจ็บป่วยต่างๆ ในบ้านที่อยู่ห่างไกลหรือในเขตทุรกันดารยังต้องอาศัยพึ่งพาระบบความเชื่อเดิม ที่ต้องมีหมอมาทำพิธีผี แต่การรักษาโรคแผนใหม่และความรู้เกี่ยวกับการสาธารณสุขและอนามัยก็แพร่หลายเข้าไปในกลุ่มชนเผ่ามากขึ้นเป็นลำดับ แม้ในหมู่บ้านห่างไกลก็อาจมีหน่วยอนามัยหรือความช่วยเหลือในรูปของหมอและยารักษาที่เวียนไปเยี่ยมเยียนตามบ้านบ้างนานๆ ครั้ง แม้จะไม่สามารถบรรเทาความเดือดร้อนได้มากนัก แต่ก็ทำให้เกิดการรับรู้การรักษาในรูปแผนปัจจุบันมากขึ้น ส่วนในเขตที่มีโรงพยาบาลหรือหน่วยอนามัย เช่น ในสำนักเมืองหรือตัวแขวง การรักษาแผนปัจจุบันเข้ามาแทนที่การรักษาแบบเก่าเกือบทั้งหมด ดังเช่น ในบ้านละเวนและส่วย เมืองท่าแดง และบ้านฮาร์กในตัวแขวงเซกอง การดูผีและหมอผีเรียกได้ว่าหมดไปแล้ว

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะแต่เดิมหมอผีไม่ใช่ผู้รักษาโรคอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องรักษาบทบาทเดิมไว้อย่างไรก็ตาม ความรู้หรือการเรียนรู้ของชนเผ่าเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ ก็มักจะยังผสมผสานกันอยู่ระหว่างความเชื่อเดิมกับความรู้ใหม่ เช่น ใช้มาเลเรียหรือไข้ยุงนั้น แต่เดิมก็รู้จักว่ามีสมุนไพรที่จะนำมาใช้รักษาได้บ้าง เช่น หัวบุกที่มีรสขมและว่านยาบางอย่าง และในปัจจุบันก็รู้จักว่ามียาสมัยใหม่ที่รักษาอาการได้ดีกว่าสมุนไพรแบบดั้งเดิม ต่างกับเรื่องโรคระบาดที่เป็นภัยรุนแรง เช่น ไข้ทรพิษและอหิวาตกโรค ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า ผีทำ และเชื่อว่าเป็นผีที่ลงกินคน ไม่มีทางรักษานอกจากจะย้ายบ้านหนีผี ความแตกต่างของความรู้และความเชื่อ ๒ ลักษณะนี้ ยังสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนในวิถีชีวิตของชนเผ่า โดยเฉพาะในกลุ่มที่อยู่ห่างไกลเมืองดังกล่าวแล้ว

วิถีชีวิตพื้นฐานของชนเผ่าในด้านการทำมาหากิน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ แต่เดิมมาจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกันไปบ้างก็ในแง่รายละเอียดที่อาจเกิดจากสภาพแวดล้อมและการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ในปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมักเป็น

เพราะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเปลี่ยนไป เนื่องจากการอพยพโยกย้ายชนิตไกลถิ่นเดิม เช่น จากภูเขาเข้าสู่พื้นที่ราบ และความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ของสังคมและระบบการปกครอง กลุ่มชนเผ่าหรือกลุ่มชาติพันธุ์จึงกำลังอยู่ในช่วงระยะการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตพื้นฐานซึ่งอาจนำไปสู่วิถีชีวิตแบบใหม่ ที่ความหมายและการกำหนดรับรู้เกี่ยวกับเผ่าของตนและเผ่าอื่นกำลังจะเปลี่ยนแปลงไปอันจะส่งผลถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ด้วย

ลักษณะความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างชนเผ่า

สภาพแวดล้อมที่แบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ๆ ในพื้นที่ของแขวงเซกองดังกล่าวแล้ว ทำให้สามารถแบ่งกลุ่มชนเผ่าในแขวงเซกองออกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๒ กลุ่มเช่นกัน คือ กลุ่มที่อยู่ในหุบเขา ทั้งที่เป็นภูสูงอย่างเมืองดักจิ่ง และที่ไม่สูงนักเช่นเมืองกะลิม และกลุ่มที่อยู่ในที่ราบสูงและทุ่งราบ อย่างเช่นเมืองละมามและเมืองท่าแดง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทั้งสองนี้เป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยทางมานุษยวิทยา ในเรื่องการดำรงชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในหุบเขา และชุมชนในที่ราบ กล่าวคือ ชุมชนในหุบเขาหรือภูดอย จะเป็นกลุ่มที่ทำการเพาะปลูกแบบเลื่อนลอย และมีความเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิตน้อย ระบบความสัมพันธ์และโครงสร้างทางสังคมภายในกลุ่มไม่ซับซ้อน ส่วนชุมชนในที่ราบจะมีการพัฒนาไปสู่ความซับซ้อนของโครงสร้างสังคมและการรับอารยธรรม ความเจริญใหม่ๆ ที่ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ความเปลี่ยนแปลงในระดับที่ต่างกันนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งสองกลุ่มอยู่ในลักษณะที่ชุมชนในหุบเขาต้องพึ่งพาอาศัย และรับเอาวัฒนธรรมของชุมชนในที่ราบมาเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของตน

ชุมชนในหุบเขา

ชุมชนกลุ่มที่จัดว่าเป็นชุมชนในหุบเขาหรือชุมชนบนภูดอยนั้น ยังประกอบด้วยชนเผ่าต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะบางอย่างแตกต่างกัน และเป็นที่รับรู้กันระหว่างเผ่าอย่างชัดเจน ไม่มีการปะปนสับสน แม้จะไม่มีข้อกำหนดห้ามเรื่องการมีความสัมพันธ์กันในรูปของการแต่งงานข้ามเผ่า แต่การตั้งบ้านอยู่เป็นกลุ่มเฉพาะของเผ่า ก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่า แต่ละเผ่านั้นมีขอบเขตของตนทั้งในลักษณะที่เป็นรูปธรรมทางพื้นที่และวิถีชีวิต และลักษณะที่เป็นนามธรรมคือความตระหนักถึงเผ่าพันธุ์ของตนและความเป็นอื่นของเผ่าพันธุ์อื่น

ในเมืองดักจิ่ง เผ่าพันธุ์ที่เป็นกลุ่มหลักคือ ตะเรียง มีประชากรจำนวนมากและมีถิ่นฐานใน

ลักษณะของบ้านเก่าแก่ดั้งเดิมเป็นจำนวนมาก ลักษณะเด่นที่แสดงความเป็นกลุ่มหลักของตระกูล คือ ภาษาพูด ซึ่งใช้เป็นภาษากลางกันมาแต่เดิมในเขตเมืองดักจิง จึงมักเรียกภาษาตระกูลว่า ภาษาดักจิง คนเผ่าในเขตนั้นทุกเผ่าต้องเรียนรู้ภาษาตระกูล หรืออย่างน้อยก็สื่อสารด้วยภาษาตระกูลได้เข้าใจ ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เพราะเผ่าอื่นๆ ล้วนเป็นเผ่าที่เล็กกว่า ประชากรน้อยกว่า และมีความเป็นปึกแผ่น แน่นหนาน้อยกว่า การติดต่อสัมพันธ์ในรูปของการแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็นในชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม จะเป็นไปในลักษณะที่เผ่าอื่นอยู่ในสถานะเป็นรองเผ่าตระกูล

หลักฐานหรือตัวอย่างที่ชัดเจนของการรับรู้ความเป็นใหญ่หรือเป็นเผ่าหลักของตระกูล ดังเช่น นิทานในลักษณะตำนานความเป็นมาของเผ่าแอฮู ซึ่งเป็นเผ่าที่อยู่ใกล้ชิดตระกูลมากที่สุด นิทานเรื่อง ที่มาของเผ่าแอฮู (ดูรายละเอียดในเล่ม ๒ : นิทานและการละเล่น) ได้เล่าเรื่องราวตอนท้ายไว้ว่า

...หลังจากที่ท้าวสะกุกกับท้าวตาเตียงยิงนกน้อย ขอขมากันแล้วก็แยกกันไป ตอนนีท้าวตาเตียง อยู่ดักโปรง เพราะว่าท้าวตาเตียงอยู่จนลูกแล้วไม่สบายใจ ไปอยู่ดักโปรง ๑-๒ ปีก็มีสาวมาชอบ ดังนั้นจึงสร้างครอบ ครว้ ถึง ๒-๓ ปีได้ลูกชาย ๑ คน ท้าวตาเตียงให้ชื่อว่า ตางาง แล้วแม่ก็ตายไป ตางาง ก็เป็นลูกกำพร้าแม่ แต่ท้าวตาเตียงพยายามเลี้ยงดูลูกของตน จนอายุได้ ๑๔-๑๕ ปี

วันหนึ่งตางางไปส่องเขียดทางห้วยวัง ทางดินดอนตระกูลเวลาไปส่องถึงกรงยี่ ห้วยวัง ก็พบกับสาวตระกูล ๑ คนแต่ไม่รู้จักชื่อ แต่ทั้งสองคนถามกันว่าส่องเขียด ได้มากเท่าไรแล้ว ทางฝ่ายหญิง ก็ตอบไม่ได้ ฝ่ายหญิงก็ถามฝ่ายชายว่าเจ้าได้เยอะไหม ฝ่ายชายก็ตอบว่า ไม่เยอะเพราะมันไม่มี ต่อมา นานพอสมควรจึงถามชื่อกัน ท้าวตางางถามว่า เจ้าชื่ออะไร ฝ่ายหญิงตอบว่าเขาชื่อ ยาย่าง แล้วฝ่าย หญิงก็ถามว่า ชื่ออะไร ฝ่ายชายตอบว่า เราชื่อตางาง

จากนั้นทั้งสองจึงพูดถึงความรัก ยาย่างถามว่าทางบ้านดักโปรงมีผลไม้อะไรบ้าง ท้าวตางาง ตอบว่า หนากเวก หนากปิ่น หนากกูปและอื่นๆ มีเยอะแยะ ท้าวตางางถามว่าทางตระกูลมีผลไม้อะไรบ้าง ยาย่างตอบว่ามีมากกว่า หนากหยัด หนากบูย หนากป็อกมีเยอะแยะ ไม่อดอยาก สุดท้ายยาย่าง ว่าถ้าเจ้าให้เราแต่งงานเข้าบ้านทางเจ้าเราก็เลิกกัน ถ้าเข้ามาอยู่บ้านเราเราจะตกลงเป็นเมีย ท้าวตางางก็ ตกลงปลงใจ แต่ว่าท้าวตางางไปตั้งบ้านอยู่ดักเบียด ถ้าอยู่บ้านตาตื้อที่อยู่บนเบิงนั้น ทั้งสองก็เห็นดี แล้วถามญาติทั้งสองฝ่ายก็เห็นดีด้วย เขาทั้งสองจึงตั้งครอบครัวยุค มาตั้งถิ่นฐานอยู่บนเบิงสูง มอง เห็นบ้านงอนลูก ดักโปรงก็เห็น แต่ท้าวตางางบอกว่าถึงจะเอาเมียตระกูลก็ตาม ต่อไปมีลูกหลานก็เรียกว่า เผ่าแอฮู เพราะท้าวตางางเป็นเผ่าแอฮูมาจากเวียดนามโน่น ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันเขตเขกมาน ตาแสงตาตื้อ จึงเรียกว่าเผ่าแอฮู และภาษาพูดคล้ายภาษาตระกูล เพราะท้าวตางางเอาเมียตระกูล...

๒๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

ไม่เพียงแต่ว่าบ้านตะเรียงจะมีอาหารกินหรือผลไม้ต่างๆ อุดมสมบูรณ์กว่าเขตบ้านแยฮู ตามที่นิทานกล่าว หากแต่ตะเรียงยังเป็นกลุ่มที่ครอบครองพื้นที่ราบส่วนใหญ่บนภูดอยที่อยู่อาศัย จึงสามารถเพาะปลูกได้ผลผลิตมากกว่าแยฮู ซึ่งอยู่ในเขตที่มีพื้นที่ราบจำกัด บ้านแยฮูบางบ้านจึงต้องใช้วิธีการเพาะปลูกรวมกัน เป็นพื้นที่รวมของบ้าน และเมื่อได้เก็บเกี่ยวผลผลิตได้แล้วก็แบ่งปันให้ทุกคนครัวเรือนตามสัดส่วนของคนในครัวเรือน มิฉะนั้นก็จะไม่มีใครหรือครัวเรือนใดสามารถปลูกข้าวได้พอกิน เพราะพื้นที่เพาะปลูกเป็นเพียงแปลงเล็กๆ ตามไหล่เขา และพื้นที่ส่วนมากยังอยู่ในป่าทึบที่ต้องลงแรงถางและเผาป่าแทบทุกฤดูกาลเพาะปลูก การเสาะหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่เป็นไปได้ยากอย่างยิ่ง แม้แต่การหมุนเวียนใช้พื้นที่ซึ่งโดยทั่วไป ชนเผ่ามักจะทิ้งพื้นที่เพาะปลูกไว้ประมาณ ๓ ปี ให้ดินฟื้นตัว จึงจะเวียนกลับมาใช้ใหม่ แต่ในเขตบ้านแยฮู การเวียนใช้พื้นที่จะมีระยะสั้นกว่านั้น คืออาจทิ้งไว้เพียงปีเดียวก็ต้องเวียนกลับมาใช้อีก

เผ่าอื่นในเขตเมืองดักจิง เช่น ดักกั๋ง ตะริ้ว นั้น แม้จะไม่มีเรื่องเล่าที่แสดงการยอมรับสถานะระหว่างเผ่าของตนกับตะเรียง แต่ความสัมพันธ์ที่ปรากฏชัดเจนมาแต่เดิมจนถึงปัจจุบัน คือ การที่ดักกั๋งและตะริ้ว ต้องอาศัยแลกเปลี่ยนผลผลิตของตนกับผลผลิตของตะเรียง ในลักษณะที่ถือว่า ตะเรียงเป็นเจ้าของผลผลิตที่จำเป็นต่อชีวิตมากกว่า เช่น ดักกั๋ง ปลูกฝ้ายไม่ได้ หรือไม่พอที่จะทอผ้า จึงต้องเอาผลผลิตประเภทเครื่องใช้สอยต่างๆ เช่น ภาชนะประกอบอาหาร (หม้อดิน ถ้วย ชาม) มาแลกกับฝ้ายหรือผ้าทอของตะเรียง

ยิ่งกว่านั้น ทั้งดักกั๋งและตะริ้ว ไม่สามารถทำเครื่องประดับที่เป็นเงินได้ ตะเรียงนั้นแม้จะไม่มีแหล่งวัตถุดิบ แต่ก็สามารถแลกเปลี่ยนโลหะ เช่น เหล็ก เงิน สำหรับมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับต่างๆ เผ่าดักกั๋งและตะริ้วยอมรับว่า “ตะเรียงทำเครื่องแต่งตัว พวกกำไลแขน กำหูกเงินได้สวย ต้องไปขอแลกจากตะเรียง” และของที่ดักกั๋งและตะริ้วเอาไปแลกนั้น คือ ของที่ได้มาจากป่าประเภท น้ำมันยาง น้ำผึ้ง ใต้ หวาย ซึ่งแม้ดักกั๋งและตะริ้วไม่เอามาแลก ตะเรียงก็หาได้เองจากป่าเช่นกัน แต่การแลกเปลี่ยนเป็นการสะดวกกว่าสำหรับคนตะเรียง ที่จะใช้เวลาในการเพาะปลูกหรือผลิตสิ่งของอื่นที่มีราคาสูงกว่าของป่า ส่วนของป่าที่ได้จากเผ่าดักกั๋งและตะริ้ว หรือเผ่าอื่นๆ นั้น ตะเรียงจะเป็นฝ่ายนำเอาไปแลกกับชนเผ่าในที่ราบ เช่น ฮารัก อีกชั้นหนึ่ง

เผ่าตะเรียงในเมืองดักจิงจึงเป็นทั้งผู้ผลิตสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับชีวิตที่เผ่าอื่นต้องการ และเป็นทั้งคนกลางในระบบแลกเปลี่ยนระหว่างชนเผ่าอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ ภาษาตะเรียงจึงกลายเป็นภาษากลางของชนเผ่าในเมืองดักจิง

ส่วนกะเซงนั้น แม้จะมีการติดต่อกับตะเรียงน้อยกว่าดักกั๋ง แต้ฮู และตะรีว เนื่องจากถิ่นฐานของกะเซงส่วนใหญ่อยู่ในเขตที่ราบแขวงสาละวันแต่กลุ่มบ้านกะเซงที่อยู่ในเขตภูตอยใกล้บ้านตะเรียงเช่นบ้านดักกั๋ง ดักลู่ ดักเตี๊ยะ ก็ต้องยอมรับสถานะที่เหนือกว่าของตะเรียง การยอมรับที่อาจไม่เต็มใจนี้สะท้อนให้เห็นจากการที่ทำวสมสี่ ผู้บอกข้อมูลของกะเซง (บ้านดักกั๋ง) อธิบายว่า ที่จริงนั้น แต่เดิมเผ่าต่างๆ แถบนี้ทั้งหมดเป็นกะเซง แม้แต่ตะเรียงก็มาจากกะเซง แต่ที่มาเรียกเป็นเผ่าต่างๆ นั้นเป็นเพราะในระยะต่อมา คนบ้านต่างๆ แยกย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ของตน และเรียกชื่อตัวเองต่างๆ กันออกไป จึงเกิดมีเผ่าตะเรียง ตะรีว ดักกั๋ง ขึ้น คำอธิบายนี้แม้จะกินความรวมถึงทุกเผ่า แต่ก็เห็นได้ว่าตั้งใจจะหมายถึงตะเรียง ซึ่งเป็นกลุ่มหลักที่มีประชากรมากที่สุดในดักจิ้ง ในขณะที่เผ่ากะเซงจะมีประชากรส่วนใหญ่อยู่ในแขวงอัตตะปือ ข้อมูลในส่วนนี้ ท้าววันนะวง พมสะหลาด ซึ่งเป็นคนตะเรียง คำนำว่าเป็นเพราะคนกะเซงอยู่ในอัตตะปือ และทางแขวงอัตตะปือจะใช้คำเรียกชนเผ่าทั้งหมดในแขวงว่า กะเซง ทำให้ชนเผ่าทุกเผ่าในอัตตะปือถูกเรียกว่า กะเซง ทั้งหมด

ข้อคิดเห็นของท้าวสมสี่ แสดงให้เห็นปฏิภพที่กะเซงในเมืองดักจิ้งมีต่อเผ่าตะเรียง เพราะหากจะเทียบกันระหว่างแขวงแล้ว กะเซงก็เป็นเผ่าใหญ่ในแขวงสาละวัน เช่นเดียวกับที่ตะเรียงเป็นเผ่าใหญ่ในเมืองดักจิ้ง แขวงเซกอง ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกกระหว่างสองเผ่านี้จึงต่างไปจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างตะเรียงกับแต้ฮู ดักกั๋ง และตะรีว

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าเล็กๆ ก็แสดงออกในรูปของการรับรู้ความแตกต่างระหว่างเผ่า ในขณะเดียวกันก็ถือว่าไม่มีใครเป็นรองใคร ดังเช่นกรณีทางรัฐเสนอให้รวมเผ่าดักกั๋งและเผ่าตะรีวเข้าด้วยกัน เพื่อจะได้เป็นปึกแผ่น มีจำนวนประชากรมาก และสะดวกในการจัดระบบเพื่อการพัฒนา แต่ทั้งสองเผ่าต่างก็ยืนยันปฏิเสธ โดยระบุรายละเอียดของการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน เช่น

...คนตะรีวและดักกั๋งพูดกันคนละภาษา ถึงจะเข้าใจกันบ้าง แต่ก็ไม่ได้เข้าใจกันทั้งหมด อาหารการกินก็ต่างกัน เช่น ข้าวเปี้ยก (ข้าวต้ม) ของดักกั๋งจะเหลวเป็นน้ำ ต้องกินด้วยบ่วง (ช้อน) แต่ข้าวเปี้ยกของตะรีวเป็นก้อน ใส่ใบตองกินได้ ผู้หญิงดักกั๋งเกล้าผมไว้ข้างหลังเป็นมวยที่ทำยทอย ส่วนผู้หญิงตะรีวมัดผมเป็นกระพุ่มสองข้างหู

ความชำนาญทางการทำเข้าของเครื่องใช้ก็ต่างกัน คนดักกั๋งทอผ้าเก่ง แต่ปั่นหม้อไม่เก่ง ส่วนคนตะรีวปั่นหม้อปั่นไ้เก่ง ดักกั๋งจึงเอาผ้าทอไปแลกหม้อแล้กไหของตะรีว และในการปลูกข้าว ตะรีวมักปลูกแบบข้าวนา ต้องเอาน้ำมาใส่ที่นา ส่วนดักกั๋งปลูกข้าวไร่ ต้องหยอดข้าวใส่หลุมแล้วเอาดินกลบ...

ลักษณะความแตกต่างดังกล่าวจะเป็นส่วนใหญ่หรือส่วนน้อยของความแตกต่างระหว่างเผ่าทั้งสองก็ตาม ความสำคัญอยู่ที่การถือว่าเผ่าของตนแยกจากอีกเผ่าหนึ่งอย่างชัดเจน หากจะมีการรวมก็จะเกิด ปัญหาว่า ใครจะเป็นฝ่ายหลักหรือกลุ่มหลักของเผ่าที่เกิดขึ้นใหม่หรือของกลุ่มรวมเผ่า ทั้งดักกิงและตะรีวต่างก็ถือว่าตนมีฐานะเท่าเทียมกัน ต่างจากที่แอ็ชยอมรับสถานะของตะรีวว่าเป็นพี่ใหญ่ของเผ่าแอ็ช การรวมกลุ่มกันในทางระบบการปกครองจึงเกิดขึ้นไม่ได้ ในขณะที่ในทางวัฒนธรรมข้อแตกต่างเหล่านี้อาจจะเป็นเรื่องเล็กน้อยที่ทั้งสองเผ่าต่างก็ไม่เคยถือความสำคัญมาก่อน และในแง่ของภาษานั้น ทั้งภาษาดักกิงและตะรีวต่างก็อยู่ในสาขาอะตูอีกเหมือนกัน ในขณะที่ตะรีวอยู่ในสาขาบัสนาริก ข้อที่น่าสนใจคือ หากรัฐมีนโยบายให้รวมเผ่าอื่นทั้งหมดเข้ากับเผ่าตะรีว ทั้งดักกิงและตะรีวจะปฏิเสธ การรวมเผ่าในลักษณะนี้หรือไม่

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในขณะที่ชนเผ่าถือว่าต่างก็มีอัตลักษณ์ของตน ที่สามารถจำแนกออกจากเผ่าอื่นได้อย่างชัดเจน สถานะของแต่ละเผ่า่นั้นไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งอาจมีปัจจัยมาจากจำนวนประชากร การครอบครองพื้นที่และผลผลิตที่จำเป็นสำหรับชีวิต ในปัจจุบัน ปัจจัยเหล่านี้ก็อาจเปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องของการศึกษา การเรียนรู้และรับเทคโนโลยีใหม่ๆ การมีส่วนร่วมในระบบการปกครองของส่วนกลาง และอื่นๆ ที่เป็นลักษณะทางสังคมในวิถีชีวิตปัจจุบัน แทนที่จะเป็นเรื่องของอาหารการกิน การแต่งกาย การเพาะปลูก ซึ่งความเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปในลักษณะกลมกลืนเข้าสู่รูปแบบเดียวกันในอนาคตอันใกล้

ในส่วนของเมืองกะลิม ความสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าต่างๆ มีลักษณะบางอย่างคล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในเมืองดักจิง กล่าวคือ เผ่าเงะและกะตูเป็นเผ่าใหญ่ที่อยู่ในพื้นที่นี้มาแต่เดิม จำนวนประชากรของทั้งสองเผ่าใกล้เคียงกัน แต่ในทางด้านวัฒนธรรม เผ่าเงะถือได้ว่ามีอิทธิพลสูงและอยู่ในสถานะของผู้สร้างรูปแบบทางวัฒนธรรมที่เผ่าอื่นๆ ทั่วไปปฏิบัติตาม ภาษาของเงะเป็นภาษากลางของเมืองกะลิม ทำนองเดียวกับภาษาตะรีวเป็นภาษากลางของดักจิง ชนเผ่าอื่นๆ ในเมืองกะลิมจึงมักพูดภาษาเงะได้ และรับเอาคำของเงะจำนวนมากมาใช้ในภาษาของตน โดยเฉพาะเผ่ากะตู ซึ่งถือว่าตนเป็นเผ่าใหญ่และเป็นเผ่าเก่าแก่ดั้งเดิมของพื้นที่ ก็ยังรับว่า การขับลำของเผ่ากะตูนั้น เรียกว่า ขับเงะ และบางครั้งก็ใช้ภาษาเงะเป็นคำขับ หรืออาจใช้ภาษาอะตูก็ได้ แต่ก็ยังเรียกว่า ขับเงะ เช่นกัน

ผ้าทอของเงะก็ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างหรือเป็นเอกลักษณ์ของผ้าทอเมืองกะลิม แม้กะตูจะทอผ้าได้ชำนาญไม่น้อยไปกว่าเงะ และมีลวดลายที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของเผ่าที่กำหนดไว้ชัดเจน แต่กะตูก็ยอมรับว่า เผ่าเงะมีชื่อเสียงมากกว่าในด้านการผลิตผลงานศิลปหัตถกรรมเหล่านี้ ทั้งนี้อาจ

เป็นเพราะกะตูดั้งบ้านเรือนอยู่เป็นชุมชนเล็กๆ กระจัดกระจายอยู่ในเขตทุรกันดาร ทำให้ไม่สามารถรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นได้เท่ากับเผ่าเงะ ซึ่งมีอยู่ริมลำน้ำ การคมนาคมติดต่อสะดวก และสามารถขยายพื้นที่ของบ้านได้กว้างขวาง พื้นที่เพาะปลูกก็มีมากกว่า อุดมสมบูรณ์กว่า ส่วนกะตูดั้น แม้ในระหว่างบ้านกะตูด้วยกันก็ยังพุดผัดเพี้ยนกันไป บางครั้งคนกะตูดึงเรียกชื่อกลุ่มของตนตามชื่อบ้านแทนที่จะเรียกว่าเป็นกะตูด้วยกัน นอกจากนั้น กะตูดส่วนหนึ่งที่มีจำนวนไม่น้อยยังอยู่ในเขตพื้นที่ของเวียดนาม ทำให้เกิดการแบ่งเป็นกะตูดเวียดและกะตูลาว ความเป็นปึกแผ่นของเผ่าจึงลดลงไปอีก

ส่วนจะต้องเป็นเผ่าเล็ก จึงไม่มีปัญหาเรื่องสถานะของเผ่า แต่อย่างไรก็ตาม แทนที่จะต้องจะรับความเป็นเผ่าหลักของเงะ จะต้องกลับสร้างรูปแบบความสัมพันธ์กับฮาร์ก ในลักษณะการเล่าเรื่องการขยายตัวของชุมชนเผ่าของตนว่า อพยพโยกย้ายเพื่อแสวงหาที่ดินเพาะปลูกและตั้งบ้านเรือนต่อมาได้ไปขออาศัย “ดินอะลัก” อยู่ และยังมีการระบุชัดเจนว่า ได้ขอซื้อพื้นที่จากฮาร์กเป็นจำนวนเท่าไร และจ่ายเงินไปเท่าไร ความสำคัญของเรื่องนี้ไม่ได้อยู่ที่ตัวเลขระบุจำนวนพื้นที่และจำนวนเงิน แต่อยู่ที่การสะท้อนภาพความสัมพันธ์ ทั้งระหว่างเผ่าจะต้องกับเผ่าเงะ และเผ่าจะต้องกับฮาร์ก

ในอีกแง่หนึ่ง วรรณกรรมมุขปาฐะของจะต้องยังเล่าว่า ผีของจะต้องไปขออยู่กับผีเมืองตะโอย แต่ผีเมืองตะโอยไม่รับ จึงต้องไปอาศัยผีที่ภูตาแร ซึ่งเป็นผีฮาร์ก และผีภูตาแรก็ยินยอมรับเอาผีจะต้องให้อยู่ด้วยกัน

เรื่องเล่าเหล่านี้อาจไม่ใช่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแท้จริง แต่อย่างน้อยก็สะท้อนทัศนคติของเผ่าและความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าได้ชัดเจนพอสมควร

ส่วนเผ่าตะโอยนั้น เนื่องจากถิ่นฐานใหญ่ของเผ่าอยู่ที่แขวงสาละวัน ซึ่งเป็นเขตทุ่งราบที่มีความเจริญก้าวหน้า ตะโอยจึงมีเมืองตะโอยอยู่ในแขวงสาละวัน ทำนองเดียวกับที่กะเซงมีเมืองกะเซงอยู่ที่อัตตะปือ บ้านตะโอยในเขตเมืองกะลิมจึงยอมรับสถานะความเป็นผู้น้อยโดยไม่ได้แย้ง และยินยอมให้เผ่าเงะเป็นหัวหน้าใหญ่ของเมืองกะลิม

โดยสรุป ชนเผ่าในเมืองกะลิมจึงมีรูปแบบความสัมพันธ์คล้ายๆ เมืองดักจิง คือมีเผ่าใหญ่เป็นหลัก เป็นผู้ครอบครองพื้นที่และผลผลิตสำคัญ สถานะของการเป็นเผ่าหลักนั้นอยู่ที่ภาษาพูดของเผ่าพันธุ์ด้วย เช่นที่ภาษาเงะเป็นภาษากลางของเมืองกะลิม ดังกล่าวแล้ว

ส่วนปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนเผ่าในเมืองดักจิงกับกลุ่มในเมืองกะลิมนั้น ไม่มีข้อมูลมากนัก เพราะเมืองทั้งสองนี้ต่างอยู่บนภูเขาสูง การติดต่อสัมพันธ์กันจึงมีไม่มากนัก แต่ก็มีควมรับรู้ว่ามีชนเผ่าอื่นอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

ชุมชนในที่ราบ

ในเมืองละมาม มีชนเผ่าหลัก คือ ฮารัก ซึ่งเป็นกลุ่มดั้งเดิมและกลุ่มใหญ่ที่มีประชากรมากที่สุดของเมืองละมาม แต่เมื่อเทียบกับตะเริงและกะตุ ฮารักก็ยังมีจำนวนประชากรในลำดับที่สาม อย่างไรก็ตาม เผ่าฮารักถือได้ว่าเป็นกลุ่มหลักของแขวงเซกองโดยรวม

ฮารักเป็นชนเผ่าที่ทำการเพาะปลูกเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ และด้วยการที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบที่มีลำน้ำใหญ่ไหลผ่าน ทำให้ฮารักสามารถเพาะปลูกได้ผลผลิตดี และขยายพื้นที่เพาะปลูกได้มาก ขอบเขตพื้นที่ในครอบครองของฮารักจึงกว้างขวาง ทำให้ชนเผ่าอื่นที่มักจะต้องเดินทางแสวงหาแหล่งที่ทำกินนั้นต้องขออาศัย “ดินอะลัก” อยู่เสมอ นอกจากนั้น ฮารักยังปลูกฝ้ายได้จำนวนมาก เพราะฝ้ายเป็นพืชที่ต้องการพื้นที่เพาะปลูกแยกออกจากข้าว ในขณะที่ชนเผ่าอื่นมีพื้นที่ปลูกฝ้ายได้น้อย ฮารักสามารถใช้ฝ้ายเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่นๆ ของชนเผ่า ที่ต้องการฝ้ายเพื่อทอผ้าเครื่องนุ่งห่ม ของตน ผลที่เกิดขึ้นคือ ฮารักกลายเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนในระหว่างชนเผ่าทั้งหลาย เพราะนอกจากฝ้ายแล้วยังมีของอื่นๆ ที่ชนเผ่าในเขตกันดารมีความจำเป็นต้องเสาะหาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิต หากจะกล่าวในหลักการกว้างๆ ฮารักก็เป็นคนกลางที่ทำหน้าที่แลกเปลี่ยนระหว่าง “ของป่า” ของชนเผ่าต่างๆ กับ “ของในเมือง” อันเป็นสิ่งที่ชนเผ่าอื่นๆ ผลิตไม่ได้ ทั้งที่เป็นของจำเป็นพื้นฐานและของอื่นๆ เช่น เครื่องประดับ และเหล็กสำหรับตีเครื่องมือเครื่องใช้ในการเพาะปลูก

เมื่อเทียบฮารักกับกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่บริเวณพื้นที่ราบ อันได้แก่กลุ่มลาวลุ่มซึ่งอยู่ในเมืองละมามจำนวนหนึ่ง และอยู่ในแขวงที่ติดต่อกัน คือ สาละวันและอัตตะปือ กลุ่มลาวลุ่มในเมืองละมามมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับฮารัก ความสัมพันธ์ระหว่างฮารักกับลาวลุ่ม จึงเป็นไปในลักษณะที่ฮารักเป็นเผ่าหลักของพื้นที่เช่นเดียวกัน แต่เนื่องด้วยระบบการปกครองและการที่แขวงเซกองหรือเมืองละมามในสมัยก่อน ขึ้นอยู่กับสาละวัน อันเป็นเขตของลาวลุ่ม ทำให้ฮารักอยู่ในสถานะที่เป็นรองลาวลุ่ม ความเจริญก้าวหน้าและอิทธิพลทางด้านการปกครองทำให้ฮารักรับเอาวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ของลาวลุ่ม เข้ามาเป็นของตน จากการค่อยๆ ประสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมเดิม ฮารักก็รับเอาวัฒนธรรมของลาวลุ่มเต็มรูป ปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่า กลุ่มฮารักและลาวลุ่มมีวิถีชีวิตที่ไม่ต่างจากกัน และฮารักเป็นฝ่ายยอมรับว่า ลาวลุ่มเป็นพี่ใหญ่ ฮารักเป็นน้องหรือเป็นฝ่ายที่รับเอาความเจริญต่างๆ มาจากลาวลุ่ม (ดูเรื่อง ฮารัก ในเล่มที่ ๑ วิถีชีวิตและวัฒนธรรม บทที่ ๓ เมืองละมาม)

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการแบ่งเขตที่อยู่ของชนเผ่าออกเป็นบ้านที่ไม่ปะปนกันมาแต่เดิม

ทำให้สามารถระบุได้ว่า บ้านเก่าแก่ของลาวลุ่มมีเพียง ๓ บ้าน คือ บ้านดอนจัน บ้านโพน และบ้านดำน แต่ในปัจจุบัน ทั้งในด้านการปลูกเรือนปะปนกัน กลายเป็น “บ้านสับปน” ก็ดี การที่คนลาวลุ่มจำนวนมาก อพยพเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่แขวงเซกอง ทั้งที่เป็นพนักงานของรัฐและมาทำอาชีพอื่น ๆ ก็ดี ทำให้การแบ่งแยกบ้านในปัจจุบันไม่มีความหมาย หรือลดความเคร่งครัดลงไป ในเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นเมืองใหม่และเป็นเขตที่มีการอพยพสูง ฮาร์กและลาวลุ่มมีจำนวนใกล้เคียงกัน ในขณะที่ส่วยและละเวนเป็นกลุ่มหลัก แต่ทั้งส่วยและละเวนต่างก็เป็นเผ่าที่มีประวัติการอพยพมาจากเขตอื่นอย่างชัดเจน เป็นที่รับรู้ในระหว่างชนเผ่า ฮาร์กและลาวลุ่มจึงยังอยู่ในฐานะกลุ่มสำคัญที่สุดของพื้นที่แขวงเซกอง

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างฮาร์กและชนเผ่าอื่นๆ ในปัจจุบันยังคงดำเนินไปในฐานะที่ฮาร์กเป็นกลุ่มหลัก ทั้งในด้านการค้าขายและด้านวัฒนธรรม ฮาร์กเป็นตัวกลางถ่ายทอดความเจริญและวัฒนธรรมใหม่ให้แก่ชนเผ่า โดยรับมาจากลาวลุ่มอีกทีหนึ่ง การยอมรับนับถือฮาร์กจึงยังคงอยู่ในกลุ่มชนเผ่า แต่ลาวลุ่มได้ทวีความสำคัญมากขึ้นจากสถานะการปกครอง จนอาจกล่าวได้ว่า ฮาร์กนับตัวเองรวมเข้าในกลุ่มลาวลุ่มโดยปริยาย ในขณะที่ตะเรียงซึ่งเป็นเผ่าใหญ่ของดักจึงยังรักษาสถานะของตนในพื้นที่เดิมได้ และเมื่อเข้ามาในระบบสังคมและการปกครองแบบใหม่ ตะเรียงก็ยังสามารถพัฒนาตนเองเข้ามาสู่ระบบใหม่ได้เป็นอย่างดี คนตะเรียงจำนวนหนึ่งจึงอยู่ในฐานะของกลุ่มผู้นำทางสังคมและวัฒนธรรมของเซกอง เพียงแต่บ้านตะเรียงยังอยู่ห่างไกลเกินกว่าจะทำให้ประชากรตะเรียงทั้งหมดเปลี่ยนวิถีชีวิตและสถานะได้เหมือนดังที่ฮาร์กเป็นอยู่ในปัจจุบัน

ในเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นเมืองท่าของการคมนาคมทางบกของพื้นที่แถบนี้ ส่วยและละเวนเป็นกลุ่มหลักที่มีสถานภาพใกล้เคียงกัน และที่สำคัญคือ ทั้งส่วยและละเวนซึ่งยอมรับอย่างชัดเจนว่า เผ่าของตนอพยพโยกย้ายมาจากถิ่นอื่น ได้นำเอาวัฒนธรรมของลาวลุ่มซึ่งรับมาตั้งแต่เมื่อยังอยู่ในถิ่นเดิมนั้นติดมาด้วย และพัฒนาการดำรงชีวิต ความคิด ความเชื่อ และวิถีวัฒนธรรมของตนให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับลาวลุ่ม ทั้งส่วยและละเวนจึงเป็นชนเผ่าที่ถือพุทธศาสนาเป็นระบบความเชื่อหลัก และเชื่อมโยงแนวคิดและแนวปฏิบัติของแนวความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธ หากวิธีปฏิบัตินั้นไม่ค้านกับพุทธ ส่วยและละเวนจึงมีหลักปฏิบัติและประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เป็นอย่างเดียวกับลาวลุ่ม และเป็นอย่างเดียวกับประชากรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธทั่วไป คือ ประสมประสานความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีเข้ากับแนวคิดของพุทธศาสนา

ลักษณะของรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่น่าสนใจในคู่สัมพันธ์ของส่วยและละเวนกับเผ่าอื่นๆ ที่มา

ตั้งบ้านใหม่อยู่ในพื้นที่ของส่วยและละเวนนั่น คือ การที่กลุ่มหลักทั้ง ๒ กลุ่มพยายามสร้างสถานะของตนโดยนำเอาพุทธศาสนามาเป็นแกนของการอธิบายเหตุผล ทั้งส่วยและละเวนนอธิบายว่า ความคิดความเชื่อดั้งเดิมของเผ่าอื่น โดยเฉพาะการแบ่งฮีดเลี้ยงผี ซึ่งต้องฆ่าสัตว์ต่างๆ นั้น เป็นเรื่องที่ไม่สมควร จึงพยายามโน้มน้าวให้ชนเผ่าที่อพยพเข้ามาใหม่ เช่น ตะเรียง เเง กะตู ยอมรับนับถือพุทธศาสนา หรือหากยังไม่ยอมรับ ก็ใช้บทบาทความเป็นผู้นำทางสังคม ทำให้ชนเผ่าอื่นต้องยอมรับว่าส่วยและละเวนเป็นเจ้าของพื้นที่ ฉะนั้น การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าอื่น จะต้องได้รับการอนุญาตจากส่วยและละเวนซึ่งเป็น “เจ้าของบ้าน” และเมื่อ “เจ้าของบ้าน” ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตน ที่เป็นพิธีกรรมใหญ่หรือสำคัญประจำปี คือ พิธีเลี้ยงผีอาฮัก ชนเผ่าอื่นที่อยู่ในบ้านส่วยและละเวนจะต้องมีส่วนร่วมด้วย โดยการบริจาคเงินและของอื่นๆ เช่นเดียวกับคนส่วยและละเวนในบ้านนั้น ฉะนั้นส่วยและละเวนจึงรักษาสถานภาพความเป็นผู้นำกลุ่มของตนไว้ได้ (ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ ความเชื่อและพิธีกรรม)

ในด้านการทำมาหากินและวิถีชีวิตนั้น ส่วยและละเวนรับเอารูปแบบของลาลุ่มมาแต่เดิม ประกอบกับลักษณะพื้นที่เอื้ออำนวย ส่วยและละเวนจึงเป็นกลุ่ม “ทำนา” เช่นเดียวกับลาลุ่ม นอกจากนี้ศักยภาพและการเรียนรู้ในการปรับตัวของทั้งสองเผ่า ทำให้สามารถปรับวิถีชีวิตเข้ากับวิถีชีวิตของปัจจุบันได้อย่างรวดเร็วกว่าเผ่าอื่น เห็นได้จากการที่ปัจจุบันทั้งส่วยและละเวนมียาชีพหลักในการผลิตพืชผลที่เป็นพืชเศรษฐกิจ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการผลิตเพื่อขายโดยตรง คือการทำสวนกาแฟและกระวาน ลักษณะการทำมาหากินดังกล่าวทำให้ชนเผ่าทั้งสองนี้รับเอาวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาในรูปแบบวิถีชีวิตของตนด้วย เช่น การใช้ระบบชลประทานเพื่อเพิ่มผลผลิตการเพาะปลูก การใช้เทคโนโลยีเพาะปลูกแบบใหม่ การใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืชต่างๆ รวมไปถึงการมีแรงงานรับจ้างที่เป็นชนเผ่าอื่น เข้ามาเป็นคนงานในไร่นาของตน

ในด้านปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วยและละเวนกันเองนั้น การจำแนกความแตกต่างระหว่างเผ่ายังมีอยู่ คนส่วยและคนละเวนจึงยังแยกจากกันได้ชัดเจน แต่ด้วยลักษณะของการใช้พื้นที่อยู่อาศัยแบบเมืองในปัจจุบัน บ้านส่วยและละเวนจึงใกล้ชิดกันมากและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จนอาจกล่าวได้ว่าลักษณะของบ้านแบบเดิมที่มีเพียงเผ่าเดียวในหนึ่งบ้านหรือชุมชนนั้น กำลังเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วในเมืองท่าแดง ส่วยและละเวนจึงมีแนวโน้มที่จะกลมกลืนเอกลักษณ์ของเผ่าเข้าด้วยกัน และกลายเป็นครอบครัววัฒนธรรมใหม่ตามความมุ่งหมายของรัฐ ในปัจจุบัน คนส่วยและละเวนถือว่าวิถีชีวิตของตนและของลาลุ่มที่เป็นกลุ่มผู้นำในระบบการปกครองนั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยเฉพาะความคิดความเชื่อ

ทางพุทธ ที่ทำให้เผ่าทั้งสามแยกเอกลักษณ์ของตนออกจากเผ่าอื่นๆ อย่างชัดเจน สบายและละเวน จึงกำหนดระดับสถานะของตนให้เล็กลงกับสถานะของลาวลุ่ม เพียงแต่ที่มาดั้งเดิมซึ่งยังไม่อาจลบเลือนได้ เท่านั้น ที่ทำให้ส่วยและละเวนยังมีสถานะของกลุ่มอพยพดั้งเดิม ต่างไปจากลาวลุ่มและฮาร์กที่มีสถานะของเจ้าของพื้นที่มาตั้งแต่อดีต และในปัจจุบันลาวลุ่มก็ยังมีสถานะที่เป็นผู้นำในทางการปกครองเข้ามา เสริมความมั่นคงของตนด้วย

ช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่าในแขวงเซกองนั้น เริ่มมาก่อนที่จะมีการจัดตั้งขึ้นเป็นแขวงเซกอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ แล้ว แต่ความเปลี่ยนแปลงนั้นชัดเจนและรวดเร็วขึ้นเมื่อตั้งเป็นแขวง เพราะรูปแบบการปกครองทำให้เกิดการกำหนดสถานภาพและความสัมพันธ์ที่ชัดเจนขึ้น ปัจจัยที่เห็นได้ชัดจนที่สุดคือ การใช้ภาษากลางและระบบการศึกษา ซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนดแนวนโยบายและแขวงเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบาย

เพื่อให้การติดต่อสื่อสารและการปกครอง ตลอดจนการพัฒนาต่างๆ เป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ชนเผ่าทั้งหลายจำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาลาวลุ่ม ซึ่งใช้เป็นภาษากลางของประเทศ โรงเรียนที่ตั้งขึ้นในแขวง ในสำนักเมือง ตลอดจนถึงโรงเรียนสำหรับชนเผ่าและโรงเรียนเล็กๆ ในเขตทุรกันดารทั้งหลาย จะต้องสอนด้วยภาษาลาวลุ่ม เด็กชนเผ่าในปัจจุบันจึงมักพูดลาวลุ่มได้ในระดับหนึ่ง และการใช้ภาษาลาวลุ่มก็ขยายเข้าไปในครัวเรือน ในขณะที่สมัยก่อน ภาษาลาวลุ่มจะใช้ก็ต่อเมื่อมีการติดต่อเป็นทางการกับหน่วยงานของรัฐ หรือเมื่อเข้ามาในเมืองและแขวงเท่านั้น

ข้อกำหนดทางการใช้ภาษาลาวลุ่มเป็นภาษากลาง และระบบการศึกษา ทำให้ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วยิ่งขึ้น และขณะนี้ชนเผ่าก็กำลังอยู่ในกระแสของความเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับเข้าสู่ลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ตลอดจนรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ของชนเผ่าจึงเปลี่ยนไป โดยมีกลุ่มลาวลุ่ม หรืออาจเรียกได้ว่า กลุ่มผู้นำทางการปกครองเป็นตัวหลัก และถ่ายทอดแนวคิดแนวปฏิบัติต่างๆ สู่กลุ่มอื่นๆ ในขณะเดียวกัน สถานภาพความเป็นผู้นำกลุ่มของชนเผ่าที่เป็นหลักของพื้นที่มาแต่เดิม ก็กำลังอยู่ในระยะปรับเปลี่ยน คือยังเป็นทั้งกลุ่มหลักของพื้นที่เมื่อเทียบกับเผ่าอื่นๆ และอยู่ในสถานะกลุ่มรองที่รับแนวคิดในการปรับเปลี่ยนจากกลุ่มลาวลุ่ม

หากจะมองว่า ปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ก็คล้ายคลึงกับในอดีต คือมีเผ่าที่เป็นศูนย์กลาง

๓๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

หรือเป็นตัวหลักของกลุ่ม เช่น ตะเริง เงะ กะตู และมีฮาร์กเป็นตัวกลางโดยส่วนรวม ก็จะเห็นว่าปัจจัยที่สร้างสถานภาพความเป็นกลุ่มหลักและกลุ่มรองแต่เดิมนั้น อยู่กับการแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต แต่ปัจจัยในการสร้างสถานภาพในปัจจุบันอยู่ที่การมีบทบาทร่วมในการปกครองและพื้นฐานทางการศึกษา เช่นเดียวกับชุมชนและสังคมทั่วไปในปัจจุบัน

บทที่ ๒

การแต่งงาน ครอบครัว เครือญาติ

ในชุมชนชนเผ่าดั้งเดิม ความสัมพันธ์ในรูปของครอบครัวและเครือญาติมีความสำคัญมาก อาจกล่าวได้ว่า ระบบเครือญาติของชนเผ่าควบคุมทั้งระบบการแต่งงาน สถานภาพและบทบาทของสมาชิกในครัวเรือนและชุมชน ตลอดจนถึงบทบาทในการประกอบประเพณีพิธีกรรมต่างๆ (ปรานี วงษ์เทศ : ๒๕๓๙, น. ๓๗-๓๘)

ในชุมชนชนเผ่าของเขกอง แนวคิดและรูปแบบของการมีความสัมพันธ์ทางเพศ การแต่งงาน ครอบครัว และการลำดับเครือญาติ ไม่แตกต่างกันมากนัก ชนเผ่าในเขกองทั้งหมดหรือเกือบทั้งหมดสืบตระกูลทางสายพ่อ และการแต่งงานก็จะนำผู้หญิงจากครัวเรือนอื่นเข้ามาอยู่ในครัวเรือนของฝ่ายชาย (ยกเว้นเผ่าส่วยและละเวน) สถานภาพของฝ่ายหญิงจึงเป็นรองฝ่ายชาย เพราะ “เจ้ากกเจ้าเหล่า” หรือหัวหน้าของครัวเรือนจะเป็นผู้อาวุโสทางฝ่ายชายทั้งสิ้น ในกลุ่มชนเผ่าที่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ เช่น กะตุ พี่น้องผู้ชายจะรวมอยู่ในเรือนเดิมทั้งหมด ทำให้เกิดการสร้างที่อยู่อาศัยแบบเรือนยาว และฝ่ายชายที่เป็นสามีและพ่อในแต่ละครอบครัวก็จะมีบทบาทเป็นหัวหน้าครอบครัวย่อยที่ประกอบเข้าเป็นครัวเรือนของตระกูล การตัดสินใจต่างๆ จะมาจากกลุ่มผู้ชายที่มีบทบาทเป็นหัวหน้าครัวเรือนเหล่านี้ เช่นเดียวกับบทบาทหัวหน้าประกอบพิธีกรรมทั้งในส่วนของชุมชนและส่วนของครัวเรือนก็ขึ้นอยู่กับฝ่ายชาย การศึกษาและทำความเข้าใจรูปแบบของการแต่งงาน ครอบครัวและเครือญาติของชนเผ่า จึงช่วยทำให้เข้าใจโครงสร้างของสังคมชนเผ่าได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

แนวคิดเรื่องเพศสัมพันธ์

ระบบการแต่งงานและครอบครัว มีจุดเริ่มต้นจากการสร้างความสัมพันธ์และการมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างชายหญิง ในชุมชนของชนเผ่าในเขกองนั้น เนื่องจากพื้นที่อยู่อาศัยเป็นตัวกำหนดขอบเขตของการติดต่อระหว่างเผ่า ในบ้านแต่ละบ้านจะมีเผ่าเดียว ไม่มีการปะปน ซึ่งเป็นลักษณะของบ้านชนเผ่าดั้งเดิม ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงจำกัดขอบเขตอยู่ในกลุ่มของตนเองเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกัน เนื่องจากในแต่ละบ้านอาจมีจำนวนประชากรชายหญิงที่ไม่ได้สัดส่วน ทำให้การแสวงหาคู่สัมพันธ์ต้องขยายออกไปถึงเผ่าอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งก็มีการ

๓๔ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ติดต่อสัมพันธ์กันในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอยู่แล้ว เช่น การแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็น การมีหมอดู หมอยารักษาโรคที่ร่วมกันได้ และรูปแบบพิธีกรรมที่เน้นการสร้างความเป็นปึกแผ่น และการผูก ความสัมพันธ์ระหว่างเผ่า ที่ถือฮีดคองประเพณีและการปฏิบัติที่เป็นแนวเดียวกัน การติดต่อเหล่านี้ทำให้โอกาสในการที่จะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชนเผ่าอื่นเกิดขึ้นได้ แต่ก็มีน้อยมาก เพราะ ปัญหาความทุกข์กันดารและห่างไกลของพื้นที่อยู่อาศัยดังกล่าวแล้ว

การมีความสัมพันธ์ทางเพศในกลุ่มชนเผ่าแต่เดิมมักจะเริ่มตั้งแต่มีอายุไม่มากนักเพราะชีวิต ของชนเผ่าเสี่ยงอยู่กับโรคภัยไข้เจ็บและอุบัติเหตุต่าง ๆ เด็ก ๆ ส่วนมากมักตายตั้งแต่ยังเป็นทารก ดังนั้น แม้อุสามีภรรยาจะมีลูกมาก แต่ก็มักจะเหลือลูกที่รอดชีวิตมาจนโตเป็นจำนวนไม่มากนัก ความจำเป็นของชุมชนในการขยายจำนวนประชากรเพื่อเป็นแรงงานในการทำมาหากินของ ครัวเรือน และความมั่นคงปลอดภัยของเผ่า จึงทำให้ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นเรื่องที่ชนเผ่าถือว่าเป็นธรรมชาติวิสัย นอกจากนี้ การอยู่ร่วมกันหลายๆ ครัวเรือนในเรือนเดียวกันทำให้พฤติกรรม ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นเรื่องที่เด็กๆ เรียนรู้ได้ตั้งแต่อายุยังน้อย

นอกจากนี้ การจัดพื้นที่ใช้สอยในเรือนที่อยู่ มักจะจัดให้ลูกหรือสมาชิกของครัวเรือนที่เป็นโสด นอนอยู่ด้านหน้าของตัวเรือน หากมีคนนอกครัวเรือนหรือนอกบ้านมาเยี่ยมเยียนหรือค้างคืน ก็จะมีคนนอนในบริเวณที่อยู่ใกล้ลูกที่ยังโสดทั้งหญิงและชาย ฉะนั้นความสัมพันธ์ทางเพศจึงอาจเกิดขึ้นได้ โดยที่พ่อแม่หรือคนในครัวเรือนไม่ถือว่าเป็นความผิดพลาดที่มีโทษ ดังเช่น ชนเผ่าบางบ้าน กรณีที่ลูกสาวในเรือนนั้นจะมีความสัมพันธ์ทางเพศหรือท้องกับผู้ชายต่างบ้าน โดยที่ครัวเรือนไม่ได้รับรู้มาก่อนอาจเกิดขึ้นได้เสมอ แม้จะไม่บ่อยนักก็ตาม เมื่อมีความสัมพันธ์เกิดขึ้นก็อาจสู้ขอและ แต่งงานกันได้โดยไม่ต้องมีพิธีรีตองมาก ถ้าอยู่กันไประยะหนึ่งแล้วไม่พอใจกันก็อาจเลิกร้างกันไปได้ ถ้าทั้งสองฝ่ายยินยอมหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยอมเสียค่าปรับไหม

เมื่อพิจารณาจากมิติของความคิดความเชื่อในชุมชน การที่ชนเผ่าเหล่านี้เป็นพวกที่มัก อพยพ โยกย้ายถิ่นฐานเพื่อแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้แนวความเชื่อเรื่องผีเรือน ซึ่งเป็นผีของบรรพบุรุษในครัวเรือนจะมีบทบาทควบคุมพฤติกรรมของคนในครัวเรือนไม่ค่อยปรากฏ ชัดนัก แนวคิดเรื่อง “ผีผี” หรือทำให้ผีเรือนโกรธเคืองในเรื่องการมีความสัมพันธ์ทางเพศที่เกิดขึ้น โดยครัวเรือนไม่ได้รับรู้ก่อนจึงไม่มีอยู่ในกลุ่มชนเผ่า หากจะมีความผิดหรือ “ชะล่า” ก็จะเกิดขึ้น เมื่อฝ่ายหญิงตั้งท้อง โดยไม่มีพ่อของลูกที่ครัวเรือนรับรู้มาก่อน และถือเป็นความผิดที่เกิดขึ้น กับชุมชนหรือ “บ้าน” ทั้งหมด จึงต้องมีการทำพิธีกรรมสละบ้าน หรือการเลี้ยงผีเพื่อล้างความ

ผิดพลาดที่เกิดขึ้น หมายความว่าผู้หญิงที่ท้องโดยไม่มีพ่อของลูก หรือผู้ชายหญิงที่มีความสัมพันธ์กันนั้น ต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่อาจเกิดขึ้นต่อชุมชนทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะครัวเรือนของตนหรือของแต่ละฝ่าย

ในชุมชนบางเผ่าที่มีกว๊านบ้านเป็นศูนย์กลางของบ้าน อาจเป็นเรื่องปกติที่สมาชิกหนุ่มสาวที่เป็นโสดของบ้านมานอนรวมกันในกว๊าน เนื่องจากพื้นที่ในเรือนคับแคบ การมีความสัมพันธ์ทางเพศอาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา แม้จะมีข้อกำหนดว่าความสัมพันธ์นั้นต้องไม่เกินเลยไปถึงขั้นฝ่ายหญิงตั้งท้องโดยยังไม่ได้แต่งงาน แต่ในแนวปฏิบัติจริง หากคู่หนุ่มสาวที่มีความสัมพันธ์กันนั้น ฝ่ายหญิงตั้งท้องขึ้นมา ก็เพียงแต่บอกกล่าวให้พ่อแม่ทั้งสองฝ่ายรับรู้และจัดการแต่งตั้งเป็นทางการเท่านั้น เพราะแนวปฏิบัติหรือพิธีกรรมการแต่งตั้งเอื้อให้เกิดความสะดวกอยู่แล้ว เช่น หนุ่มสาวเป็นผู้สร้างความสัมพันธ์และตัดสินใจในการอยู่กินกันเอง ไม่ใช่ฝ่ายพ่อแม่หรือนายหน้าในรูปของพ่อสื่อแม่สื่อเป็นผู้จัดการหรือผู้กำหนด การจ่ายค่าทองหรือสินสอดก็สามารถผ่อนผันและกำหนดตามศักยภาพของฝ่ายชาย เนื่องจากเป็นคนที่อยู่ในบ้านเดียวกันอยู่แล้ว การมีความสัมพันธ์ทางเพศในลักษณะนี้จึงไม่ถือเป็นเรื่องผิดพลาด หรือข้อห้ามของชนเผ่า แต่การมีลูกโดยไม่มีพ่อที่เป็นทางการนั้นจะกระทบกับระบบความสัมพันธ์อื่นๆ ของครอบครัวและชุมชน จึงต้องสร้างข้อห้ามข้อกำหนดที่ชัดเจนเพื่อควบคุมความสับสนที่อาจเกิดขึ้นหากมีการทำผิดระบบ

ในแง่ของการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับคนอื่นนอกไปจากคู่สามีภรรยาของตนอาจถือเป็นความผิด หากเป็นกรณีที่อีกฝ่ายหนึ่งมีคู่ของตนอยู่แล้ว แต่ในกรณีที่สามีจะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้หญิงโสดอีกคนหนึ่ง มักถือเป็นเรื่องธรรมดาของชนเผ่า โดยเฉพาะเผ่ากะตุซึ่งฝ่ายชายจะมีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน และโดยปกติก็จะมีภรรยาตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ที่ปรากฏมีมากที่สุดนั้นถึง ๗ คน การที่ฝ่ายชายจะนำผู้หญิงที่เป็นภรรยาเข้ามาอยู่ในครัวเรือนของตนเป็นปัจจัยที่ทำให้การมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้หญิงอีกคนหนึ่งนั้นเป็นเรื่องธรรมดาสามัญในเผ่ากะตุและเผ่าอื่นๆ อีกหลายเผ่า และระบบการนับลำดับของลูกร่วมพ่อแต่ต่างแม่ ก็ถือว่าลูกทุกคนเป็นลูกเท่าเทียมกันเพราะถือพ่อเป็นใหญ่ จึงนับเรียงพี่เรียงน้องไปตามลำดับอายุ

ในกรณีของการมีเพศสัมพันธ์ข้ามเผ่าก็ไม่ถือว่าเป็นความผิดหรือเป็นเรื่องไม่สมควร ยกเว้นในกรณีที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีคู่ของตนอยู่แล้ว ซึ่งจะทำให้เกิดการหย่าร้างในที่สุด แต่การหย่าร้างก็并不会เกิดขึ้นง่ายนักเพราะข้อกำหนดในการเรียกร้องปรับไหมฝ่ายที่ทำผิดจะทำให้คู่กรณีพยายามหาทางประนีประนอม ในช่วงระยะเวลาของสงคราม (ทั้งสงครามต่อต้านฝรั่งเศสสมัยอาณานิคม

และสงครามต่อต้านปฏิการอเมริกา) ผู้ชายที่เป็นทหารต้องเดินทางไปกับกองทัพ และอาจไปพบกับผู้หญิงคนใหม่ ซึ่งเป็นคนต่างเผ่า (หรือเผ่าเดียวกันแต่ต่างบ้าน) ภรรยาที่อยู่ทางบ้านอาจได้รับการบอกเล่าว่าสามีมีภรรยาอีกคนหนึ่ง หากสามีไม่กลับมาบ้านเดิมแต่ไปตั้งครอบครัวใหม่ ภรรยาก็มีสิทธิ์จะมีสามีใหม่ได้เช่นกัน หรือถ้าสามีพาภรรยาใหม่เข้ามาอยู่ในเรือนเดิม ภรรยาคนแรกก็มักจะยินยอมโดยดี เพราะตามค่านิยมของเผ่าแทบทุกเผ่าที่ผู้ชายมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคนอยู่แล้ว ลักษณะเช่นนี้ทำให้กรณีที่ถูกถือว่าเป็นความผิดทางเพศสัมพันธ์ตามแนวค่านิยมของชุมชนเกิดขึ้นน้อยมาก

อย่างไรก็ตามการที่เรื่องของเพศสัมพันธ์เป็นเรื่องปกติธรรมดาของชนเผ่าไม่ได้หมายความว่า จะเป็นลักษณะเสรีนิยมทางเพศ หรือสามารถมีความสัมพันธ์ได้ตามความพอใจ เพราะระบบค่านิยมของเผ่ามักจะกำหนดให้การอยู่กินเป็นสามีภรรยาโดยชุมชนของตนรับรู้ นั่นเป็นค่านิยมสำคัญ เมื่อพิจารณาจากขั้นตอนของประเพณีพิธีกรรมการแต่งงานของชนเผ่า จะเห็นการสนับสนุนหรือการเปิดโอกาสให้หลายรูปแบบ เช่น ถ้าฝ่ายชายยากจนไม่มีค่าสินสอด ก็อาจจะแต่งเข้ามาอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิง ในกรณีนี้ผู้ชายจะเสียสินสอดเพียงเล็กน้อย เช่น มีของมาแลกเปลี่ยนกับของที่ฝ่ายหญิงจะมอบให้ หรือจัดหาสิ่งที่กำหนดหมายเป็นสัญลักษณ์ทางพิธีกรรมที่แสดงความเกี่ยวข้องกันทางการแต่งงาน เช่น ผู้ชายจะต้องหาควายค่าลงเรือน สำหรับให้ญาติทางฝ่ายหญิงฆ่าเลี้ยงผี เมื่อมีคนในครัวเรือนฝ่ายหญิงเจ็บป่วย หรือถ้าไม่มีใครเจ็บป่วยก็อาจกำหนดให้มีการฆ่าควายนั้นภายในระยะเวลา ๓ ปีหลังจากแต่งงาน การทิ้งช่วงเวลาดังกล่าวทำให้ฝ่ายชายที่ยากจนพอจะจัดหาสิ่งแลกเปลี่ยนตามข้อกำหนดของเผ่าได้ และไม่มีคนที่ถูกทิ้งร้างโดยไม่มีคู่ ซึ่งจะทำให้ชุมชนสูญเสียโอกาสในการเพิ่มจำนวนสมาชิก อันเป็นภาระหน้าที่ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน

การเลือกคู่ครองและการแต่งงาน

ชนเผ่าไม่มีข้อกำหนดที่ชัดเจนหรือเคร่งครัดเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของอายุ หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการเลือกคู่แต่งงานจากภายในกลุ่มเดียวกัน (endogamy) หรือกำหนดให้เลือกคู่ครองจากต่างกลุ่ม (exogamy) แม้ในทางปฏิบัติจะมีลักษณะของการแต่งงานในระหว่างคนบ้านเดียวกัน ก็มักเป็นไปเพราะความจำเป็นด้านการติดต่อคมนาคมมากกว่าจะเป็นเพราะข้อกำหนดของเผ่า

ในแง่อายุ ไม่ปรากฏว่ามีการกำหนดว่าอายุของฝ่ายชายจะต้องสูงกว่าหญิง หรืออายุเท่าใดที่จะถือว่าพ้นวัยของการเลือกคู่ แต่เนื่องจากความสัมพันธ์เริ่มขึ้นตั้งแต่อายุของทั้งสองฝ่ายยังไม่มากนัก การเลือกคู่แต่งงานจึงอยู่ในวัยที่ใกล้เคียงกัน นอกจากในกรณีที่ชายหรือหญิงที่เป็นฝ่ายจะแต่งงานใหม่ ถ้าคู่ที่เลือกนั้นมีอายุต่างกันมากก็อาจทำให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ได้บ้าง แต่โดยปกติจะไม่มี การห้ามหวง ไม่ว่าจากพ่อแม่และวงศ์ญาติของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือจากการวิจารณ์ของชุมชนก็ตาม

ไม่ปรากฏว่ามีระบบการจัดหาคู่ในลักษณะของพ่อสื่อแม่สื่อ หรือพ่อแม่และญาติพี่น้องจัดหาให้ นอกจากในบางกรณี ดังเช่นที่ท้าวแก้วสวน สุลีบึง เฝ้าแย้ฮู บ้านดักเก เล่าว่า เนื่องจากครอบครัวของแก้วสวนมีแต่พ่อและแม่ที่อายุมาก ไม่มีคนดูแล เมื่อพ่อตายลงและแก้วสวนจะต้องมาทำงานเป็นพนักงานของสำนักเมืองดักจิง จำเป็นต้องหาคนดูแลแม่ ญาติพี่น้องจึงหาผู้หญิงบ้านเดียวกันมาแต่งงาน และให้ภรรยาของแก้วสวนเป็นผู้ดูแลแม่และเรือนที่บ้านดักเก ในกรณีนี้เป็นไปตามความจำเป็นที่เกิดขึ้นและอาศัยรูปแบบของเผ่าที่ถือว่า เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายผู้หญิงจะต้องเข้ามาอยู่ในเรือนของสามี แก้วสวนจึงสามารถทิ้งภรรยาให้อยู่ดูแลแม่โดยไม่เกิดปัญหาในการที่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน และแม่เมื่อแม่ของแก้วสวนตาย ภรรยาของแก้วสวนก็สมัครใจจะอยู่เรือนเดิมของแก้วสวน ซึ่งอยู่ในบ้านเดียวกันกับพ่อแม่ของตน และทำหน้าที่ดูแลเรือนและพื้นที่เพาะปลูกที่เป็นทรัพย์สินของครัวเรือนต่อไป จึงเห็นได้ว่า การจัดหาคู่แต่งงานให้เป็นเรื่องเฉพาะกรณีมากกว่าจะเป็นค่านิยมหรือข้อกำหนดของเผ่า

การจัดหาหรือแนะนำคู่แต่งงานในกรณีของท้าวท่วย เฝ้าละวี ก็เช่นกัน ครอบครัวของท้าวท่วยยากจนและไม่สามารถจัดหาสินสอดหรือค่าดองให้ฝ่ายหญิงได้ จึงมีผู้แนะนำให้ท้าวท่วยแต่งงานกับผู้หญิงที่พ่อแม่ไม่กำหนดค่าดอง แต่ท้าวท่วยจะต้องเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิง ดังนั้น ในขณะที่คนอาวโสวัยใกล้เคียงกับท้าวท่วย (อายุ ๗๐ ปีเศษ) เล่าถึงอัตราค่าดองในสมัยก่อนว่าแพงมาก ท้าวท่วยจึงมีประสบการณ์ต่างออกไป เพราะไม่ต้องจ่ายค่าดอง เพียงแต่จัดหาของแลกเปลี่ยนเล็กๆ น้อยๆ มาให้ฝ่ายหญิง

การหมั้นหมายหรือกำหนดคู่แต่งงานไว้ตั้งแต่ฝ่ายชายหรือหญิงยังเป็นเด็ก พบในกรณีของเผ่ากะตูเพียงเผ่าเดียว (ในการปฏิบัติจริงอาจมีเผ่าอื่นด้วย แต่ไม่มีผู้บอกข้อมูลเผ่าใดกล่าวถึงการหมั้นหมายโดยใช้สิ่งของ หรือการบอกกล่าวกันเป็นสัญญาว่าจะระหว่างครอบครัวสองฝ่าย) ท้าวจันสอน กะตูบ้านกันดอน เป็นผู้เล่าถึงประสบการณ์ตรงของตนเองว่า เนื่องจากครอบครัว

๓๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

ของท้าวจันสอนมีลูกชายคนเดียว แม่ของจันสอนจึงหาคู่ครองไว้ให้จันสอนด้วยวิธีการส่งทรัพย์สินมีค่าไปให้ฝ่ายหญิง แต่เมื่อจันสอนโตขึ้นก็ปฏิเสธที่จะแต่งงานกับผู้หญิงที่แม่หมั้นหมายไว้ ซึ่งจันสอนใช้คำว่า ได้ซื้อผู้หญิงไว้ให้ เพราะฝ่ายหญิงยากจน พ่อแม่จึงพอใจที่จะรับเงินทองและข้าวของต่างๆ ไปใช้ในครอบครัวของตน เมื่อปฏิเสธที่จะแต่งงาน ฝ่ายหญิงก็สามารถจะรับทรัพย์สินนั้นไปได้ เช่นเดียวกับการรับค่าตอง ถ้าเกิดการหย่าร้างและฝ่ายชายเป็นฝ่ายมีความผิด กรณีของจันสอนนี้เกิดขึ้นมากกว่า ๑ ครั้ง จนในที่สุดจันสอนจึงได้เลือกคู่แต่งงานของตนเอง

การที่เผ่ากะตุมี่ค่านิยมในการจัดหาหรือเลือกคู่แต่งงานให้กับลูกชายของครัวเรือน ก็เพราะในระบบการสืบสกุลและมอบบมรดกของกะตุมี่นั้น ลูกชายจะเป็นผู้ได้รับมอบบมรดกทรัพย์สินทั้งหมดของครัวเรือน โดยลูกชายใหญ่จะเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินร่วมกับน้องชาย เนื่องจากพี่น้องผู้ชายทั้งหมดจะอยู่ในเรือนเดิมเดียวกัน ส่วนพี่น้องผู้หญิงอาจจะได้รับการดูแลตามสมควร แต่ไม่มีสิทธิในทรัพย์สินของครัวเรือน ในครอบครัวของจันสอนนั้น เมื่อจันสอนเดินทางไปทำงานในฐานะพนักงานของรัฐ และไม่ได้กลับมาอยู่เรือนเดิมของพ่อแม่ พี่สาวและน้องสาวของจันสอนก็ทำหน้าที่ดูแลเรือนและทรัพย์สินรวมทั้งที่ดินทำกินที่พ่อแม่ทิ้งไว้ให้ แต่ไม่ถือว่าทรัพย์สินนั้นเป็นของพี่สาวน้องสาว หากจันสอนกลับไปอยู่บ้านเดิม ทรัพย์สินทั้งหมดก็จะตกเป็นของจันสอน พี่สาวน้องสาวถือว่าหน้าที่เพียงดูแลไว้ให้เท่านั้น หรือถ้าจันสอนตายไปก่อน ก็จะตกเป็นของลูกชายของจันสอน เพราะตามระบบของกะตุมี่ผู้หญิงไม่มีสิทธิในทรัพย์สินของครอบครัว แม้ว่าส่วนหนึ่งของทรัพย์สินนั้นจะมาจากค่าสินสอดที่พ่อแม่ได้รับเมื่อลูกสาวแต่งงานไปก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ พ่อแม่ของจันสอนจึงพยายามที่จะหาคู่แต่งงานไว้ให้ลูกชาย เพราะถ้าจันสอนไม่แต่งงานหรือไม่มีลูกชาย ทรัพย์สินของครัวเรือนก็จะตกเป็นของพี่สาวน้องสาว หรือเป็นของเขยนั่นเอง อันเป็นลักษณะที่ขัดกับแนวปฏิบัติของกะตุมี่

ส่วนการหมั้นหมายในอีกลักษณะหนึ่งเกิดขึ้นระหว่างชายหญิงที่พอใจรักใคร่และตกลงจะแต่งงานกัน ในการสู่ขอทั้งสองฝ่ายจะมอบของส่วนตัวแลกเปลี่ยนให้กัน โดยมีนายหน้าหรือตัวแทนการสู่ขอเป็นผู้รับรู้ หากการแต่งงานเลิกล้ม ฝ่ายที่เสียหายก็จะรับของนั้นไว้หรืออาจตกลงเลิกragันไป ต่างฝ่ายก็รับของคืนไป แต่ของนี้จะมอบให้แก่กันก็ในวันที่สู่ขอนั่นเอง จึงไม่ใช่ลักษณะของการหมั้นหมาย แต่เป็นเสมือนหลักฐานของการตกลงแต่งงาน และการแต่งงานก็มักเกิดขึ้นภายในวันสู่ขอนั้น หรือหลังจากนั้นไม่นานนัก

ในเผ่าดักกัง หนุ่มสาวที่รักใคร่กันอาจจะมอบของส่วนตัวแลกเปลี่ยนให้กันไว้ ถ้าฝ่าย

ผู้หญิงรับของฝ่ายชายก็หมายความว่ารัก แต่การมอบของในลักษณะนี้ก็ไม่ใช่ว่าการหมั้นหมายเป็นทางการ เพราะฝ่ายชายอาจจะมอบของให้ผู้หญิงมากกว่า ๑ คนก็ได้ ซึ่งหากผู้หญิงรู้ คนใดคนหนึ่งอาจคืนของที่ให้ไว้ และเรียกร้องให้รับใหม่ผู้ชาย หรือถ้าผู้หญิงเปลี่ยนใจคืนของ ผู้ชายก็ต้องยอมรับ ฉะนั้น ของที่มอบให้จึงมีลักษณะเป็นการบอกรักหรือรับรักมากกว่าจะเป็นการหมั้นหมาย

ข้อสำคัญคือ การเลือกคู่ครองของชนเผ่าเกือบทั้งหมดเป็นการเลือกตามใจสมัครของหนุ่มสาวเอง คือฝ่ายลูก พ่อแม่ไม่มีสิทธิบังคับหรือจัดการให้ แม้จะมีอยู่บางรายที่พ่อแม่ไม่เต็มใจให้แต่งงานหรือไม่ยอมให้แต่ง ทำให้เกิดความผิดพ้องหมองใจกันทั้งสองครัวเรือน แต่ก็มีเหตุเช่นนี้น้อยมาก เพราะการที่ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน ทำให้การแต่งงานไม่เป็นปัญหาร้ายแรงนัก และหากแต่งงานแล้วไม่พอใจก็สามารถที่จะเลิกร้างกันได้ทั้งสองฝ่าย

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือลักษณะของการเลือกคู่ครองในชนเผ่าส่วนใหญ่ ที่มีแนวอย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน ไม่มีปัจจัยทางเศรษฐกิจหรือสถานะทางสังคมเข้ามาเป็นตัวกำหนดในการเลือกคู่ครอง เพราะมักเป็นคนในบ้านเดียวกันเป็นส่วนมาก แต่ปัจจัยทางเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดการเลือกที่อยู่ของคู่แต่งงาน ดังในกรณีที่กล่าวว่า ถ้าฝ่ายชายยากจนก็อาจแต่งเข้ามาอยู่ในครอบครัวฝ่ายหญิงได้ และไม่ถือว่าเป็นเรื่องอัปยศหรือถูกติฉินนินทาแต่อย่างใด

ค่าตองและพันธะที่เนื่องมาจากค่าตอง

ในระบบการแต่งงานของชนเผ่าทุกเผ่า ยกเว้น ละเวน จะกำหนดเรื่องค่าตองเป็นขั้นตอนสำคัญในการตกลงระหว่างพ่อแม่ของทั้งสองฝ่าย การตกลงเรื่องค่าตองคือขั้นของการตัดสินใจว่า การแต่งงานจะเกิดขึ้นหรือไม่ ตามปกติพ่อแม่ฝ่ายชายจะตั้งตัวแทนไปเจรจากับฝ่ายหญิง ตัวแทนนี้จะเป็นคนในครัวเรือนหรือคนอื่นในบ้านก็ได้ หน้าที่สำคัญคือการตกลงค่าตองและการรับรู้การตกลง เพราะหากมีการเปลี่ยนแปลง เช่น หย่าร้างกันในภายหลัง ซึ่งอาจจะมีการคืนค่าตอง หรือรับค่าตอง ตัวแทนที่เป็นผู้เจรจានี้จะต้องเป็นพยานหรือรับรู้ข้อตกลงในการหย่าร้างนั้นด้วย

ค่าตองปกติจะอ้างถึงในรูปของสิ่งของมีค่าต่างๆ ซึ่งมีควายเป็นมาตรฐานสำคัญ เพราะควายเป็นองค์ประกอบหลักของพิธีกรรมแปงฮีด ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติสำคัญที่สุดของชนเผ่าเหล่านี้ และควายก็จะมีราคาสูง จึงนำมาใช้เป็นอัตราเทียบกับของมีค่าอื่นๆ ด้วย เช่น ถ้าพ่อแม่

ฝ่ายหญิงเรียกค่าทอง ๕ ตัวควาย อาจเรียกเป็นควายจริงๆ ๒ ตัว และที่เหลือฝ่ายชายอาจจัดเป็นทรัพย์สินอื่นที่ตีราคาเท่ากับ ๓ ตัวควาย รวมกันทั้งหมดก็จะเป็นจำนวนตามที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงเรียกร้อง หรือบางครั้งอาจนับเป็นจำนวนหน่วย เช่น พ่อแม่ฝ่ายหญิงเรียก ๑๕ ตัวควาย ทางผู้ชายอาจจัดหาควาย ๒-๓ ตัว และของอื่นๆ จำนวน ๑๒ หรือ ๑๓ หน่วย รวมแล้วให้ครบ ๑๕ หน่วยตามที่ฝ่ายหญิงเรียกร้องก็ได้ ลักษณะนี้มักเกิดในช่วงระยะหลังที่ราคาควายสูงขึ้นมาก จนไม่สามารถจะเรียกค่าทองเป็นควายเต็มตามจำนวนได้

ควายที่จัดหาให้ฝ่ายหญิงเป็นค่าทองนี้ เป็นควายที่ให้ครอบครัวฝ่ายหญิงเอาไปเลี้ยง ถ้าหากมีการคืนค่าทอง เช่น ฝ่ายหญิงมีความผิด ต้องหย่าร้างและถูกปรับไหม ค่าทองนี้จะต้องคืนให้ฝ่ายชาย และหากควายนั่นเป็นตัวเมียและมีลูก เมื่อคืนค่าทองให้ฝ่ายชายต้องคืนทั้งแม่ควายและลูกที่เกิดมา ฉะนั้น ค่าทองนี้จึงมีลักษณะเป็นสินสมรสในระบบการแต่งงานสมัยใหม่ เพราะถือว่ามีความมกเงยเกิดขึ้นได้ ส่วนของมีค่าอื่นๆ ก็แล้วแต่จะตกลงกัน และในการรับค่าทองของฝ่ายชาย พ่อแม่ผู้หญิงก็มักจะจัดของตอบแทนให้ฝ่ายชายด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องประดับเสื้อผ้า ของใช้ในครัวเรือนต่างๆ ซึ่งมีราคาย่อมเยากว่าของที่ฝ่ายชายมอบให้เป็นค่าทอง

ค่าทองนี้เป็นของพ่อแม่ฝ่ายหญิง ซึ่งจะถือเป็นทรัพย์สินของครอบครัว ฉะนั้น ผู้หญิงชนเผ่าเมื่อแต่งงานแล้ว แม้จะเป็นฝ่ายลงเรือนไปอยู่ในครัวเรือนฝ่ายชาย (ยกเว้นละเวน) ก็ถือว่ายังไม่ขาดจากครอบครัวเดิม เนื่องจากครัวเรือนเดิมก็ต้องถือว่าทรัพย์สินที่มีอยู่นั้นส่วนหนึ่งได้มาจากค่าทองของลูกสาวด้วย ดังนั้น เมื่อครัวเรือนทำพิธีกรรมแบ่งฮีดหรือมีงานต่างๆ ก็จะต้องส่งส่วนแบ่งของอาหารหรือสิ่งของที่เลี้ยงในงานนั้นไปให้ลูกสาวหรือพี่สาวน้องสาวของตนด้วย และบางเผ่า เช่น ตะเรียง แะฮู ถือว่าต้องแบ่งให้มากกว่าส่วนที่พี่ชายน้องชายจะได้อีกด้วย ลักษณะนี้ทำให้สถานภาพของผู้หญิงค่อนข้างจะปลอดภัยและมั่นคงพอสมควร เนื่องจากยังมีครัวเรือนเดิมเป็นผู้รับผิดชอบชีวิตอยู่ด้วยไม่ได้ขาดจากความเป็นสมาชิกของครัวเรือนไปเลยทีเดียว และเมื่อมีการหย่าร้าง หรือสามีตาย ผู้หญิงก็สามารถจะกลับไปอยู่เรือนเดิมของตนได้ แม้ในทางปฏิบัติจริง หากผู้หญิงหย่าร้างโดยมีความผิดและต้องคืนค่าทอง พี่น้องในครัวเรือนของฝ่ายหญิงอาจพยายามประนีประนอมเพื่อจะไม่ต้องคืนค่าทองกลับไปให้ฝ่ายชาย

ค่าทองยังผูกพันไปถึงกรณีที่สามีตายและผู้หญิงจะแต่งงานใหม่ คนที่จะมาเป็นสามีใหม่จะต้องจ่ายค่าทองให้แก่ครัวเรือนของสามีเดิม เพราะถือว่า เมื่อจ่ายค่าทองและผู้หญิงลงเรือนมาแล้ว ก็เป็นคนของครัวเรือนสามี ฉะนั้น ถ้าจะแต่งงานใหม่ คู่แต่งงานใหม่จะต้องจ่ายค่าทองให้ครัวเรือน

ของสามี ซึ่งในตอนนีเฝ้ากับเป็นครัวเรือนเดิมของผู้หญิงไปแล้ว

นอกจากนั้น ลูกของพ่อแม่ที่หย่าร้างกันหรือพ่อตาย มักจะอยู่ในเรือนของปู่ย่า ถ้าลูกชาย (หลานชาย) จะแต่งงาน ครัวเรือนของปู่ย่าจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการจัดหาค่าทองด้วย ทางแม่และพ่อเลี้ยงอาจช่วยเหลือบ้าง แต่ถือว่าความรับผิดชอบอยู่ครัวเรือนของพ่อ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ค่าทองเป็นข้อกำหนดการสร้างความผูกพันหรือพันธะของการแต่งงาน ซึ่งนอกจาก จะเป็นการแต่งงานของบุคคลสองคนแล้ว ยังเท่ากับครัวเรือนทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์เกิดขึ้น จากการแต่งงานนั้นด้วย

นอกจากค่าทองแล้ว คนเฝ้าส่วนใหญ่ที่ถือฮีดกินควาย ยังกำหนดให้มี *ควายค่าลงเรือน* ซึ่งฝ่ายชายต้องจัดหามาให้ครอบครัวของฝ่ายหญิง แต่อาจจัดให้ในระยะหลัง เช่น เมื่อครอบครัว ของฝ่ายหญิงมีคนเจ็บป่วย และต้องแบ่งฮีดเรือนกินควาย ฝ่ายชายจะต้องเป็นผู้จัดหาควายนั้นมาให้ เรียกว่าควายค่าลงเรือน หากไม่มีกรณีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น ก็จะต้องจัดหามาให้ครัวเรือนผู้หญิง ภายในระยะเวลาไม่เกิน ๓ ปี เพื่อให้ฆ่าแบ่งฮีดเช่นกัน ถือว่าเป็นการที่ผู้ชายเข้ามาเป็นสมาชิก ในครัวเรือนของผู้หญิง เพราะได้รับผิดชอบในส่วนของการแบ่งฮีดเรือนแล้ว ควายค่าลงเรือนนี้ เป็นส่วนสำคัญมากของการแต่งงาน คนเฝ้าจะเรียกว่าเป็น “ฮีดร้อน” คือจำเป็นต้องจัดให้ได้ ในขณะที่ควายค่าทองนั้นอาจจะผ่อนผันจ่ายตามที่ฝ่ายชายมีกำลังจะทำได้ (แต่ก็ต้องมีกำหนด แน่นนอนว่าจะจ่ายได้ทั้งหมดภายในเวลาเท่าใด) แต่ควายค่าลงเรือนจะต้องจ่ายในทันทีที่ครัวเรือน ฝ่ายหญิงเรียกมา

ค่าทองจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการกำหนดข้อตกลงของการแต่งงาน ในกรณีที่ฝ่ายชาย ยากจน อาจแต่งงานเข้าไปอยู่ในครัวเรือนของฝ่ายหญิง โดยจัดหาของให้ฝ่ายหญิงเพียงเล็กน้อย และฝ่ายหญิงก็ต้องหาของตอบแทนให้ด้วย ในลักษณะนี้ฝ่ายชายก็จะเข้าไปเป็นสมาชิกในครัวเรือน ของฝ่ายหญิง แต่ก็ยังมิมีสถานะผูกพันกับครัวเรือนเดิมของตนด้วยเช่นกัน การยินยอมให้ ฝ่ายชายแต่งเข้าไปอยู่ในครัวเรือนของผู้หญิง ช่วยให้ผู้ชายที่ยากจนได้มีโอกาสแต่งงาน ซึ่งอาจ ถือเป็นระบบการจัดการของชุมชนที่ทำให้ไม่เกิดกรณีร้างคู่ซึ่งจะทำให้สมาชิกของชุมชนไม่สามารถ เพิ่มจำนวนสมาชิกใหม่ได้ อันจะส่งผลถึงแรงงานและการขยายชุมชนด้วย

เฝ้าละเวนมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างไปจากเฝ้าอื่นๆ คือ ผู้ชายจะเป็นฝ่ายแต่งเข้าไปอยู่ในเรือน ของภรรยา และไม่ต้องจ่ายค่าทอง ทั้งนี้เพราะค่าทองในระยะหลังสูงขึ้นมากจนไม่อาจจะจ่ายได้ จึงเกิดการแก้ปัญหาโดยรับเอาเงื่อนไขที่ฝ่ายชายยากจนมาปรับใช้กับทั้งชุมชน ฉะนั้น ผู้ชายละเวน

จึงเข้าไปอยู่ในเรือนของภรรยา อยู่ในกลุ่มญาติของภรรยา และหากมีการหย่าร้างเกิดขึ้นก็จะต้องกลับไปเรือนเดิมของตน หรือถ้าเป็นการปลูกเรือนใหม่ในการแต่งงาน ก็อาจจะต้องคืนเรือนนั้นให้ครัวเรือนของฝ่ายหญิงไป แต่ถ้าภรรยาตาย สามีก็น่าจะอยู่ในเรือนของพ่อแม่ภรรยาต่อไป หรืออยู่ในเรือนที่ปลูกขึ้นใหม่นั้นได้

ส่วยมีข้อปฏิบัติในการเลือกที่อยู่ของคู่สามีภรรยาเหมือนละเวน คือผู้ชายส่วยมักเข้าไปอยู่ในเรือนของภรรยา แต่ผู้ชายส่วยยังต้องจ่ายค่าตองอยู่ ในปัจจุบันค่าตองจะแพงมาก และคิดเป็นเงิน เพราะส่วยอยู่ในพื้นที่เป็นตัวเมือง และข้อสำคัญส่วยไม่ได้ถือฮีดกินควายแล้วจึงไม่จ่ายค่าตองเป็นควาย แต่มักจ่ายเป็นเงินและของมีค่าอื่นๆ โดยจะใส่เงินและของมีค่าไว้ในพานสู่ขวัญ และจะต้องนับให้คนที่มาในงานได้รู้เห็นเป็นพยานด้วย

หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อและวิถีชีวิตวัฒนธรรมแล้ว จะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของละเวนและส่วยน่าจะเกิดจากแนวคิดอื่นมากกว่าปัญหาเรื่องค่าตอง นั่นคือ ทั้งส่วยและละเวนนับถือพุทธศาสนาตามแบบลาวลุ่ม การแบ่งฮีดควายลบล้างไปแล้วแม้จะยังรักษาความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมบางอย่างไว้ แต่การแบ่งฮีดควายถือว่าขัดกับแนวหลักของพุทธ จึงไม่มีการแบ่งฮีดเด็ดขาด แต่ข้อที่สำคัญคือ ลักษณะการแต่งงานที่ฝ่ายชายเข้าไปอยู่ในเรือนฝ่ายหญิงนั้น เป็นวัฒนธรรมของลาวลุ่มที่จะแต่งลูกเขยเข้าบ้าน เป็นข้อปฏิบัติที่เคร่งครัด ฉะนั้น เมื่อส่วยและละเวนถือพุทธเหมือนลาวลุ่ม และมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่รับอิทธิพลมาจากลาวลุ่ม ลักษณะการเลือกที่อยู่ของคู่แต่งงานแบบที่ฝ่ายชายเข้าไปอยู่ในเรือนภรรยา จึงไม่น่าจะเกิดจากเงื่อนไขอื่นนอกจากการรับอิทธิพลวัฒนธรรมกระแสหลักคือกลุ่มลาวลุ่มนั่นเอง เพราะหากจะอธิบายตามคำบอกเล่าของคนละเวนเรื่องการแก้ปัญหาค่าตอง ก็จะไม่สามารถอธิบายกรณีของส่วยได้ เพราะแม้ผู้ชายส่วยจะเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายหญิงก็ยังคงจ่ายค่าตองในอัตราสูงอยู่ดี

ส่วนควายค่าลงเรือนในกรณีของส่วยและละเวนนั้นไม่มีอยู่แล้ว เพราะไม่มีการแบ่งฮีดกินควาย การแต่งงานของส่วยและละเวนจึงเป็นแบบลาวลุ่มและมีพิธีกรรมตามแบบพุทธปนกับความเชื่อเรื่องขวัญคือมีการสู่ขวัญและผูกขวัญคู่บ่าวสาว พร้อมทั้งมีการทำบุญเลี้ยงพระและตั้งกองบุญหรือตันกัลปพฤกษ์ถวายพระด้วย แต่พิธีทางพุทธนั้นจะไม่ทำก็ได้ หากมีการสู่ขวัญผูกขวัญมีหมอปรมาทำพิธีแล้วก็ถือว่าครบสมบูรณ์ตามประเพณี จึงถือได้ว่าแนวคิดและรูปแบบการแต่งงานของส่วยเป็นแบบลาวลุ่มอย่างชัดเจน ฉะนั้น ในกรณีของละเวนก็น่าจะเนื่องมาจากเงื่อนไข

ทำนองเดียวกัน หนึ่ง สถานะของฝ่ายชายแม้จะเข้าไปอยู่ในเรือนภรรยา แต่ก็ยังถือว่าเป็นหัวหน้าครอบครัว พ่อแม่และเครือญาติทางฝ่ายภรรยาจะให้ความนับถือและยอมรับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของฝ่ายชายด้วย

อาจจะเป็นด้วยวิธีปฏิบัติและแนวคิดของส่วยและละเวนแตกต่างกันไปจากชนเผ่าส่วนมาก จึงปรากฏว่า เผ่าส่วยและละเวน ทั้งหญิงและชายไม่ค่อยแต่งงานกับเผ่าอื่นนอกจากลาวลุ่ม ในกลุ่มส่วยนั้น แม้การแต่งงานระหว่างส่วยกลุ่มยกท่งและส่วยท่าแดงก็ไม่ค่อยมี ส่วนเผ่าละเวน ถือว่า ถ้าผู้ชายละเวนแต่งงานกับเผ่าอื่นก็ต้องไปอยู่เรือนของผู้หญิง ถ้าผู้หญิงละเวนแต่งงานกับผู้ชายเผ่าอื่น สามีจะเข้ามาอยู่ในเรือนภรณาก็ได้ แต่ต้องนับถือความเชื่อตามแบบละเวน คือถือพุทธ ทำให้ไม่ค่อยมีการแต่งงานข้ามเผ่าเกิดขึ้นมากเช่นกันการข้ามเผ่าจึงเป็นไปเฉพาะในกลุ่มส่วย ละเวน และลาวลุ่มซึ่งมีระบบความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณีพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน

ขั้นตอนของการแต่งงาน

โดยปกติขั้นตอนแรกของการแต่งงาน คือ การเจรจาทกลงกันระหว่างสองฝ่าย โดยมีตัวแทนของฝ่ายชาย หรืออาจเป็นตัวแทนของทั้งสองฝ่ายเจรจาทกลงกัน หลังจากนั้นก็มักจะเป็นขั้นของพิธีที่กระทำได้ที่ ชนเผ่ามักให้ข้อมูลว่า ระยะเวลาของพิธีการแต่งงานจะเสร็จสิ้นภายใน ๑ หรือ ๒ วัน หลังจากการเจรจา หมายความว่าต้องมีการเตรียมงานไว้แล้ว มิฉะนั้นก็จะไม่ทันการ การเจรจาเรื่องค่าตองจึงเป็นเหมือนขั้นตอนแรกของพิธีแต่งงาน ไม่ใช่ขั้นตอนของการตกลงทำสัญญาแต่งงานหรือการหมั้นหมาย เพราะหลังจากตกลงค่าตองแล้วก็จะเริ่มพิธีแต่งงานได้เลย บางเผ่า นั้นเมื่อเจรจาเรื่องค่าตองเสร็จ ฝ่ายชายอาจรับตัวผู้หญิงไปเรือนได้ทันที แต่โดยทั่วไปจะมีพิธีของการแต่งงาน เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้และร่วมในงานด้วย คือ การกินเลี้ยงของคนทั้งชุมชนในสมัยก่อน แต่ถ้าเป็นสมัยปัจจุบัน อาจเชิญเฉพาะคนที่เป็เครือญาติหรือใกล้ชิดกับครอบครัวมาร่วมในงานเลี้ยง

อย่างไรก็ตาม การกำหนดช่วงระยะเวลาของการแต่งงานก็มีอยู่บ้างคร่าวๆ เช่น จะไม่นิยมสู่ขอหรือแต่งงานกันในช่วงที่งานในไร่สวนกำลังหนัก เช่น ในช่วงสักข้าว หรือในช่วงเก็บเกี่ยว นิยมให้อยู่ในช่วงประมาณเดือน ๑-๓ ซึ่งเป็นระยะรอฝนตกเพื่อเตรียมสักข้าว หรือมิฉะนั้นก็เป็นเดือน ๗-๘ ในช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งตัวได้และใกล้จะออกรวง แต่ช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดคือ เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวตอเสร็จแล้ว ประมาณเดือน ๙ เดือน ๑๐ เพราะจะเป็นช่วงกินข้าวใหม่ และมีอาหารบริบูรณ์

ปลาชุก พิษพันธุ์ไม้อุดมสมบูรณ์

ชนเผ่าที่มีวิถีชีวิตที่ค่อนข้างสมัยใหม่ หรือที่ได้ติดต่อกับกลุ่มวัฒนธรรมอื่น เช่น ส่วย และละแวน จะมีการกำหนดวันพิธีแต่งงานโดยการดูวันดีเดือนดี คือ มีกำหนดฤกษ์ยาม ในขณะที่ชุมชนดั้งเดิมจะดูเพียงว่าไม่นิยมทำพิธีมงคลต่างๆ ในวันเดือนดับ (ข้างแรม ๑๕ ค่ำ) แม้แต่ดักข้าวออกจากเล้า ก็ถือว่าจะทำให้ข้าวหมดเปลือง จึงต้องทำพิธีกรรมต่างๆ ในวันเดือนออก (ข้างขึ้น) ซึ่งตามสภาพธรรมชาติ การเลือกดินข้างขึ้นก็เหมาะสมอยู่แล้วเพราะมีแสงสว่างพอสมควร และการแต่งงานของชนเผ่าก็มักทำกันตอนกลางคืน คือ เมื่อกลับจากงานไร่ หรือหุงหาอาหารประจำวันเสร็จแล้ว เป็นเวลาที่ทุกคนอยู่ในบ้านในเรือน การทำพิธีจึงจะคับคั่งอบอุ่น

ในการทำพิธีแต่งงาน ถือว่าเป็นฮีตเรือนคือเรื่องเฉพาะของครัวเรือน ฉะนั้นผู้ที่เป็หน้าในพิธีจึงมักเป็นผู้อาวุโสของครัวเรือนแต่ละฝ่าย หรือจะเป็นพ่อแม่ของคู่แต่งงานก็ได้ และมักจะมีผู้ที่เป็นผู้ช่วยดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ตามประเพณีของเผ่า ส่วนใหญ่พิธีของคู่แต่งงานโดยตรงจะอยู่ที่การฆ่าไก่เลี้ยงผี และการทำนายอนาคตของคู่แต่งงานจากเอ็นคองไก่ (หลอดลม) การใช้ไก่เป็นเครื่องประกอบพิธีแต่งงาน เน้นให้เห็นว่าเป็นพิธีของครัวเรือน บางเผ่าฝ่ายชายจะต้องจัดไก่จำนวนมากให้ทางฝ่ายหญิงใช้ในการทำอาหารเลี้ยงแขก และฝ่ายชายจะไม่กินไก่ในการเลี้ยงอาหารที่จัดขึ้นที่เรือนของฝ่ายหญิง ส่วนอาหารหลักที่เลี้ยงที่เรือนของฝ่ายชายมักจะเป็นหมู หากเป็นงานของครอบครัวใหญ่ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี อาจมีการฆ่าควาย แต่จะเป็นการผูกข้อตีนควายแล้วฆ่าธรรมดา ไม่มีการผูกหลักควายหรือทำอะไรก็ตามที่จะคล้ายคลึงกับขั้นตอนของการแปงฮีดกินควายของบ้าน

ชนเผ่าหลายเผ่ากล่าวว่าเมื่อคู่แต่งงานช่วยกันฆ่าไก่แล้วก็ถือว่าพิธีแต่งงานเสร็จสิ้นสมบูรณ์ การเลี้ยงอาหารทั้งที่เรือนของฝ่ายหญิงและฝ่ายชายหรือขั้นตอนอื่นๆ หลังจากนั้นเป็นเพียงส่วนประกอบของพิธี ในการดูเอ็นคองไก่เพื่อทำนายอนาคตของคู่แต่งงานนั้น มักไม่ถือเป็นเรื่องจริงจังมาก เพราะไม่เกี่ยวกับที่จะล้มเลิกหรือเปลี่ยนแปลงการแต่ง ในบางเผ่าอาจถือว่า ถ้าฆ่าไก่ตัวแรกแล้วดูเอ็นคองไก่ไม่งามอย่างที่ต้องการก็อาจจะฆ่าอีก ๑ หรือ ๒ ตัว หลังจากนั้นก็ถือว่าเสร็จสิ้นแล้ว

ส่วนมากเมื่อเสร็จขั้นตอนของการเลี้ยงที่เรือนของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายแล้ว มักมีข้อปฏิบัติอื่นๆ ตามรายละเอียดของชนเผ่าแต่ละเผ่า ซึ่งในกรณีที่เป็นการแต่งงานข้ามเผ่าก็อาจไม่ถือเคร่งครัดนัก หรือมีฉะนั้นก็ถือตามแนวปฏิบัติของฝ่ายชายซึ่งเป็นฝ่ายเจ้าของเรือน

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

การแต่งงานของชนเผ่า นอกจากจะเป็นการแต่งงานหรือการผูกพันระหว่างบุคคล ๒ คนแล้ว ยังมีลักษณะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ หรือพันธะระหว่างครัวเรือนของกลุ่มแต่งงานด้วย ลักษณะของพันธะประการแรก คือ การรับเอาญาติของกลุ่มแต่งงานมาเป็นญาติของตน ทำให้เกิดข้อจำกัดในการเลือกคู่ครอง

โดยทั่วไป ข้อห้ามเรื่องพี่น้องร่วมท้องจะแต่งงานกันไม่ได้นั้นเป็นข้อห้ามที่มีอยู่ในทุกเผ่า ในขั้นต่อมาคือ ลูกพี่ลูกน้องชั้นที่ ๑ จะแต่งงานไม่ได้ เพราะยังอยู่ในชั้นที่ใกล้ชิดกันมาก ทั้งนี้ถือเอาจากการที่ชนเผ่ามักนับลูกของพี่หรือน้อง (หลาน) เท่ากับลูกของตนเอง ลูกพี่ลูกน้องจึงเท่ากับพี่น้องกันด้วย จึงแต่งงานไม่ได้ การแต่งงานระหว่างลูกพี่ลูกน้องในลำดับต่อมาจึงอาจจะเป็นไปได้ เพราะขยายวงศ่ออกไปห่างจากกันพอสมควรแล้ว

ในลำดับของลูกพี่ลูกน้องชั้นที่ ๑ นั้น หลายเผ่ามีข้อยกเว้นว่า ลูกสาวของพี่น้องผู้ชายอาจแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิงได้ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเงื่อนไขที่กำหนดให้แต่งงานให้แต่งงานเข้าเรือนสามี คือ ถ้าลูกสาวของพี่น้องผู้หญิงแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้ชาย หลานสาวก็จะกลับเข้าไปอยู่ในเรือนเดิมของแม่ ซึ่งอาจทำให้การลำดับญาติสับสน และเกิดการซ้อนทับของสิทธิในการรับมรดกของครัวเรือน แต่หากลูกสาวของพี่น้องผู้ชายแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิง หลานสาวก็จะเข้าไปอยู่ในเรือนของฝ่ายสามี ซึ่งไม่ใช่ครัวเรือนเดิมของพ่อหรือแม่ของตน ซึ่งเท่ากับถูกต้องตามเงื่อนไขของการแต่งงานและการเลือกที่อยู่ รวมไปถึงสิทธิในการรับมรดกด้วย

การกำหนดเงื่อนไขในการเลือกคู่แต่งงานในกลุ่มเครือญาตินี้ เกี่ยวโยงไปถึงครัวเรือนของกลุ่มแต่งงานแต่ละฝ่ายด้วย เพราะชนเผ่าส่วนมากจะนับญาติจากการแต่งงานเป็นญาติของตนด้วย จึงมีลักษณะเป็นกลุ่มญาติขยายวงศ์ แม้ว่าจะนับญาติไม่ใกล้ชิดหรือสนิทเท่าญาติสายโลหิต และการให้ความช่วยเหลือหรือร่วมมือก็อาจอยู่ในลำดับรองจากญาติสายโลหิต ชนเผ่าบางเผ่าจะถือว่าหากมีชายหญิงแต่งงานกันในครัวเรือนใดคู่หนึ่งแล้ว จะถือว่าพี่และน้องของกลุ่มแต่งงานนั้นเป็นพี่น้องกันทั้งหมดเหมือนญาติสายโลหิต จึงแต่งงานกันอีกไม่ได้ในระหว่างสมาชิกของครัวเรือนทั้งสองนั้น เงื่อนไขนี้ในความเป็นจริงคลายความเคร่งครัดลงไปมากแล้ว เพราะสมาชิกของเผ่าอาจจะถูกจำกัดโอกาสในการเลือกคู่มากเกินไป จนไม่สามารถจะหาคู่ได้ ซึ่งเป็นผลเสียถึงชุมชนและโดยส่วนมากชนเผ่าในบ้านเดียวกัน ซึ่งเป็นวงของการเลือกคู่ครอง มักจะเกี่ยวดองเป็นญาติกันในระดับใดระดับหนึ่งเสมออย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

การผ่นคลายกฎของการเลือกคู่แต่งงานในวงญาตินี้อาจมองได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ ความต้องการที่จะจัดสรรคู่แต่งงานให้แก่คนในชุมชนอย่างเพียงพอ ทำให้มีการอนุโลมให้ลูกพี่ลูกน้องแต่งงานกันได้ แต่ต้องเป็นลูกชายของพี่น้องผู้หญิงกับลูกสาวของพี่น้องผู้ชายดังกล่าวแล้ว และในอีกลักษณะหนึ่งคือ หากสามีหรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตายไป สามีหรือภรรยาอาจแต่งงานกับพี่หรือน้องของคู่แต่งงานของตนได้ ส่วนมากก็มักจะเป็นฝ่ายภรรยาซึ่งอยู่ในเรือนของสามีที่จะแต่งงานกับพี่ชายหรือน้องชายของสามี แม้พี่ชายหรือน้องชายนั้นจะมีภรรยาอยู่แล้วก็ไม่เป็นไร

อย่างไรก็ตามพันธะของการแต่งงานจะเกี่ยวโยงไปถึงกลุ่มญาติจากการแต่งงานด้วยชนเผ่าแต่ละเผ่าอาจมีแนวคิดต่างกันไปในแง่ของการนับญาติจากการแต่งงาน ดังจะเห็นได้จากการใช้คำเรียกญาติสายโลหิตและญาติจากการแต่งงาน* (ในที่นี้จะยกตัวอย่างจากคำเรียกญาติของเผ่าเงะ และเผ่าฮาร์ก) ดังนี้

เผ่าเงะ

ญาติสายโลหิต

	ชาย	หญิง
พ่อ	- อวม	แม่ - เอื่อย
พ่อของพ่อ (ปู่)	- ตง	แม่ของพ่อ (ย่า) - ยะฮุ
พ่อของแม่ (ตา)	- ตง	แม่ของแม่ (ยาย) - ยะฮุ
ทวด	- ตงเดรื่อง	ทวด - ตงเดรื่อง
ลูกชาย	- เจ๊ะโกญ	ลูกสาว - เจ๊ะกัญ
ลูกชายคนโต	- เจ๊ะโกญเจรง	ลูกสาวคนโต - เจ๊ะกัญเจรง
ลูกชายรอง	- เจ๊ะโกญตรือย	ลูกสาวรอง - เจ๊ะกัญตรือย
ลูกชายสุดท้อง	- เจ๊ะโกญโลจ	ลูกสาวสุดท้อง - เจ๊ะกัญโลจ
หลานชาย	- เจาโกญ	หลานสาว - เจากัญ

* เนื่องจากการเก็บข้อมูลคำศัพท์เรียกญาติที่ได้จากชนเผ่าต่างๆ ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ และมีความสับสน อันเกิดจากการแปลความหมายข้ามจากภาษาของเผ่ามาเป็นภาษาลาวลุ่ม ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์เรื่องคำศัพท์เครือญาติได้ และจำเป็นต้องมีการตรวจสอบทบทวนให้ถูกต้องชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง

พี่ชาย	-	อ้าย/แอม	พี่สาว	-	ม็อก
น้องชาย	-	แอม	น้องสาว	-	ม็อก
ลูกของพี่ชายน้องชาย	-	มอน	ลูกของพี่สาวน้องสาว	-	มอน
พี่ชายของพ่อ/แม่	-	ก๊ะฮู	พี่สาวของพ่อ/แม่	-	มิฮู
น้องชายของพ่อ/แม่	-	ก๊ะฮู	น้องสาวของพ่อ/แม่	-	มิฮู
ผู้หญิงจะเรียกพี่ชายว่า	-	มิง			

ญาติจากการแต่งงาน

สามี	-	กาฮัก	ภรรยา	-	กะเตียล
ลูกเขย	-	ปราชวโกญ	ลูกสะใภ้	-	ปราชวกัญ
(คำเรียก) ลูกเขย	-	ฮู้	ลูกสะใภ้	-	บันเจา
พ่อผัว/พ่อตา	-	ก๊ะฮู/กยา	แม่ผัว/แม่ยาย	-	มิฮู
พี่เขย	-	กรุไลย	พี่สะใภ้	-	เนา
น้องเขย	-	กรุไลย	น้องสะใภ้	-	เนา
ลูกเขย/อาเขย	-	ก๊ะฮู	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	มิฮู
พี่ชาย/น้องชายภรรยา	-	กรุไลย	พี่สาว/น้องสาวภรรยา	-	ไม่มีคำเรียก
พี่ชาย/น้องชายสามี	-	รวมโกญ	พี่สาว/น้องสาวสามี	-	รวมกัญ
พี่เขย/น้องเขยภรรยา	-	บ้าวอล	พี่สะใภ้/น้องสะใภ้ภรรยา	-	ยาย
พี่เขย/น้องเขยสามี	-	ยาย	พี่สะใภ้ /น้องสะใภ้สามี	-	ไม่มีคำเรียก
คำเรียกพ่อของลูกเขย/ลูกสะใภ้	-	ก๊ะฮู	คำเรียกแม่ของลูกเขย/ลูกสะใภ้	-	ยาย

ศัพท์อื่น ๆ

บรรพบุรุษสูงกว่าทวด	-	ตงยะฮูประปริง			
พ่อเลี้ยง	-	ก๊ะฮู	แม่เลี้ยง	-	มิฮู
ลูกเลี้ยง (ลูกติดของแต่ละฝ่าย)	-	มอน (เรียกเทียบชั้นหลานที่เป็นลูกของพี่หรือน้อง)			
ลูกบุญธรรม (ขอมาเลี้ยง)	-	เจ๊ะปรุบัน			
ลูกพี่ลูกน้อง	-	เจ๊ะแอมเจ๊ะอ้าย เจ๊ะม็อกเจ๊ะมิง			
พี่น้องร่วมสาบาน	-	ตักแอมตักอ้าย			

๔๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

จะมีข้อห้ามในการแต่งงานในกลุ่มเครือญาติ คือ ลูกของพี่น้องผู้ชายด้วยกันถือว่าสายเลือดเดียวกัน แต่งงานกันไม่ได้ ลูกของพี่น้องผู้หญิงก็แต่งงานกันไม่ได้ ลูกสาวของพี่น้องผู้หญิงแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้ชายไม่ได้ ที่แต่งงานกันได้มีเฉพาะลูกสาวของพี่น้องผู้ชายแต่งงานกับลูกชายของพี่น้องผู้หญิง

ลักษณะข้อห้ามนี้แสดงให้เห็นว่า เเงือฝ่ายชายเป็นผู้สืบสายโลหิต เป็นฝ่ายสำคัญ และถือว่าลูกสาวของพี่น้องผู้ชายจะแต่งงานออกไปจากเรือน จึงอนุญาตให้แต่งงานกับลูกชายของป้าหรืออาผู้หญิงได้เพราะจะไม่เป็นการกลับเข้ามาในครัวเรือนตระกูลเดิม

กะตู่และจะต้อง มีข้อห้ามเช่นเดียวกับเเงะ

เผ่าฮารัก

ญาติสายโลหิต

	<u>ชาย</u>		<u>หญิง</u>		
พ่อ	-	เบ๊บ	แม่	-	เมะ
พ่อของพ่อ	-	ตา	แม่ของพ่อ	-	ยะ
พ่อของแม่	-	ตา	แม่ของแม่	-	ยะ
ทวด	-	ตากะระ	ทวด	-	ยะกะระ
ลูกชาย	-	กอนโกญ	ลูกสาว	-	กอนกัญ
หลานชาย	-	เจ้าโกญ	หลานสาว	-	เจ้ากัญ
พี่ชาย	-	เนา	พี่สาว	-	เนา
น้องชาย	-	เอะฮุ	น้องหญิง	-	เอะฮุ
ลูกของพี่/น้อง	-	มอน	ลูกของพี่/น้อง	-	มอน
พี่ชายของพ่อ	-	ญื่อ	พี่สาวของพ่อ	-	มา
พี่ชายของแม่	-	ญื่อ	พี่สาวของแม่	-	มา
น้องชายของพ่อ	-	ญื่อ	น้องสาวของพ่อ	-	มา
น้องชายของแม่	-	ญื่อ	น้องสาวของแม่	-	มา

การนับญาติสายโลหิตทั้งทางพ่อและแม่ นับตามศักดิ์เมื่อเทียบกับพ่อ/แม่ ไม่นับตามอายุ ลูกของพี่ของน้อง (มอน หลาน) นับเป็นชั้นเดียวกับลูกของตนเอง จึงถือหลานเขยและหลานสะใภ้ เท่ากับลูกเขย/ลูกสะใภ้ของตนเอง (ปะชาว/กามัน)

ญาติจากการแต่งงาน ฮารักนับญาติจากการแต่งงานและมีคำเรียกโดยเทียบจากญาติสายโลหิต

สามี	-	เกลา	ภรรยา	-	ไตรย
ลูกเขย	-	ปะชาว	ลูกสะใภ้	-	กามัน
หลานเขย	-	ปะชาว	หลานสะใภ้	-	กามัน
พี่เขย	-	เนา	พี่สะใภ้	-	เนา
น้องเขย	-	เอาะฮู	น้องสะใภ้	-	เอาะฮู
ลูกเขย/อาเขย	-	ญื่อ	ป้าสะใภ้/อาสะใภ้	-	มา
น้ำเขย	-	ญื่อ	น้ำสะใภ้	-	มา
พ่อของสามี	-	ตา	แม่ของสามี	-	ยะ
พ่อของภรรยา	-	ตา	แม่ของภรรยา	-	ยะ
พี่ชายของสามี	-	เนา	พี่สาวของสามี	-	เนา
น้องชายของสามี	-	เอาะฮู	น้องสาวของสามี	-	เอาะฮู
พี่ชายของภรรยา	-	เนา	พี่สาวของภรรยา	-	เนา
น้องชายของภรรยา	-	เอาะฮู	น้องสาวของภรรยา	-	เอาะฮู

คำเรียกญาติลักษณะอื่น ๆ

พ่อ/แม่ ของคู่สมรสเรียกกันและกันว่า **ซม้ง**

คำเรียกพี่/น้อง ของคู่สมรส เรียกแบบสุภาพ (โดยไม่ออกชื่อ) ว่า **กะไลย**

ลูกติดแม่ เรียกสามีของแม่ว่า **ญื่อ** หมายถึงเป็นพ่อน้ำ (พ่อเลี้ยง)

ลูกติดพ่อ เรียกภรรยาของพ่อว่า **มา** หมายถึงแม่หน้า (แม่เลี้ยง)

ฮารักไม่มีคำเรียก ลูกเลี้ยง/ลูกบุญธรรม จะใช้คำเรียกลูกตามธรรมดา ในกรณีที่พ่อ มีภรรยาใหม่ ลูกต่างแม่จะนับพี่น้องกันตามอายุ เพราะถือว่าพ่อคนเดียวกัน แม้จะไม่ได้อยู่เรือน เดียวกัน ถ้าแม่มีสามีใหม่ ลูกต่างพ่อก็จะนับพี่น้องตามอายุเพราะแม่คนเดียวกัน

ฮารักใช้คำเรียกพ่อแม่คู่กัน ว่า **เมะเบ๊บ**-แม่พ่อ คือ กล่าวถึงแม่ก่อน

ลูกพี่ลูกน้อง เรียกว่า **เอาะฮูเนา**-น้องพี่ คือกล่าวถึงน้องก่อน

คำว่าพ่อเฒ่าแม่เฒ่า ใช้ว่า *ยะตา-ย่าปู่* ยายตา (กล่าวถึงฝ่ายหญิงก่อน)

ข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงานของฮาร์กคือ ญาติชั้นต้นหรือชั้นที่ ๑ ระดับลูกพี่ลูกน้อง แต่งงานกันไม่ได้

ส่วนเฒ่าส่วยถือว่า ญาติจากการแต่งงานมีฐานะอย่างเดียวกับและในลำดับเดียวกับญาติสายโลหิต ส่วนละเวนถือว่า การนับญาตินั้นนับตามอายุ ไม่นับตามความสัมพันธ์ของพ่อแม่ หรือตามลำดับที่เกี่ยวข้องกับคู่แต่งงาน คำเรียกญาติของละเวนจึงมีลักษณะคล้ายคำเรียกญาติของคนไทยที่ใช้เรียกคนอื่นนอกไปจากวงญาติ แต่เป็นการใช้คำเพื่อแสดงความสนิทสนมโดยถือเอาลำดับอายุเป็นข้อกำหนด

การที่ชนเผ่ามีคำศัพท์ที่ใช้เรียกญาติที่แสดงถึงการลำดับความเกี่ยวข้องอย่างละเอียด แสดงให้เห็นว่า เครือญาติทั้งญาติสายโลหิตและญาติเกี่ยวดองมีความสำคัญในโครงสร้างของครอบครัวและความสัมพันธ์เผ่าจะต้องมีแนวปฏิบัติเกี่ยวกับผู้อ่อนอาวุโสหรือญาติชั้นเล็กในครัวเรือนจะปฏิบัติต่อญาติอาวุโส และมีข้อปฏิบัติที่กำหนดสำหรับผู้ชายที่แต่งงานเข้าไปอยู่ในเรือนของภรรยาจะปฏิบัติต่อญาติข้างภรรยาด้วย เช่น

- ต้องไม่เหยียบที่นอนของพ่อเฒ่าแม่เฒ่า
- ไม่เรียกชื่อตัวของพ่อเฒ่าแม่เฒ่า
- ต้องปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพ่อเฒ่าแม่เฒ่า
- ต้องปฏิบัติงานส่วนของครัวเรือนและของบ้าน
- ผู้ชายต้องไม่หยอกเย้าล้อเล่นกับผู้หญิงต่อหน้าสมาชิกในครัวเรือนของภรรยา
- ต้องเคารพนับถือและปฏิบัติตามบทบาทของตนต่อผู้อื่นในครัวเรือน

ความสัมพันธ์ในครัวเรือนของชนเผ่าจึงถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ข้อกำหนดเหล่านี้คลายความเข้มงวดลงไปมาก เพราะการย้ายถิ่นที่อยู่ในกรณีของการทำมาหากิน เช่น ไปเป็นพนักงานของรัฐ ย้ายเข้าไปอยู่ในเขตตัวเมือง เดินทางติดต่อค้าขายระหว่างเมืองและแขวง ฯลฯ ทำให้กฎเกณฑ์ทั้งในส่วนของการเลือกคู่ครอง การแต่งงาน และความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติเปลี่ยนแปลงไป หรือคลายความเคร่งครัดลง

บทบาทหญิง-ชาย และความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นในเรื่องของการเลือกคู่ครองที่ดี การแต่งงาน และความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ตลอดจนการรับมรดกที่ดี จะเห็นว่า แม้ชนเผ่าจะถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ในครอบครัว และเป็นผู้ครองสิทธิในการตัดสินใจปัญหาของครัวเรือน ตลอดไปจนถึงการเป็นตัวแทนของครัวเรือนในการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันของชุมชน แต่สถานภาพของผู้หญิงก็ยังอยู่ในลักษณะที่ไม่ต่ำต้อยมากนัก เพราะการยอมรับว่าผู้หญิงเป็นสมาชิกในครัวเรือนที่จะทอดถอนสิทธินั้นไม่ได้ ดังตัวอย่างที่ว่า เมื่อมีการแบ่งฮีดในบ้านหรือในเรือน ผู้หญิงที่แต่งงานออกไปแล้วจะต้องได้รับส่วนแบ่งของอาหารในพิธีกรรมหรือสิ่งของอื่นๆ ตามสิทธิของตน และอาจจะได้รับมากกว่าพี่น้องผู้ชายเพราะครัวเรือนยอมรับว่า ทรัพย์สินที่ครัวเรือนสะสมไว้นั้น ส่วนหนึ่งได้มาจากค่าตอบแทนที่ฝ่ายชายจะจ่ายให้แก่ครอบครัวหรือพ่อแม่ของผู้หญิงดังกล่าวแล้ว

แต่อย่างไรก็ตาม บทบาทหน้าที่ในฐานะของหัวหน้าครัวเรือนอยู่ที่ผู้ชายอย่างชัดเจน แม้ในครัวเรือนส่วยและละเวน ซึ่งสามีจะเข้าไปอยู่ในครัวเรือนของภรรยา ก็ยังต้องยอมรับว่าสามีเป็นฝ่ายตัดสินใจในเรื่องของครอบครัว และโดยทั่วไปผู้ชายจะมีโอกาสดีกว่าที่จะได้รับการศึกษาในลักษณะใดหรือระดับใดก็ตาม ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทด้อยลงไป โดยเฉพาะในปัจจุบันซึ่งรูปแบบการทำมาหากินเปลี่ยนไปจากเดิม

ในชุมชนดั้งเดิมนั้น การทำมาหากินด้วยการเพาะปลูกทำให้แรงงานทั้งหญิงและชายมีความสำคัญเท่าๆ กัน ผู้ชายอาจเป็นฝ่ายทำงานหนักในฤดูเพาะปลูก เช่น ถางไร่ จุดไร่ สักข้าว และถางหญ้า แต่ผู้หญิงก็ต้องทำงานตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ทั้งงานในไร่สวน งานหาอาหารประจำวัน และงานของครัวเรือน ผู้หญิงจึงเป็นแรงงานสำคัญ ดังเช่นที่คนดังกล่าวถึงผู้หญิงว่า “หลังเจียกะฟ้า หน้าเจียลูก” แต่การทำงานหนักของผู้หญิงนั้นได้รับการตอบแทนในแง่สถานภาพและสิทธิในครัวเรือนที่ดีพอสมควร

เมื่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่เปลี่ยนรูปไปในปัจจุบัน การทำมาหากินในลักษณะที่เป็นงานอาชีพชัดเจนขึ้น มีค่าตอบแทนที่ไม่ใช่อาหารเหมือนสมัยก่อน สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงก็เปลี่ยนไป เพราะการที่ได้เรียนน้อยกว่าผู้ชาย มีโอกาสติดต่อกับผู้คนนอกกลุ่มของตนน้อยกว่าผู้ชาย ทำให้การเรียนรู้ของผู้หญิงน้อยลง ไม่ทันผู้ชาย และยอมรับความด้อยลงนี้อย่างไม่ได้ตั้งใจยิ่งทำให้สถานะของผู้หญิงตกต่ำลงอีก

สถานภาพในชุมชนของผู้หญิงสมัยก่อนจะเป็นผลสะท้อนมาจากการที่กฎเกณฑ์ของชุมชน

หรือสังคมยอมให้ผู้ชายมีภรรยาได้มากกว่า ๑ คน โดยไม่ถือว่าใครเป็นภรรยาเอก และลูกก็จะนับเรียงกันไปตามอายุ ทำให้ผู้หญิงลดฐานะลงเป็นสมบัติส่วนหนึ่งในครัวเรือนของผู้ชาย โดยเฉพาะในกลุ่มชนเผ่าที่เป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่เช่นกะตู่ การอยู่ในเรือนยาวซึ่งมีสมาชิกจำนวนมาก ทำให้เกิดการจืดชืดที่ผู้ชายซึ่งเป็นสามีจะมีบทบาทเป็นหัวหน้าครัวเรือนและตัวแทนของครัวเรือนในการตัดสินใจร่วมกันของครัวเรือนใหญ่ ตัวอย่างเช่น ในการที่บ้านกะตู่จะจัดพิธีกรรมแปงฮีดบ้าน ในขั้นแรก ผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวแต่ละครอบครัวซึ่งก็คือพี่น้องกัน จะต้องปรึกษากันหรือกันว่าจะทำหรือไม่ จะจัดเตรียมและนัดหมายอย่างไร ในขั้นตอนการปรึกษานี้ มีธรรมเนียมของเผ่าว่า ต้องไม่ให้ผู้หญิงรับรู้ ฉะนั้นผู้ชายจะปรึกษากันอย่างเงียบๆ หรือมีฉะนั้นก็ปรึกษากันในที่ซึ่งผู้หญิงจะไม่เข้าไป เช่น ในกว๊านบ้าน แม้ผู้หญิงจะรู้ว่ามีการศึกษาในเรื่องสำคัญเกิดขึ้น และอาจรู้ว่ามีข้อตกลงหรือปัญหาอะไรบ้างจนกว่าการตกลงและนัดหมายจะเรียบร้อย ผู้หญิงจึงจะได้รับคำบอกเล่าให้เตรียมงานในส่วนของตน เช่น เตรียมอาหาร เตรียมเครื่องประดับตกแต่งต่างๆ สำหรับกว๊านบ้านบ้าง สำหรับแต่งเสาหลักควายบ้าง เรียกได้ว่าผู้หญิงถูกกีดกันออกมาจากบทบาทในการตัดสินใจในครัวเรือนและในชุมชนโดยสิ้นเชิง รวมไปถึงการตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับลูกด้วย ดังเช่น เผ่าตะเรียง ถือว่าถ้าพ่อตายลูกๆ จะอยู่ในความดูแลของพี่น้องผู้ชายของแม่ ทั้งๆ ที่ยังอยู่ในเรือนของปู่ย่า ลูกๆ จะนับถือลุง (พี่ชายของแม่) และน้าบ่าว (น้องชายของแม่) มากกว่านับถือแม่ การตัดสินใจในเรื่องการศึกษา กิติ การเลือกคู่ครอง รวมทั้งความรับผิดชอบในเรื่องค่าตอง จะอยู่ที่ญาติฝ่ายผู้ชายทั้งหมด

ในแง่ของการทำพิธีกรรม ผู้หญิงจะไม่มีฐานะเป็นหัวหน้าพิธีกรรมหรือผู้ประกอบพิธีกรรมสำคัญ โดยเฉพาะพิธีกรรมของชุมชน หรือฮีดบ้าน แต่ในการแปงฮีดที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน หรือความอุดมสมบูรณ์ ผู้หญิงจะมีส่วนสำคัญ ซึ่งอาจเป็นเพราะทั้งผู้ชายและผู้หญิงประจักษ์ในข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้หญิงเป็นสัญลักษณ์ของการผลิต จึงต้องมีบทบาทเป็นผู้ประกอบพิธี เช่น ในพิธีกรรมรูดข้าวไร่ ส่วนมากผู้หญิงที่เป็นแม่เรือนจะเป็นผู้ทำพิธี นอกจากในเรือนที่ไม่มีผู้หญิงก็อาจให้ผู้ชายทำได้เพราะเป็นความจำเป็น ชนเผ่าหลายเผ่าที่มีความเชื่อเรื่องขวัญ และขวัญข้าว มักจะกล่าวว่า ผู้หญิงเป็นขวัญข้าวเหนียว ผู้ชายเป็นขวัญข้าวเจ้า หมายความว่า ทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า ต่างก็เป็นสัญลักษณ์ของความมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ แต่ผู้ชายนั้นเป็นหลักของชีวิต (ข้าวเจ้า) ในขณะที่ผู้หญิงเป็นข้าวเหนียว คือเป็นรอง

กฎเกณฑ์อีกอย่างหนึ่งของเผ่าทุกเผ่าที่ทำให้ผู้หญิงอยู่ในสถานะต่ำต้อย คือ หากผู้หญิง

มีห้องโดยไม่ได้แต่งงาน หรือครัวเรือนยังไม่ได้รับรู้ ที่เรียกว่า มีลูกทาง จะถือว่าทำให้เกิดชะล่าบ้าน จะต้องทำพิธีสลากบ้าน โดยการฆ่าหมูเลี้ยงผีและเลี้ยงคนทั้งบ้าน และในระยะก่อนคลอดลูก จะต้องออกไปอยู่ป่า กลับเข้าบ้านไม่ได้ ถ้ามีผู้ชายที่ถูกขี้ตัวและยอมรับว่าเป็นพ่อของเด็กในท้อง ก็จะต้องออกไปอยู่ป่าด้วยกัน แล้วจึงทำพิธีสลากบ้านแก้ชะล่า ครอบครัวทั้งสองฝ่ายต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบ ในลักษณะนี้หมายความว่า ผู้หญิงจะถูกกำหนดว่าเป็นผู้ที่อาจนำภัยพิบัติมาสู่ชุมชนได้ในขณะที่ผู้ชายเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วม

ลักษณะต่างๆ ดังกล่าวมานี้ทำให้เห็นว่า บทบาทของหญิงและชายในชุมชนชนเผ่า นั้น แม้จะมีสถานะใกล้เคียงกัน มีหน้าที่ปฏิบัติต่อครัวเรือนและชุมชนร่วมกัน แต่ในแง่บทบาทความเป็นผู้นำครัวเรือนและชุมชนนั้น ผู้หญิงยังด้อยอยู่มาก โดยเฉพาะเมื่อสังคมเข้าสู่ระบบใหม่ วิถีชีวิตใหม่ ผู้หญิงจึงควรมีโอกาสในการศึกษา การติดต่อกับคนนอกบ้านนอกเผ่า และนอกพื้นที่ของตนเท่าเทียมกับผู้ชาย เพื่อรับและเรียนรู้ความก้าวหน้าของโลก สำหรับการร่วมพัฒนาชุมชนของตนไปพร้อมกับฝ่ายชาย

บทที่ ๓

ความเชื่อและพิธีกรรม

ความเชื่อเรื่องผีกับพิธีกรรมของชนเผ่าในแขวงเซกอง

ชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่าในแขวงเซกองเป็นกลุ่มชนที่นับถือผี หรือเรียกสั้นๆ ว่า ถือผี หรือ ถือฮิดผี ฮิด คือประเพณีปฏิบัติต่างๆ ในการดำเนินชีวิตทุกด้านของชนเผ่า ฉะนั้น ผีกับพิธีกรรมและชีวิตของชนเผ่าจึงเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก

แม้ว่าในปัจจุบันบางเผ่า เช่น เผ่าส่วย เผ่าละเวน จะรับเอาความเชื่อพุทธศาสนาผ่านทางกลุ่มลาวลุ่ม ทำให้ความเชื่อเรื่องผีในรูปแบบเดิมของเผ่าลดความสำคัญลง แต่ก็ยังคงลักษณะการประสมประสานความเชื่อผีบางรูปแบบกับความเชื่อทางพุทธไว้ด้วยกัน เช่นเดียวกับสังคมที่นับถือพุทธส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ไทย ลาว พม่า เขมร เพียงแต่จะไม่ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีที่มีลักษณะการดำเนินพิธีขัดกับแนวปฏิบัติของพุทธศาสนา เช่น การแข่งฮิดเลี้ยงผีควาย ซึ่งมีการฆ่าควายอันเป็นแรงงานสำคัญของการทำนา ส่วยและละเวน (และฮาร์ก) นั้นเป็นพวกชาวนา ต่างจากชนเผ่ากลุ่มอื่นๆ ที่สักข่าไร่ และใช้แรงงานของคนลวนๆ ส่วยและละเวนจึงไม่แข่งฮิดเลี้ยงผีควาย แต่จะทำพิธีเลี้ยงผิ้อาฮักประจำปี ซึ่งเข้ามาแทนการแข่งฮิดควายประจำปีนั่นเอง

ด้วยเหตุที่ระบบความเชื่อหลักและความเชื่อพื้นฐาณดั้งเดิมของชนเผ่าเหล่านี้เป็นระบบความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมรวมทั้งความเชื่อที่แสดงออกในรูปต่างๆ เช่น ข้อห้ามข้อนิยมของเผ่า การสร้างกวีบ้านเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีของบ้าน เป็นต้น จึงยังกล่าวได้ว่า เป็นพิธีกรรมที่มีผีเป็นแกนกลางความเชื่อดั้งเดิม

ระบบนับถือผีและความเปลี่ยนแปลง

การจัดระบบความเชื่อเรื่องผีของชนเผ่า

โดยทั่วๆ ไป ผีในความเชื่อของเผ่าต่างๆ จะแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ๆ คือ ผีดี หรือผีที่ไม่ทำร้ายคน เช่น ผีฟ้า ผีดิน ผีร้ายคือผีที่อาจทำอันตรายคน เช่น ผีป่า ผีไร่ผีนา ผีภู ผีน้ำ ผีกกไม้ รวมถึงผีเรือนและผีกวน ซึ่งเป็นผีที่อยู่ในชุมชนหรือผีในที่อยู่อาศัยของคน ส่วนผีป่า ผีภู ผีน้ำ นั้นเป็นผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อมของคน

ผิ้อีกประเภทหนึ่งได้แก่ผีของคนตาย ทั้งที่ตายด้วยเหตุธรรมดาและผีตายโหง คือตายผิดธรรมดา

ผีคนตายนี้จะเรียกว่าเป็นผีดีหรือผีร้ายก็ไม่อาจกล่าวได้ชัดเจน แต่เฉพาะผีตายโหงนั้นถือว่าเป็นผีร้ายแน่นอน เพราะถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้อง คนก็จะได้รับอันตรายที่นำกลั้วจากผีตายโหงมากกว่าอันตรายจากผีในธรรมชาติ หรือผีเรือน ผีกว้านทั่วไป ฉะนั้นชนเผ่าทุกเผ่าจะไม่พยายามข้องเกี่ยวกับผีตายโหงไม่ว่าในลักษณะใดทั้งสิ้น แม้แต่การฝังผีตายโหงก็จะไม่ฝังในป่าช้าธรรมดาของคนตาย แต่จะไปฝังตรงที่พบศพ พบตรงไหนก็ฝังตรงนั้น หรือมีฉนั้นก็ต้องหาที่ฝังที่ไม่ใช่บริเวณบ่อนป่าช้าของบ้านเพราะอ้างว่าผีตายธรรมดากับผีตายโหงเป็นคนละพวกกัน ถ้าไปฝังรวมกันก็จะเกิดเรื่องและทำให้คนเป็นพลอยเดือดร้อนไปด้วย ฉะนั้น ถ้าถือเอาความเชื่อตามนี้ ก็หมายความว่า ในขณะที่คนเป็นกลั้วผีคนตายพยายามทำวิธีต่างๆ เพื่อตัดหนทางติดต่อกับผีคนตาย แต่ก็ยังยอมรับว่า ผีคนตายธรรมดานั้นอย่างน้อยก็เคยเป็นพวกเดียวกับคนเป็น แต่ผีตายโหงนั้น นอกจากจะเป็นคนละพวกกับคนเป็นแล้ว ยังเป็นคนละพวกกับผีตายธรรมดาอีกด้วย จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ชนเผ่าเกลียดและกลัวผีตายโหงมากเพียงใด

ในกลุ่มของผีดี ซึ่งได้แก่ผีฟ้า (ยางบระฮู) และผีดิน (ยางกะเตียก) นั้น ตามปกติแล้วไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับคนเท่าใดนัก ไม่ปรากฏว่ามีพิธีกรรมเกี่ยวกับผีฟ้า เช่น การบวงสรวงหรือพิธีกรรมอื่นใด นอกจากในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี ก็อาจมีการออกชื่อหรือเชิญผีฟ้าผีดินมาร่วมกินของเช่นในพิธีด้วย ชนเผ่าฮ่ารักอาจจะออกปากขอให้ผีฟ้าหรือยางบระฮูช่วยให้ฝนตก ในปีที่ฝนแล้งแต่ก็ไม่ได้เรียกร้องหรือบวงสรวงอย่างจริงจัง และไม่ถือว่าการที่ฝนจะตกหรือไม่ตกเป็นการกระทำของผีฟ้า

ส่วนผีดิน จะมีส่วนในวิถีชีวิตของชนเผ่าในกรณีการปลูกเรือน ซึ่งมักจะมีการขอคืน ส่วนใหญ่แทบทุกเผ่าจะเริ่มด้วยการถางหญ้าและวัชพืชในบริเวณที่เลือกที่จะปลูกเรือน แล้วจะทำพิธีขอผีดินให้มาบอกในความฝันว่าจะปลูกเรือนตรงนั้นได้หรือไม่ ถ้าฝันดี เช่น ฝันเห็นความมั่งคั่งของพืช ฝันว่าได้ข้าวของ ก็ถือว่าผีให้ปลูกได้ แต่ถ้าฝันเห็นสัตว์ ฝันเห็นความพินาศหวั่นๆ ก็ถือว่าผีดินไม่ให้ปลูกหรือบางครั้งอาจเอาเมล็ดข้าวมาใส่กระบอกลูกไม้เล็กๆ ฝังลงในดินบริเวณที่จะปลูกเรือน รุ่งขึ้นก็มาขุดดูว่าเมล็ดข้าวอยู่ครบหรือไม่ ถ้าอยู่ครบดี ก็แสดงว่า ผีให้ปลูกได้ แต่ถ้าเมล็ดข้าวหายไป หรือเมล็ดหักก็เป็นลางร้าย ไม่สมควรปลูกเรือนตรงนั้น ต้องย้ายที่ไป

ในเวลาที่จะปลูกเรือน คนบางเผ่าเช่นตะเรียง กะตู อาจมีพิธีเอาไก่น้อย (ลูกไก่) มาฆ่า เอาเลือดไก่สาดในบริเวณที่จะปลูก ถ้าเป็นเรือนใหญ่ของคนที่มีฐานะดี อาจจะมีไก่ใหญ่ แพะ หรือหมู แล้วทำเครื่องเช่นใส่ใบตองไปวางไว้ให้ผีมากิน ในกรณีนี้ก็จะออกปากเชิญผีดินมากินเครื่องเช่นดังกล่าว

กล่าวโดยรวมก็คือ ผีฟ้าและผีดินเป็นผีที่มีอยู่ในระบบความเชื่อของชนเผ่า แต่เป็นผีที่ไม่ให้คุณให้โทษอย่างชัดเจน จึงไม่ค่อยปรากฏว่ามีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีฟ้า ผีดินโดยตรง

ผีที่มีส่วนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชนเผ่าเป็นอย่างมากคือกลุ่มผีที่เชื่อว่าอาจทำอันตรายคน ได้แก่ ผีป่า ผีไร่ ผีภู ผีน้ำ ผีกกไม้ ซึ่งเป็นผีที่มีถิ่นที่อยู่ในธรรมชาติ แต่เนื่องจากวิถีชีวิตของชนเผ่าเหล่านี้ต้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ เพราะต้องทำมาหากินอยู่ในป่าในดง บนภูดอยและแหล่งน้ำลำห้วย เกือบตลอดเวลา และแม้แต่เรือนที่อยู่ก็เรียกว่าอยู่ในป่าในดงหรือบนภูดอย ผีเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์กับคนอย่างใกล้ชิด และเป็นเหตุให้เกิดความหวั่นกลัวว่าหากผีไม่พอใจ ก็อาจทำอันตรายคน เช่น ทำให้เกิดเจ็บไข้ได้ป่วย หรือทำให้เกิดภัยพิบัติในบ้าน ความหวาดหวั่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะไม่มีข้อกำหนดที่ชัดเจนว่าการกระทำอย่างไรบ้างที่จะเป็นเหตุให้ผีไม่พอใจ จนถึงกับทำอันตรายคน ในทางกลับกัน การที่กล่าวว่าอันตรายที่เกิดกับคนนั้นเป็นเพราะผีทำ ก็เพราะคนอธิบายไม่ได้ว่า เหตุใดจึงเกิดอันตรายนั้นๆ ขึ้น เช่น ทุกคนต้องไปทำมาหากินในป่า ไปดงไร่ ไปหาปลาในลำห้วย แต่ทำไมบางคนจึงเกิดเจ็บป่วยขึ้น ในขณะที่คนอื่น ๆ ไม่เป็นอะไร คำอธิบายในกรณีนี้ก็คือ ผีทำ และผีที่ทำอาจเป็นผีตนใดก็ได้ที่อยู่ในบริเวณที่คนคนนั้นไปทำมาหากินหรือประกอบกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนการที่จะระบุว่าอันตรายเกิดจากผีตนใด ก็เป็นหน้าที่ของหมอผี หรือ หมอผี ที่มีอยู่ในชุมชนนั้น

ผีร้ายหรือผีที่ทำอันตรายคนนี้ ในแต่ละเผ่าจะปรากฏมีอยู่คล้ายๆ กันดังที่กล่าวแล้ว แต่ความสำคัญจะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของเผ่า เช่น เผ่าตะเริงอยู่บนภูดอย ความสำคัญของผีภู (ยางกอรุ) ก็จะปรากฏชัดกว่าผีน้ำ (ยางด้าก) เพราะในเขตที่อยู่ของตะเริงจะมีแต่ลำห้วยขนาดเล็ก การจำแนกชนิดหรือลักษณะของผีน้ำของตะเริงจึงไม่ชัดเจนนัก มักเรียกรวมๆ กันไป ในขณะที่ผีน้ำของเผ่าฮาร์กจะมีทั้งผีในวังน้ำลึก ผีเงือก (งูใหญ่ในน้ำ) ผีแซ่ (จระเข้) เพราะฮาร์กตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ราบลุ่ม มีลำเซหรือแม่น้ำใหญ่ผ่านบริเวณหมู่บ้าน วิถีชีวิตของเผ่าฮาร์กจะสัมพันธ์กับลำน้ำใหญ่มากกว่าตะเริง อันตรายจากผีน้ำจึงเกิดขึ้นกับเผ่าฮาร์กมากกว่า กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือคนฮาร์กจะกลัวผีน้ำในขณะที่คนตะเริงจะกลัวผีภู

ผีที่จัดว่าเป็นผีที่อาจทำอันตรายคนอีกกลุ่มหนึ่งคือ ผีเรือนและผีกว้าน ซึ่งเป็นผีที่อยู่ในเรือนที่อยู่อาศัย หรืออยู่ในกว้าน ซึ่งเป็นเรือนกลางของชุมชน ทั้งผีเรือนและผีกว้านนี้ โดยปรกติถือว่าเป็นผีที่ดูแลครัวเรือน หรือดูแลชุมชน ผีกว้านจึงอาจถือได้ว่าเป็นผีประเภทเดียวกันกับผีอารักษ์ (หรือ ผีอาฮัก) ของลาวลุ่ม หรือผีปู่ตาของคนอีสานนั่นเอง

แต่เนื่องจากในวิถีชีวิตปรกติ บทบาทของผีเรือนและผีกว้านจะไม่ชัดเจน จนกว่าในกรณีที่เกิดอันตรายขึ้นแก่คนในครัวเรือน หรือเกิดภัยขึ้นแก่ชุมชนโดยรวม อาจมีคำอธิบาย (จากหมอผี หมอผี หรือคนเฒ่าคนแก่ของชุมชน) ว่าเป็นเพราะผีเรือนหรือผีกว้านทำ และเป็นเหตุให้ต้องประกอบ

พิธีกรรมเลี้ยงผีเรือนหรือผีขวานแล้วแต่กรณี เพื่อให้อันตรายนั้นหมดไป

ผีอีกกลุ่มหนึ่งในระบบความเชื่อของชนเผ่า คือ ผีของคนตาย ทั้งที่ตายตามธรรมดา และตายโหง ถ้าเป็นผีตายโหงจะมีอันตรายมาก พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพผีตายโหงจึงต้องทำตามประเพณีปฏิบัติของเผ่าอย่างละเอียดทุกขั้นตอน จะย่นย่อหรือทำผิดเพี้ยนไปไม่ได้เลย และแม้กระนั้นผีตายโหงก็ยังอาจทำอันตรายคนได้ ทุกเผ่าจึงมีกำหนดข้อห้ามว่า ผีตายโหงต้องฝังแยกไปจากผีที่ตายธรรมดา และคนจะไม่ไปข้องแวะกับบริเวณที่ฝังผีตายโหงเป็นอันขาด ถ้ามีเหตุต้องผ่านไปก็จะไม่มอง ไม่กล่าวถึง ไม่ชี้ ฯลฯ กล่าวสั้นๆ คือ ตัดความสัมพันธ์ทุกรูปแบบระหว่างคนเป็นกับผีตายโหง และแม้ในกรณีของการตายตามธรรมดา ประเพณีปฏิบัติในการทำศพก็ยังระบุขั้นตอนที่ชัดเจน มีรายละเอียดยุ่งยากกว่าประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตในกรณีอื่นๆ เช่น การเกิด แต่งงาน ทั้งนี้ก็เพราะความหวาดกลัวอันตรายที่จะเกิดจากผีคนตายนั่นเอง

ในระบบความเชื่อเรื่องผีของชนเผ่า การแบ่งฮีดหรือการประกอบพิธีกรรมไม่ว่าจะเป็นฮีดบ้าน คือ ประเพณีปฏิบัติของชุมชน หรือฮีดเรือน คือประเพณีปฏิบัติของครัวเรือนก็ตาม มักจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มของผีที่ทำอันตรายคนและชุมชน เช่น ผีป่า ผีภู ผีน้ำ ผีกกไม้ ผีเรือน ผีขวาน การแบ่งฮีดที่เกี่ยวข้องกับผีนี้จึงมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดจากผี เช่น ในกรณีของการแบ่งฮีดขวาน (ฮีดบ้าน) ซึ่งเป็นพิธีกรรมรวมของชุมชน หรือพิธีที่มุ่งหมายจะแก้ไขเหตุร้ายที่เกิดขึ้น เช่น การแบ่งฮีดในครัวเรือน ซึ่งมักทำในกรณีเกิดความเจ็บป่วยของสมาชิกในครัวเรือน ที่เป็นเพราะผีกระทำให้เจ็บป่วย

ในบางกรณี การแบ่งฮีดอาจมีลักษณะเป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (fertility rite) เช่น พิธีสักข้าวไร่ พิธีกินข้าวใหม่ พิธีกรรมในลักษณะนี้จะไม่มีการกำหนดขั้นตอนชัดเจนนักเพราะแม้จะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีก็จริงแต่ไม่มีลักษณะของความหวาดกลัวอันตรายจากผี เป็นเพียงการป้องกันหรือการแสดงความรู้คุณผีมากกว่า ขั้นตอนรายละเอียดจึงแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมและตามความเห็นชอบของผู้ทำพิธีและบ่อยครั้งที่ชนเผ่าผู้ทำพิธีจะกล่าวว่า พิธีประเภทนี้จะไม่ทำก็ได้ แต่ถ้าไม่ทำแล้วเกิดข้อเสียหาย เช่น ได้ผลผลิตน้อย หรือมีแมลงลงมากินข้าวเสียหาย ก็จะทำให้เกิดความแคลงใจว่าเป็นเพราะไม่ทำพิธี ฉะนั้น การทำไว้ก่อนจึงเป็นการป้องกันที่ดีกว่าไม่ทำ

ในกลุ่มชนเผ่าที่นำความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของตนไปประกอบกับความเชื่อตามแนวพุทธศาสนา ซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่รับเข้ามาในภายหลัง เช่น ส่วย ละเวน ฮาร์ก ก็จะมีวิธี

๕๘ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อสองแนวนี้ให้ประสานกัน เช่น เลิกแบ่งฮีดมาควาย แต่จะมีพิธีกรรมเลี้ยงผิอาฮักประจำปีแทนดังกล่าว ผิอาฮักจัดได้ว่าเป็นผีในธรรมชาติประเภทหนึ่ง เพราะบ่อนที่อยู่ของผิอาฮักคือในป่า ถ้าบ้านไม่ได้อยู่ในป่า บ่อนผิอาฮักก็จะอยู่ท้ายบ้าน เป็นบริเวณที่จะปล่อยให้มิดันไม้ใหญ่ขึ้น และในโอกาสธรรมดาจะไม่มีใครไปรบกวนหรือวุ่นวายในแถวบ่อนผิอาฮักเลย เช่นเดียวกับที่ชนเผ่าทั่วไปก็จะไม่ไปวุ่นวายกับผีหรือที่อยู่ของผี นอกจากจะมีความจำเป็นเช่นในเวลาแบ่งฮีด

ผีฟ้าและผิดิน

เมื่อจำแนกกลุ่มของผีในธรรมชาติ คือผีฟ้าและผิดินออกเป็นกลุ่มย่อยอีกชั้นหนึ่ง ก็จะได้ว่าชนเผ่าเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีความเชื่อพื้นฐานเรื่องผิดิน อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีมาก่อนผีฟ้า (ปราณี วงษ์เทศ : ๒๕๔๓, น. ๒๐๘-๒๐๙) ส่วนผีฟ้านั้นเป็นความเชื่อที่แทรกเข้ามาภายหลัง และเข้ามาแบบไม่ประสมกลมกลืนกับความเชื่อเดิมเท่าไรนัก ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อกล่าวถึงผีฟ้า ชนเผ่าจะใช้คำที่มีความหมายหลวม ไม่สามารถระบุลักษณะหรือความสัมพันธ์กับองค์ประกอบของความเชื่ออื่นๆ ให้ชัดเจนได้ ชนเผ่าที่เอ่ยถึงผีฟ้ามีอยู่เพียง ๒-๓ เผ่า และเป็นชนเผ่าที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มลาวลุ่ม อันเป็นกลุ่มที่นับถือผีฟ้าประสมกับความเชื่อพุทธศาสนา ส่วนชนเผ่าที่รับเอากระบวนการประสมผีฟ้าเข้ากับพุทธศาสนา ได้แก่ ส่วย ละเวน และฮารัก ในที่นี้จะกล่าวถึงผีฟ้าก่อนเพราะมีรายละเอียดน้อย และไม่มีส่วนสัมพันธ์กับพิธีกรรมมากนัก

ผีฟ้า

ละเวน กล่าวถึงผีฟ้าโดยใช้คำว่า พญาแถน ซึ่งเป็นคำที่รับมาจากลาวลุ่มโดยตรง และเมื่ออธิบายถึงกลุ่มผีที่อยู่บนฟ้า ก็จะบอกว่า

บนฟ้ามีนางเทวดา พญาแถน พญาพรหม รับผิดชอบฟ้า ฉะนั้น

พ่อแม่จึงบอกว่าไม่ให้นอนกลางวัน เทวดาจะไม่อยู่รักษา ต้องนอนกลางคืน

ไม่อย่างนั้นเทวดาจะปล่อยให้ทุกข์ยาก นอนกลางวันจะมีเสียงไม้มาด่าให้เป็นวีรร้อย

เทวดาเป็นผู้รักษาคนให้ปลอดภัยจากอันตราย เทวดาหนึ่งคนหนึ่ง เป็นคู่เฉพาะตัวกัน

จะเห็นได้ว่า ทั้งคำเรียกและแนวคิดเป็นลักษณะของการรับคติพุทธที่ประสมกับผิดี คือผิบนฟ้าเป็นเทวดา พรหม และแถน เมื่ออธิบายถึงลักษณะพญาแถน ก็บอกว่า

พญาแถนอยู่บนฟ้า เป็นผู้บันดาลให้ฝนตก ถ้าฝนไม่ตก จะต้องนึก

วิงวอนเอ็นพญาแถน ให้ฝนตกเป็นปรกติ อย่าให้แล้ง

เมื่อขอให้นึกถึงภาพพญาแถนแล้วอธิบายออกมา ก็บอกว่า เป็นคนผู้ชายมีเครื่องสวมหัว มี

ฤทธิ์เดช เหาะได้ ซึ่งภาพที่เห็นนั้นก็คือภาพของเทวดาในภาพเขียนทางพุทธศาสนาหรือชาดกนั่นเอง
สวยซึ่งนับถือพุทธเช่นเดียวกับละเวน ไม่กล่าวถึงแกนเลย แต่มีประเพณีบุญบั้งไฟในเดือน ๖
ทั้งยังกล่าวด้วยว่า ในเขตแขวงเซกองนี้มีแต่สวยบ้านท่าแดงเท่านั้นที่มีประเพณีบุญบั้งไฟประจำทุก ๓ ปี
ฉะนั้น บุญบั้งไฟที่บ้านท่าแดงก็ไม่ใช่บุญบั้งไฟที่มุ่งหมายจะจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนจากพญาแถน และใน
รายละเอียดที่กล่าวถึงขั้นตอนของบั้งไฟ ก็จะเน้นที่กระบวนการทำบั้งไฟ การรื่นเริงสนุกสนาน การ
แข่งขันว่าบั้งไฟกระบอกไหนจะขึ้นสูงที่สุด เป็นต้น บุญบั้งไฟของสวยบ้านท่าแดง จึงไม่ใช่พิธีกรรมที่มี
จุดมุ่งหมายในการขอฝนอันถือว่าเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์อย่างหนึ่ง (ดูรายละเอียดใน
เล่มที่ ๑ : เมืองท่าแดง เผ่าสวย)

เผ่าฮารัก ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบ เมืองละมาม และเป็นเผ่าหลักที่มีการติดต่อกับ
กลุ่มลาลุ่มมานานแล้ว แต่ในแง่ของการนับถือพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่ายังไม่หนักแน่นมั่นคงเท่าสวย
และละเวน ฮารักอธิบายไว้ในความเชื่อของเผ่าว่า

บนฟ้ามีผี เรียกว่า ยางบระฮู หรือ เทวบุตร เทวดา เป็นผีที่ไม่ทำอันตรายคน

ถ้ามีความทุกข์ความจน ก็อาจวิงวอนขอให้ยางบระฮูช่วยดูแล เช่น ถ้าฝนไม่ตก

ก็จะขอกับยางบระฮู ว่า ขอให้ฝนตก แต่ไม่ต้องทำพิธีอะไร เพียงแต่ออกปากขอเฉยๆ

ข้อที่น่าสนใจก็คือ ทั้งละเวนและฮารัก กล่าวถึงความสัมพันธ์ของผีฟ้า (พญาแถน/ยางบระฮู)
กับการขอฝน หรือขอให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทำนา แต่ไม่มีพิธีขอฝน ส่วนสวยมีบุญบั้งไฟ
ซึ่งเป็นพิธีขอฝน แต่ไม่กล่าวถึงแกน ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องผีฟ้าของชนเผ่ากลุ่มนี้เป็น
ความเชื่อที่รับมาจากลาลุ่ม ประกอบกับการนับถือพุทธศาสนา แต่ความเชื่อดังกล่าวยังไม่ลงตัวใน
ระบบความเชื่อที่จัดประสมใหม่ ในขณะที่เมื่อกล่าวถึงกลุ่มผีดิน ชนเผ่าทั้งสามเผ่าจะอธิบายผีดินได้
คล้ายคลึงกับชนเผ่าอื่นๆ ทั่วไป แสดงว่าความเชื่อเรื่องผีดินนั้นมีอยู่ก่อนและยังฝังอยู่ในระบบความเชื่อ
ของฮารัก สวย และละเวน

ชนเผ่าอื่นที่กล่าวถึงผีฟ้า ได้แก่ กะตุ ซึ่งกล่าวรวมๆ กันไปว่า ผีฟ้า ผีดิน คือ ยางตะเิงกะเตียก
ยางตะเิงคือ ผีฟ้า ส่วนยางกะเตียกคือ ผีดิน และกะตุมีวิธีขอฝนจากยางตะเิงกะเตียก ด้วยการเอา
ตุ้มไก่เล็กๆ ไปแช่น้ำไว้ ซึ่งเป็นลักษณะของการทำพิธีขอฝนแบบพื้นฐาน คือ ทำให้เกิดความผิดปกติ
เพราะไก่เป็นสัตว์ที่ไม่ชอบน้ำ การเอาตุ้มไก่ไปแช่น้ำจึงเชื่อว่าจะทำให้ฝนตกเช่นเดียวกับการเอาน้ำ
สาดแมวในการแห่นางแมวตนเอง

แต่กะตุก็ไม่มีกบหรือการเลี้ยงผียางตะเิงกะเตียก แม้แต่เวลาปลูกเรือนก็ไม่ต้องขอดินจาก

ผิ ดินด้วย ส่วนเผ่าเงะ ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกับกะตู่ และมีลักษณะทางวัฒนธรรมและความเชื่อใกล้เคียงกัน ที่สุดก็กล่าวว่า บนฟามี ยางมะเตง คือ ฟาผา ซึ่งจะปรากฏรูปเป็น ๓ อย่าง ได้แก่ ฟาร่อง (เสียง) ฟาแลบ (แสง) และฟาผา (ไฟ) ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า ยางมะเตง หรือ ยางปะเตง ส่วนคำว่า ยางบระฮู ก็คือ ผิบนฟา แต่ไม่มีรูปลักษณะที่ชัดเจนว่าคืออะไร หรือเป็นอย่างไร และคำว่า ยางบระฮู ก็แปลได้ตรงตัวว่า ผิฟฟา เป็นคำที่ชนเผ่าส่วนมากใช้ร่วมกันอยู่ทั่วไป เช่นเดียวกับที่เผ่าดักกิง เรียกผิฟฟาว่า ยางแปลง ยางแปลงนี้ทำให้ฝนตกและแตกออก ทำให้เกิดสัตว์ เกิดสิ่งอะไรต่างๆ รวมทั้งความเจ็บไข้ได้ป่วย และข้อที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อเรื่องผิฟฟาหรือแกนโดยทั่วไป คือ ดักกิงจะบนยางแปลงเพื่อขอให้ฝนหยุดตก โดยวิธีเอาข้าวสารกับน้ำไปอังไฟ ใช้น้ำจุ่มน้ำลายไปจิ้มที่ข้าวสาร แล้วเอาภาชนะที่ใส่ข้าวสารกับน้ำนั้นไปวางไว้ตรงที่น้ำไหลสายคา พร้อมกับกล่าวคำว่า

ข้าแบ่งให้เจ้าแล้ว เจ้าอย่าเคียดอย่าเสียใจ ให้เจ้าหยุดพ่นน้ำ ให้มีแดดออกมา

จะเห็นว่าตรงกับข้ามกับความเชื่อเรื่องแกนหรือผิฟฟาทั่วไป การที่ดักกิงไม่ต้องการให้ฝนตกมากนั้น ก็เป็นเพราะดักกิงไม่ใช่เผ่าที่ทำนา การเพาะปลูกข้าวไร่ไม่จำเป็นต้องใช้น้ำมาก เพียงแต่ให้มีน้ำในตอนก่อนสักข้าวเพื่อให้ดินนุ่ม หยอดเมล็ดข้าวปลูกได้ และมีฝนตกในช่วงแรกพอให้ข้าวงอกตั้งตัวได้เท่านั้น ถ้าฝนตกมากๆ จะกลับเป็นผลเสีย โดยเฉพาะดักกิงอยู่บนยอดดอยเมืองดักจิง ถ้าฝนตกมากๆ อาจเป็นอันตราย จึงต้องขอให้ฝนหยุดและให้มีแดดออกมา

ชนเผ่าอื่นๆ นอกไปจากนี้ไม่มีเผ่าใดกล่าวถึงผิฟฟา หรืออำนาจบางอย่างที่อยู่บนฟฟา จึงเห็นได้ว่า เรื่องผิฟฟาเป็นความเชื่อที่แทรกเข้ามาภายหลังและเข้ามาอย่างหลวมๆ ในระบบความเชื่อเดิม

ผิ ดิน

ผิ ดินเป็นผีที่จัดอยู่ในฝ่ายดีเช่นเดียวกับผิฟฟาแต่สำหรับชนเผ่าผิ ดินจะมีความหมายและเกี่ยวข้องกับชีวิตมากกว่าผิฟฟา เนื่องจากผิ ดินอยู่ในที่ที่คนสามารถจะแตะต้องได้ สัมผัสได้ และข้อสำคัญคือ สำหรับชุมชนที่ทำการเพาะปลูกดินเป็นพื้นที่ที่จะต้องรองรับการเพาะปลูกและให้ผลผลิตกลับมาเลี้ยงชีวิต ชนเผ่าจึงมักจะอ้างถึงผิ ดินบ่อยกว่าผิฟฟา และเห็นได้ว่าผิ ดินนั้นอยู่ในระบบความเชื่อมาแต่ดั้งเดิม แต่อาจจะมีคำที่ใช้เรียกต่างกันไป บางทีคำที่ใช้เรียกผิ ดินต่างกันไป ก็ได้ไม่ได้แสดงภาวะหรือสถานที่ต่างกันของผิ ดินในความคิดของชนเผ่า แต่คำเรียกบางคำอาจสะท้อนให้เห็นการประสมประสานความเชื่อหรือการปรับเปลี่ยนรูปแบบบางอย่างในระบบความเชื่อของชนเผ่า

โดยทั่วไปชนเผ่าเรียกผิ ดินว่า ยางกะเตี้ยก หรือ ยางกะเตี้ยก ความเกี่ยวข้องระหว่างผิ ดินกับ

คนนั้นที่เห็นได้ชัดเจนมีอยู่ ๒ ภาวะด้วยกัน คือ

๑. ผิดินอยู่ในดิน ถือว่าเป็นเจ้าของพื้นที่ดินบริเวณนั้น หากคนจะทำอะไรก็ตามในพื้นที่นั้น ก็จะต้องขอที่จากผิวดินก่อน การที่จะขอใช้พื้นที่โดยปกติก็มีอยู่ ๒ อย่าง คือ เพื่อเพาะปลูกพืช และ เพื่อปลูกเรือนที่อยู่ ฉะนั้นในการปลูกเรือนของชนเผ่าจึงมักมีการขอที่จากผิวดิน แต่ไม่ได้ทำเป็น พิธีกรรมที่มีขั้นตอน ส่วนมากจะใช้วิธีกำหนดบริเวณที่ต้องการปลูกเรือน แล้วถางที่ให้โล่งไว้เล็กน้อย จากนั้นก็จะบอกผี หรือว่าผีว่าจะขอที่ปลูกเรือน ถ้าเป็นที่ดีก็ขอให้ผีมาบอกในความฝัน หรืออาจมี กรรมวิธีเล็กน้อย เช่น เอาไม้ท่อนเล็กไปฝังบริเวณที่เลือกไว้ แล้วจึงบอกกล่าวผิวดินว่าจะขอที่ ให้มา บอกในฝันด้วย ถ้าคืนนั้นฝันดี เช่น ได้ปลา ได้ลูกได้หลาน ได้เห็นไม้พุง (ไม้ไผ่) เทงหน่อ ก็ถือว่าดี ปลูกตรงนั้นได้ ถ้าฝันไม่ดีคือ มีคนมาขอควาย ขอลูก หรือฝันเห็นงานบุญ งานแข่งฮีดควาย หรือฝัน เห็นคนต่อตีกัน ฝันว่าผ่านทุ่งผ้าหม่เสียหาย ก็ถือว่าไม่ดี อาจจะต้องย้ายที่ปลูกเรือนหรือขอผิวดินอีกครั้ง ก็ได้ เพราะโดยทั่วไปการเสาะหาพื้นที่ราบนั้นหาไม่ได้ง่ายนัก ที่ที่เลือกแล้วจึงเป็นที่ที่สมควรปลูก แต่ ถ้าผีมาบอกว่าไม่ดีก็ไม่อยากจะปลูก จึงอาจต้องหาวิธีผันแปรแก้ไขบ้าง วิธีส่วนใหญ่ที่ใช้คือ เลี่ยงจาก พื้นที่บริเวณเดิมไปเล็กน้อยแล้วจึงขอใหม่ ส่วนมากจะไม่เป็นปัญหาถึงกับต้องยกเลิกการปลูกหรือย้าย ไปไกลๆ

นอกจากการบอกกล่าวผีขอที่ดินและขอให้มาบอกในความฝัน บางทีก็ใช้วิธีง่ายๆ เช่น เอา เมล็ดข้าวสารนิดหน่อยมาใส่กระบอกไม้ไผ่เล็กๆ ฝังดินตรงที่เลือกไว้ แล้ววันรุ่งขึ้นก็มาดูว่าเมล็ดข้าวสาร อยู่เรียบร้อยดีหรือไม่ ถ้าเมล็ดข้าวแตกหัก ก็ถือว่าไม่ดี หรือบางทีไม่ต้องใส่กระบอกดินหรือใส่จอก (ถ้วย) เพียงแต่เอาฝังลงไปดินตื้นๆ เมื่อมาดูตอนเช้า ถ้าเห็นเมล็ดข้าวกระจายกระจุยกระจาย ไม่เป็นกองเรียบร้อย ก็แสดงว่าไม่ดี บางคนใช้วิธีนับเมล็ดข้าว ถ้าข้าวเหลือน้อยกว่าที่ฝังไว้หรือกองไว้ก็ไม่ดีเช่นกัน การนับ เมล็ดข้าวมักจะนับกัน ๗ เมล็ดเป็นส่วนใหญ่

ส่วนในการทำไร่ก็เช่นกัน เนื่องจากชนเผ่ามักเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกในลักษณะเวียนไปเป็นช่วง อาจจะ ๑-๓ ปี เมื่อมาถางที่จะเพาะปลูกในฤดูเพาะปลูกใหม่ ถ้าเป็นพื้นที่เดิมที่เคยใช้แล้วก็อาจไม่ต้องทำ แต่ถ้าวเป็นบริเวณที่บุกเบิกใหม่ ซึ่งส่วนมากจะเป็นแปลงเล็กๆ ก็มักจะบอกกล่าวขอที่จากผิวดิน เช่นเดียวกับเมื่อจะปลูกเรือน บางชนเผ่าจะไม่ได้บอกว่าขอที่จากผิวดินหรือขอให้มาบอกความฝันว่า ดีหรือไม่ แต่ขอให้ผิวดินย้ายไปอยู่ที่อื่น ดังเช่นที่ตักกิ่งจะพูดกับผิวดินว่า ขอยจะปักหลักปลูกข้าว ขอให้เจ้า ย้ายไปอยู่บ่อนอื่น ถ้าเป็นการขอให้ย้ายแบบนี้ก็ไม่ต้องรอดูความฝัน

การขอที่เพื่อเพาะปลูกนี้จะทำในตอนถางที่หรือเผาต่อไม้ ชากวัชพืช ซึ่งเป็นคนละส่วนกับพิธี

๖๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

บุญลักข้าว การขอที่เป็นเรื่องเฉพาะตัว ใครจะปลูกตรงไหนก็ไปทำของตนตามใจชอบ

ในการปลูกเรือนก็เช่นกัน บางคนจะบอกขอให้ผิดินย้ายที่ไปอยู่ที่อื่น เรือนจะได้ไม่ทับอยู่บนที่ของผิดิน

ผิดินหรือยางกะเตี้ยนี้ สวยและละเวนซึ่งรับเอาความเชื่อแบบลาลุ่มจะเรียกว่า นางธรณี ฉะนั้นผิดินซึ่งเดิมจะไม่ระบุงเพศก็จะกลายเป็นผิผู้หญิงที่เชื่อว่าอยู่ในดิน แต่จะไม่ใช้ผิที่นากลัวหรือดูร้าย เวลาจะเทน้ำร้อนลงพื้นก็ต้องบอกให้นางธรณีย้ายหนีไปก่อน หรือเมื่อจะไปไหนไกลๆ ก็ขอให้นางธรณีปกปักรักษา เชื่อกันว่านางธรณีอยู่ในจอมปลวกด้วย จึงมักจะหักกิ่งไม้ไปเสียบไว้เป็นการบูชานางธรณี และจะไม่ไปแตะต้อง หากไม่เชื่ออาจจะทำให้ปวดท้อง เจ็บท้องเพราะนางธรณีในจอมปลวกนั้นจะไม่พอใจ

สำหรับส่วนนั้นเมื่อจะปลูกเรือนใหม่ ต้องทำพิธีบอกนางธรณีให้ย้ายที่เช่นกัน และต้องมีเครื่องบูชาเมื่อจะย้ายเสานางธรณีไปอยู่ที่ใหม่ คนจะได้ฝังเสาของตนลงแทน ฮารักเป็นกลุ่มชนเผ่าที่รับวัฒนธรรมลาลุ่มและรับนับถือพุทธเหมือนกัน แต่ในเรื่องของผิดินนี้ฮารักไม่ถือว่ามีนางธรณี มีแต่ผิดินเรียกว่า *ยางตะแนะฮู* ซึ่งอยู่ตามจอมปลวกใหญ่ๆ บางที่เรียกว่า*ยางกะตูโบ้จุ* ซึ่งเป็นผู้หญิงเหมือนกันเวลาเข้าป่าคนฮารักจะพยายามหาที่นอนใกล้จอมปลวกใหญ่ เชื่อว่ายางกะตูโบ้จุในจอมปลวกจะดูแลรักษา

ฉะนั้น ผิดินในระบบความเชื่อของชนเผ่าจึงมีลักษณะต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือ เป็นผิในลักษณะอำนาจในธรรมชาติแบบดั้งเดิม และเป็นผิผู้หญิงที่อยู่ในดิน มีหน้าที่คอยดูแลคุ้มครองคน

แม้ว่าผิดินนี้จะจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับผิฟ้า คือเป็นผิฝ่ายดีที่คอยดูแลให้ความช่วยเหลือ แต่เห็นได้ว่าผิดินมีตัวตนที่ชัดเจนกว่าในความรับรู้ของชนเผ่า และมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างชัดเจนเช่นกัน คือทั้งในส่วนของพื้นที่เรือนที่อยู่อาศัยและพื้นที่เพาะปลูก ในขณะที่ผิฟ้านั้นมีลักษณะที่ไม่ชัดเจน และในกรณีของเผ่าที่รับเอาความเชื่อแบบมีเทพ มีเทวดานางฟ้า ผิดินก็จะกลายเป็นนางธรณีไปตามระบบความเชื่อที่เข้ามาประสม เมื่อกลายเป็นนางธรณี หน้าที่ของนางธรณีในความสัมพันธ์กับมนุษย์ก็ไม่ชัดเจนเช่นเดียวกับผิฟ้า

ผิร้าย

ผิที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในธรรมชาติ ได้แก่ ผิน้ำ ผิภู ผิกกไม้ ผิป่า และอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นผิที่อาจให้โทษหรือทำร้ายคนเช่นกัน คือ ผิเรือนและผิกวัน แต่ผิเรือนและผิกวันไม่ค่อยมีบทบาท

มากนักในชีวิตประจำวัน เพราะผีเรือนในความหมายของชนเผ่า ไม่ใช่ผีบรรพบุรุษ แต่เป็นผีที่อยู่ในตัวเรือน อาจมากับเสาตั้ง หรือเสาคู่สำคัญของเรือน หรืออยู่ในไม้ซื่อ ไม้หลังคา ฯลฯ ผีเรือนจึงไม่ใช่ผีที่มีบทบาทในการควบคุมดูแลพฤติกรรมของลูกหลานหรือคนในเรือน หากแต่เป็นผีที่มีที่อยู่ประจำในเรือนเท่านั้น เมื่อคนทำให้ไม่พอใจผีเรือนก็อาจให้โทษ เช่น ทำให้เจ็บป่วยได้ ก็ต้องมีการแบ่งฮีดเลี้ยงผีเรือน หรือทำกระทงบ๊ะผีเรือน พิธีเลี้ยงผีเรือนมักเป็นพิธีเล็กๆ ทำง่าย ๆ ในครัวเรือน ผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้อาวุโสในเรือนเป็นคนทำก็ได้ ผีเรือนนี้หากจะเทียบกับผีปากก็เห็นว่ามียุทธศาสตร์คล้ายกัน เพียงแต่ผีปากอยู่ในป่า ถ้าคนไม่เข้าไปในปากก็ไม่ต้องเผชิญกับผีปาก แต่ผีเรือนอาจจะทำให้เกิดเจ็บป่วยเมื่อไรก็ได้

ผีกว๊านก็คือผีเรือน แต่อยู่ประจำกว๊านบ้านจึงเป็นผีของบ้าน มักจะกล่าวกันว่า ผีกว๊านจะอยู่ตรงไม้ซื่อส่วนบนของกว๊าน แต่ไม่มีการทำหิ้งผีกว๊าน หรือกำหนดตำแหน่ง นอกจากในเวลาแบ่งฮีด ก็จะมีการวางเครื่องเช่นผีกว๊าน โดยกำหนดเอาจุดในที่สุดของกว๊านซึ่งจะไม่มีผู้คนไปวนวาย

ทั้งผีเรือนและผีกว๊านนี้จะได้รับเชิญให้มาเมื่อเวลาแบ่งฮีดของบ้าน ถ้าไม่ออกชื่อเรียกผีเรือนหรือผีกว๊านก็ต้องเกิดเหตุร้ายแรง แต่ไม่มีกรณีนี้เกิดขึ้นแน่นอนเพราะการแบ่งฮีด ทั้งฮีดเรือนฮีดบ้านหรือฮีดกว๊านก็คือการแบ่งฮีดเลี้ยงผีเรือนหรือผีกว๊านโดยตรงอยู่แล้ว แต่ในเวลาทำพิธีเรียกหรือเอ็นผีแล้วผีก็จะออกชื่อผีรวมๆ ไปทั้งหมด ไม่ได้เรียกเฉพาะผีเรือนผีกว๊าน หากจะมองในมุมเปรียบเทียบ กับผีอาฮักของลาวลุ่ม ผีกว๊านก็คือผีอาฮัก แต่แทนที่จะมีพื้นที่ของผีอยู่ในป่า หรือบริเวณที่มีต้นไม้ท้ายบ้าน ก็จะเป็นการย้ายเข้ามาอยู่ในกว๊านแทน ผีกว๊านนี้อาจเรียกว่าเป็นผีใหญ่ของบ้าน เพราะทำหน้าที่ดูแลบ้านทั้งหมด การแบ่งฮีดแก่ชะล่ำบ้าน การแบ่งฮีดสลาบ้าน และฮีดที่เป็นส่วนรวมของชุมชน ถือว่าเป็นการแบ่งฮีดเลี้ยงผีกว๊านทั้งสิ้น แต่ในบางครั้ง บ้านชนเผ่าที่ไม่มีกว๊าน ผีกว๊านก็เป็นเพียงคำเรียกที่ติดมาในระบบความเชื่อ แต่หมายถึงผีประจำบ้านนั่นเอง

นอกไปจากการเชิญมารับของเลี้ยงของเช่นเวลาแบ่งฮีดแล้ว ทั้งผีเรือนและผีกว๊านก็ไม่ค่อยมีบทบาทอื่น นอกจากหมอดูผีเมื่อมีคนเจ็บป่วยในเรือน บางครั้งจะบอกว่าผีเรือนทำให้เจ็บ ก็ต้องแบ่งฮีดเลี้ยงผีเรือน ซึ่งไม่ถึงขนาดฆ่าควาย มักเป็นเพียงการฆ่าไก่ หรือทำกระทงเช่นผีที่มีข้าว มีเหล้าและขันเนื้อขึ้นไก่หรือปลาเล็กๆ เท่านั้น

ผีกลุ่มที่บทบาทมากที่สุดในชีวิตของชนเผ่าคือ ผีในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ผีน้ำ ผีภู ผีกกไม้ และอื่นๆ ดังกล่าวแล้ว และอาจจำแนกย่อยลงไปอีกในระบบของแต่ละเผ่า เช่น ผีกกไม้จะเป็นผีกกไฮ่ (ต้นไทรหรือต้นโพธิ์) ผีน้ำอาจมีทั้งผีเงือก ผีแซ่ และผีในวังน้ำ (ดูรายละเอียดในเล่มที่ ๑ ผีและ

ความเชื่อของชนเผ่าต่างๆ) ผีประเภทนี้เป็นผีที่คนกลัวเพราะอาจทำให้เกิดอันตรายได้ตลอดเวลา บางทีไปเผาไร่บนภู ถ้าฝนตกหรือมีทางน้ำไหลชะเอาเข้าถ้ำลงมาในพื้นที่บางลักษณะ ก็ถือว่าผีภูจะโกรธ อาจทำให้ถึงตายได้ ผีภูก็ไม่เหมือนกัน ส่วนผีนํ้านั้นถ้าไม่ลงไปเล่นน้ำตรงที่เป็นวังลึกก็ไม่อันตราย ผีนํ้าบางทีเชื่อกันว่าเป็นผีคนที่ตายในน้ำ แต่ส่วนมากจะเชื่อว่าเป็นผีนํ้า มีรูปร่างไม่ชัดเจน รู้แต่ว่าตัวลื่นๆ เย็นๆ อาจมีผมยาวที่พันติดคนลงไปตายในน้ำ บางทีก็ปรากฏรูปเป็นงูใหญ่ แต่ชนเผ่าส่วนมากไม่ค่อยนึกถึงเงือกหรือพญานาค เพราะแหล่งน้ำมักเป็นลำน้ำเล็กๆ มากกว่าจะเป็นลำน้ำใหญ่ขนาดเขกอง

นอกจากนี้ก็มีผีเบ็ดเตล็ดอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ผีที่อยู่ระบบความเชื่อดั้งเดิมของเผ่า จึงมีลักษณะแตกต่างกันไปในระหว่างเผ่าต่างๆ หรือมีเฉพาะบางเผ่า เช่น ผีไหเหล้า เป็นไหเคลือบใบใหญ่สำหรับหมักเหล้าในงานแปงฮีตบ้าน ไหแบบนี้มักจะฝังดินเอาไว้ เมื่อจะใช้จึงไปขุดขึ้นมา บางทีไหเก่าๆ ก็จะมีผี เวลาแปงฮีตมาควายต้องเอาเลือดควายไปป้ายที่ไหเพื่อเซ่นผีไหเหล้าด้วย ความเชื่อเรื่องไหเหล้านี้จะเห็นได้จากนิทานของกะตุที่กล่าวถึง ละกาม และเอ็งฮูเอ็ง ซึ่งเป็นภาษาชนชาติใหญ่ที่เป็นสมบัติส่วนกลางของบ้านร่วมกัน ของทั้งสองอย่างนี้ในนิทานกล่าวว่า เป็นของผีที่คนได้มา จึงมีความเกี่ยวข้องกับผีเช่นกัน

ในที่นี้จะยกกลุ่มผีในอำนาจธรรมชาติแวดล้อมตามความเชื่อของเงะ กะตุและฮารัก มาเป็นตัวอย่างของผีในกลุ่มผีร้ายที่เป็นอันตรายกับคน เพื่อเทียบให้เห็นลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้

เงะ

ผีภู คือ *ยางโก๊ะฮู* คนเงะบอกว่าผีภูตัวใหญ่มาก สูง ๘ ศอก ดินยาว ผีภูจะเห็นเป็นเงาดำๆ หรือบางทีก็เห็นรอยตีน

ผีนํ้า คือ *ยางค๊ะฮู* เรียกรวมๆ กันไปหมด หมายถึงอะไรก็ตามที่อยู่ในน้ำ โดยทั่วไปเชื่อว่าในวังลึกๆ มีผีนํ้า ซึ่งอาจปรากฏรูปเป็นตัวคนหรือควาย น้ำบางแห่งที่มีคนตาย เชื่อว่าอาจมีคนตายซ้ำอีก เพราะคนที่ตายก่อนกลายเป็นผีนํ้ามาคอยตึงตัวคนที่ลงน้ำตรงนั้น บางทีผีนํ้าก็ปรากฏเป็นงูใหญ่ สีดำ ไม่มีหงอน เงะเรียกว่า *งูซวง* หรือบางทีก็เรียกว่า กะเซนปัด แต่งูซวงนี้ไม่ได้อยู่ในน้ำ งูที่มีหงอนและอยู่ในน้ำคือ *มารจอง* หรือ เงือก เคยมีเรื่องเล่าว่า ที่บ้านปรอย มีงูซวงตัวใหญ่กินคน มีเด็กลงไปเล่นน้ำที่ห้วยเชิงภู งูซวงเลื้อยจากภูลงมากินเด็ก พ่อแม่ตามหามาพบจึงให้หมอมาคู ก็รู้ว่ามีงูซวงมากินเด็ก จึงคิดกันให้เอาเหล็กมาทำสามง่าม ตักไว้ที่ปากทางลงภู แล้วให้เด็กไปเล่นน้ำล่ออยู่ งูซวงก็เลื้อยลงมาจริงๆ แต่เหล็กสามง่ามไม่พ่นจึงถูกแทงตลอดตัวจนตาย

ยางเตมลง คือ ผักกั๊ม มีอยู่ในต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นไทร (กกไฮ้) หรือต้นโพ ถ้าใครไปตัดต้นไม้ใหญ่พวกนี้ ผักกั๊มก็อาจทำให้เจ็บป่วยหรือตายได้

กะตุ

ผี **ยางกือว** ปรกติไม่ทำอันตรายคน นอกจากคนจะไปจุดเฝ้าไร่ แล้วไฟลามขึ้นไปบนหัวภูยอดเนิน ถือว่าผีจะทำให้นั้นเจ็บไข้หรืออาจถึงตายได้ ต้องไป **ยอกะ** เป็น ผี

ผีน้ำ **ยางตริัก** อยู่ในวังน้ำลึก บางทีเห็นเป็นรูปคน ถ้าไม่ไปทำอะไรผีก็ไม่ทำคน ถ้าไปจุดเฝ้าไร่ แล้วมีขี้เถ้าถูกฝนไหลไปลงในวังน้ำ ผีน้ำก็จะโกรธและจะทำร้ายคนที่จุดเฝ้าไร่ นั้น ผีน้ำของคนกะตุไม่มีลักษณะแบบเงือกหรือพญานาค ไม่เคยเห็นในลักษณะของงูใหญ่

ผักกั๊ม หรือ **ยางต้อมต้อม** นั้น มีผักกั๊มไฮ้ (ไทร) และกกโพ เชื่อว่าในต้นไม้ใหญ่จะมีผีประจำ เรียกว่า **ยางต้อมอีรี** ถ้าบริเวณไหนมีผักกั๊มไฮ้มากๆ จะไม่ไปถางไร่ถางนาที่นั่น และไม่ตัดผักกั๊มไฮ้เลย นอกจากต้นเล็กๆ ที่เพิ่งขึ้นใหม่ แต่คนกะตุชอบต้นโพ ถือว่าผีบ้านอยู่ที่ต้นโพ และชอบให้มีต้นโพใกล้บ้านเพราะจะมีนกมากินลูกโพ ยิ่งนกได้ง่าย คนกะตุก็จะป็นต้นโพก็ได้ แต่ห้ามจุดไฟที่โคนต้นเด็ดขาด

ฮารัก

ผีป่า **ยางบรี** ทำอันตรายคนได้ เช่นเดียวกับผีภู ผีน้ำ ผักกั๊ม

ผักกั๊ม **ยางเตมจรี** เป็นผีที่อยู่ในต้นไม้ชนิดหนึ่ง คือ **เตมจรี** (เตม-ต้นไม้) ต้นไม้นี้ บางทีเรียกว่ากกไฮ้ (ต้นไทร) มีหลายชนิด ชนิดที่ใบเล็กๆ เรียกว่า **จรีกาเคะฮุ** มักเป็นชนิดที่มีผี มีลักษณะคล้ายเครือเถาวัลย์ มักขึ้นอยู่กับต้นไม้อื่นแล้วรัดพันจนต้นเดิมตายไป เหลือแต่เครือเถาต้นเตมจรี ถ้าผีเตมจรีมาทำให้คนเจ็บ จะต้องเลี้ยงผีด้วยไก่หรือหมู จรี น่าจะเป็นต้นไม้ชนิดเดียวกับที่คนลาวเรียกว่า โพ แต่โดยทั่วไป จรี ของชนเผ่าอื่นๆ มักเป็นต้นไทร

ยางต๊าก ผีน้ำ ผีเงือก ผีแซ้ เรียกรวมๆ กันว่า **ยางต๊าก** ผีเงือกบางที่ปรากฏเป็นงู บางที่เป็นคน เป็นผีที่อยู่ในน้ำ และมักมาเอาคนลงไปในน้ำ บางทีก็เป็นผีแซ้ (จระเข้) มาลากคนลงน้ำไป

ผี **ยางกอร** ผีที่อยู่ตามภูเขา เป็นผีที่ทำอันตรายคนเช่นเดียวกับผีป่า ผักกั๊ม ผีเรือน

การที่กล่าวว่าผีในกลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตคนมากกว่าผีประเภทอื่นก็เพราะเชื่อว่าเป็นผีที่ทำให้คนเจ็บป่วย ผีเหล่านี้จะบอกความประสงค์หรือสื่อกับคนได้โดยผ่านหมอผี ซึ่งที่จริงควรเรียกว่า หมอดู เพราะทำหน้าที่แต่เพียงดูให้รู้ว่าเป็นผีอะไรที่มาทำอันตราย และจะต้องทำพิธีเลี้ยงผีหรือฆ่าสัตว์อะไรเลี้ยงผิวนั้น ส่วนในการทำพิธีจริงๆ ใครจะเป็นผู้ทำได้ หมอผีหรือหมอดูอาการโรคนี้จึงตรงกับ

ที่เรียกกันว่า หมอผีดิน (ปรานี วงษ์เทศ : ๒๕๔๓ น. ๒๐๘) ซึ่งต่างจากหมอผีฟ้า หมอผีดินจะทำหน้าที่คล้ายคนทรงผีที่มาจากดิน แม้ว่าผีในระบบความเชื่อที่ยกมานี้จะไม่ใช้ผีดิน แต่ก็เห็นได้ว่าแหล่งที่อยู่ของผีเหล่านี้คือบนพื้นโลก ไม่ใช่ในท้องฟ้าอย่างผีฟ้า ฉะนั้น แม้หมอดูหรือหมอผีของชนเผ่านี้จะไม่ได้อำนาจที่คนทรงอย่างที่เราจักกันทั่วไป แต่ก็มียุทธศาสตร์ในการทำนองเดียวกัน คือเป็นผู้สื่อความประสงค์ของผีเพื่อบอกคน เช่น คนเจ็บนี้เป็นเพราะผีกลักไม่มาทำ ต้องแบ่งฮีตฆ่าหมูเลี้ยงผีกลักไม้ เป็นต้น

การจัดระบบผีในความเชื่อของชนเผ่าจึงมีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตและอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิต ถ้าชนเผ่าไม่จัดกลุ่มการเรียนรู้หรือความเชื่อของตนเกี่ยวกับสิ่งที่เป็อันตรายต่อชีวิตเช่นนี้ ก็จะทำให้ต้องเผชิญกับความเสี่ยง และไม่รู้ว่าจะจัดการกับอันตรายหรือโรคภัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นกับตัวได้อย่างไร

ผีคนตาย

ชนเผ่ากลัวผีของคนตาย เพราะรู้ว่าเมื่อคนตายไปแล้วก็กลายเป็นคนละพวกกับคนเป็น แม้จะไม่รู้แน่ชัดนักว่าผีของคนตายมีลักษณะเป็นอย่างไร และจะทำอะไรได้บ้าง แต่ก็ยังกลัว เมื่อได้ยินเสียงแปลกๆ ในเรือนที่มีคนตาย หรือเพิ่งเสร็จการฝังศพ บางทีเห็นเป็นเงาดำๆ ก็เชื่อว่าน่าจะเป็นเงาของคนตาย

ความเชื่อเกี่ยวกับผีของคนตายนี้มีลักษณะต่างกันไปบ้างในระหว่างชนเผ่า แต่เมื่อเปรียบเทียบกันก็จะเห็นว่าลักษณะสำคัญข้อหนึ่งคือ ชนเผ่าผนวกเอาเรื่องขวัญเข้ามารวมไว้กับความตาย โดยถือว่า เมื่อขวัญออกจากตัวคนไป คนนั้นก็เจ็บป่วย ไม่สบาย หรือเวลานอน ขวัญจะออกจากตัวไปตามที่ต่างๆ นั่นคือสิ่งที่คนเห็นในความฝัน คนสองคนที่ไปพบกันในความฝัน คือขวัญของคนทั้งสองนั้นไปพบกัน เมื่อคนตาย ขวัญจะออกไปจากร่างเลย ไม่กลับเข้ามาอีก คนนั้นจึงเปลี่ยนสภาพจากคนเป็นและทำให้น่ากลัว บางทีถ้าเห็นเป็นรูปของคนที่เราว่าตายไปแล้วก็จะเชื่อว่าได้เห็นผีของคนนั้น กล่าวโดยรวมคือแม้ชนเผ่าจะเชื่อเรื่องผีคนตายที่อาจจะกลับมาเรือนหรือมาหาคนเป็นได้ แต่ก็ไม่มีกระบวนการระบุแน่ชัดว่าผีคนตายนั้นจะทำอะไรนอกจากทำให้ตกใจ ชนเผ่าไม่ค่อยมีความเชื่อเรื่องผีที่เข้าสิงคน นอกจากเรื่องผีปอบ ซึ่งเป็นอีกลักษณะหนึ่งต่างหาก ฉะนั้น ผีคนตายจึงเป็นผีที่น่ากลัวแต่ไม่ได้มีบทบาทในชีวิตของคนเท่ากับผีที่อยู่ในธรรมชาติแวดล้อมที่จะทำให้คนเจ็บป่วยเมื่อไรก็ได้ แต่ความกลัวผีคนตายทำให้พิธีกรรมการทำศพเป็นพิธีที่มีขั้นตอนชัดเจน และมีความเชื่อต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมาก เพื่อจะกำจัดผีคนตายไม่ให้กลับมายุ่งเกี่ยวกับคนอื่น

ส่วนมากพิธีกรรมการทำศพของชนเผ่าจะดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ไม่มีประเพณีเก็บศพไว้บนเรือน

หรือแม้แต่ไว้ในบริเวณบ้าน เพราะศพจะเน่าได้รวดเร็ว จึงมักทำศพกันในวันเดียว ถ้าตายตอนเช้าก็อาจจะฝังในตอนบ่าย หรืออย่างมากก็ตั้งศพไว้รอญาติพี่น้องที่อยู่ต่างบ้านสัก ๑ วันหรือ ๑ คืนเป็นอย่างมากระหว่างรอนั้นก็อาจทำโลงศพไปด้วย แต่บางเผ่าก็อาจมีธรรมเนียมทำโลงศพเตรียมไว้ โดยไม่ถือว่าชะล่าหรือเป็นलग บางทีก็มีการขอยืมโลงศพกันก่อน แล้วทำมาใช้ให้ทีหลัง

เมื่อโลงศพเสร็จก็เอาศพใส่โลงไปฝังที่บ่อนป่าช้าได้เลย พิธีฝังศพเป็นพิธีของคนทั้งบ้านร่วมกัน หรืออย่างน้อยต้องมีตัวแทนจากคนในเรือนไปร่วม เท่ากับเป็นการรับรู้การจากไปของสมาชิกในบ้านอันเป็นหน้าที่ของคนในบ้านทุกคนหรือทุกครัวเรือน และเป็นการช่วยให้ความอบอุ่นใจแก่คนในเรือนที่มีคนตายด้วย

การนำศพไปฝังที่บ่อนป่าช้านั้นไม่มีขั้นตอนพิธีกรรมมากนัก นอกจากมีความเชื่อบ้าง เช่น การห้ามโลงศพไปป่าช้า ถ้าจะพักเพราะทางไกลหรือหนักจะต้องไม่ให้โลงศพถึงดิน แต่จะทำไม้คานหรือค้ำเอาไว้ระหว่างคนหามหยุดพัก เมื่อหามไปถึงบริเวณที่จะฝังแล้วก็ขุดหลุมฝังได้เลย บางทีอาจจะฝังในหลุมเดียวกับญาติพี่น้องของคนตายนั้น หรือบางทีฝังศพซ้อนลงไปโลงเดิมที่มีศพของสามีหรือภรรยาอยู่แล้วก็มี อาศัยฝังในโลงศพคนอื่นก็มี โดยบอกกล่าวขอที่ให้อยู่ด้วยกัน

ลักษณะขั้นตอนเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ชนเผ่าพยายามจะจัดการเรื่องของคนตายเสร็จสิ้นโดยเร็วที่สุด และจะทิวขั้นตอนบางอย่างเพื่อป้องกันไม่ให้คนตายกลับมาเรือน เช่น หามศพเอาเท้าไปก่อน ฝังจะได้ไม่เดินกลับมาเรือน เมื่อฝังแล้วจะเอาข้าวของของคนตายใส่ไปในโลงบ้าง หรือทำร้านคร่อมเหนือหลุม แล้วเอาข้าวของวางไว้ให้บ้าน โดยความเชื่อว่าคนตายจะได้นำเอาไปใช้ และไม่ย้อนกลับมาค้นหาข้าวของของตนที่เรือน นอกจากนั้นก็มักมีการจุดไฟกองเล็กๆ ระหว่างที่เดินกลับบ้าน เชื่อว่าผีจะไม่ข้ามไฟมา บางทีเอาใบไม้บางอย่างที่มีกลิ่นเหม็นใส่ลงไปด้วย

เมื่อกลับถึงเรือนจะมีพิธีกรรมอีกขั้นตอนหนึ่ง เพื่อไม่ให้ผีคนตายนั้นกลับมาที่เรือนและมีลักษณะเป็นการเช่นผีผู้ตายไปด้วยในตัว บางเผ่าอาจฆ่าหมาเอาเลือดทาตามพื้นดินและบันไดเรือน บางเผ่าก็ใช้หมู เนื้อของสัตว์ที่ฆ่านี้ส่วนหนึ่งจะเอาไปไว้ที่หลุมศพของผู้ตาย แต่จะไม่ฆ่าที่บริเวณป่าช้า บางเผ่าก็จะนำอาหารของกินไปทิ้งไว้ที่หลุมศพอีก ๒-๓ ครั้ง หลังจากนั้นก็ไม่ไปยุ่งเกี่ยวอีก บริเวณบ่อนป่าช้าถือว่าไม่ใช่บริเวณที่คนเป็นจะเข้าไปยุ่งเกี่ยวเป็นอันขาด บางครั้งเมื่อมีความจำเป็นต้องเข้าไปในแถบใกล้ป่าช้า (มักจะอยู่ห่างจากบ้านประมาณ ๑-๒ กิโลเมตร) แล้วได้ยินเสียงนก ก็จะเชื่อว่าเป็นขวัญของคนตายที่กลายเป็นนกเขา ส่งเสียงกรูกรู อยู่ที่แถวป่าช้า ชนเผ่าจึงไม่ค่อยชอบนกเขานัก เพราะเห็นว่าเกี่ยวข้องกับขวัญของคนตาย

ผีของคนตายที่น่ากลัวที่สุดคือผีตายโหง เชื่อว่าร้ายกว่าธรรมชาติ และจะทำให้เกิดอันตรายได้ทั้งบ้าน ฉะนั้น จึงไม่มีการนำศพคนที่ตายผิดปกติเข้าไปในบริเวณบ้านเป็นอันขาด พบศพตรงไหนก็จะฝังไว้ตรงนั้น ถ้าบังเอิญตายในบ้านก็จะรีบเอาไปฝังในที่ไกลๆ และต้องไม่ใช่บ่อนป่าช้าธรรมดาของบ้าน เพราะเชื่อว่า เป็นผีคนละประเภท ถ้าอยู่ด้วยกันก็จะทะเลาะวิวาททำอันตรายกันและจะเป็นอันตรายถึงคนด้วย การฝังผีตายโหงจึงมีข้อห้ามข้อปฏิบัติหลายอย่าง คนที่ไปฝังก็จะไปเฉพาะจำนวนน้อย และมักเป็นผู้ชาย บางเผ่าเมื่อไปฝังผีตายโหงแล้วจะกลับเข้าบ้านทันทีเลยไม่ได้ ต้องไปอยู่ในป่า ๑-๓ วันก่อน เพื่อให้ผีตายโหงตามกลับมาเข้าบ้าน

ผีตายทั้งกลมคือผู้หญิงที่คลอดลูกตายโดยยังมีลูกอยู่ในท้อง ถือว่าเป็นผีที่ร้ายที่สุด และจะต้องฝังศพโดยปาดท้องเอาลูกออกมาฝังต่างหาก มีเรื่องเล่าของชนเผ่าบางเรื่องเกี่ยวกับผีตายทั้งกลมที่น่ากลัวมาก แต่ก็ไม่มีข้อมูลว่าผีตายโหงหรือผีตายทั้งกลมนี้จะมาทำร้ายคนในลักษณะใด นอกจากทำให้ตกใจกลัว ในกรณีของผีตายโหงนั้น บางเผ่าจะต้องฆ่าเปิดฆ่าไก่หมดทั้งที่เลี้ยงไว้ แสดงให้เห็นว่าความกลัวผีตายโหงเป็นความกลัวที่ร้ายแรงมาก และแพร่หลายไปโดยทั่วถึงทั้งๆ ที่ไม่สามารถจะบอกได้ว่าเกิดอันตรายอย่างไร จึงเป็นเรื่องของความกลัวอำนาจลึกลับที่ไม่อาจอธิบายได้และไม่อาจควบคุมได้ แต่ต่างไปจากอำนาจในธรรมชาติ ซึ่งมีการต่อรองกันได้ เช่น มีการเซ่นสังเวย หรือทำพิธีกรรมให้เป็นทีพอใจ แต่ไม่ปรากฏว่าในกรณีของผีตายโหงหรือผีตายทั้งกลมนี้จะมีการต่อรองหรือปฏิบัติพิธีกรรมอะไรที่เป็นการทำให้อพอใจ มีแต่ขั้นตอนที่ตัดความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องในทุกรูปแบบและอย่างเด็ดขาด

ผีอีกประเภทที่แตกต่างไปจากผีประเภทใหญ่ๆ คือ ผีในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและผีคนตาย คือ ปอบ ซึ่งเรียกกันต่างๆ เช่น **เป็น ตม้อก กะม้อ** คนธรรมดาอาจกลายเป็นปอบได้ด้วยสาเหตุดังนี้

๑. คนที่เรียนคาถาอาคมเวทมนตร์ต่างๆ มากมาย แล้วควบคุมคาถาอาคมเหล่านั้นไม่ได้ก็จะกลายเป็นปอบไป
๒. คนที่มีวานโหง วานไฟ วานใจดำ ฯลฯ และวานต่างๆ ที่มีอำนาจพิเศษ จะใช้คาถาอาคมสั่งวานไปทำอันตรายคนอื่นได้ ถ้าวานไปทำร้ายใคร คนนั้นก็กลายเป็นปอบ ถ้าเลี้ยงวานแล้วควบคุมไม่ได้ บางทีวาน ก็กลับมาเข้าตัวเจ้าของจนกลายเป็นปอบไปเอง
๓. คนที่เจ็บอยู่นานๆ รักษาไม่หาย หมอดูทำพิธีแล้วบอกว่ามีผีภู ผีมาทำให้เป็นไปต่างๆ หรือบางทีก็บอกว่าผีบังบด (คนที่อยู่ในเมืองที่มองไม่เห็น คล้ายๆ

คนเมืองลับแล) มาเข้าใจใจ ทำให้ผิดปรกติไป

อาจกล่าวได้ว่า ชนเผ่ามีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจพิเศษในสิ่งของบางอย่าง หรือเรื่องคาถาอาคม แต่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ฉะนั้น คนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งไม่ดีเหล่านี้ก็จะถูกเรียกว่าเป็นปอบ ไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย นอกจากนั้น ในเรื่องเกี่ยวกับว่านยา ถ้าคนที่มีว่านยาหรือว่านพิษต่างๆ แล้วปล่อยไปทำอันตรายคนอื่น และถ้าคนที่ถูกว่านยาจนถึงตายจะเรียกว่า **สุน** เมื่อตายไปแล้วเจ้าของว่านจะต้องมาเป่ามนตร์เรียกว่านยาขับออกมาทางปาก ไม่อย่างนั้นก็จะกลายเป็นปอบ หรือมีฉะนั้นเจ้าของว่านก็จะกลายเป็นปอบไปเอง

ฉะนั้น ความเชื่อเรื่องปอบที่มาจากอำนาจของพิเศษบางอย่างนี้จึงมีลักษณะต่างไปจากระบบความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่า เห็นได้ว่าเป็นความเชื่อที่รับจากกลุ่มอื่นเข้ามาประสมกับความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับความเชื่อเรื่องปอบและลักษณะของปอบผ่านทางนิทานที่เล่าสู่กันฟังแพร่หลาย นิทานเหล่านี้จะเป็นเรื่องคล้ายๆ กันทั้งหมดเพราะมาจากต้นเรื่องเดียวกัน นอกจากบางเผ่าจะมีเรื่องของตนขึ้นมาอีก ซึ่งมักจะคล้ายกับนิทานท้องถิ่น คือมีการอ้าง

นอกจากปอบแล้ว ก็ยังมี **เป็นตายฮู เป็น เจริบ** และ **เสือคน**

เป็นตายฮู คล้ายๆ ผีกองกอย เป็นผีที่มีรูปร่างลักษณะเหมือนคน แต่ผอมมาก แขนขาเหมือนกิ่งไม้ ไม่มีเสื้อผ้านุ่งห่ม เวลาเดินดินจะพลิกไปข้างๆ เป็นตายฮูนี้อยู่ในป่า มีเรื่องเล่าว่า เคยมีเป็นตายฮูเข้ามาลักเอาเสื้อผ้าของคนในบ้านไปนุ่งห่ม เอากะเตี้ยไปนุ่ง เจ้าของตามไปเห็นเลยเอาไฟโยนไปเผา เป็นตายฮูก็ถูกไฟไหม้ไปหมด

เป็น เป็นผีตัวผอมยาวคล้ายเส้นผม ชอบกินเลือดคน เป็นอยู่ในน้ำ เวลาคนลงอาบน้ำห้วย ถ้าไม่ระวังตัวอาจถูกเป็น หรือผีกินเลือดนี้มาสูบเลือดจากหัวแม่เท้าจนตายได้ เมื่ออยู่ในวังน้ำ เป็นจะพันม้วนตัวเป็นวง ถ้าใครไปจับเอามาได้และเก็บไว้กับตัวก็จะทำให้อยู่ยงคงกะพัน แต่เป็นหรือผีกินเลือดนี้ไม่ใช่พวกผีน้ำ หรือ ยางตะฮู

เจริญบ คือ ผีอำ เวลาอนบางที่จะรู้สึกเหมือนมีคนมาทับแขนทับขา ทับตัวเคลื่อนไหวไม่ได้ ออกเสียงก็ไม่ได้ เรียกว่า **ตะม็อกเจริญบ** ต้องให้คนอื่นมาช่วยดึงหรือปลุกจึงจะลุกขึ้นได้ ฉะนั้นผีอำนี้จึงไม่ปรากฏรูปร่างลักษณะชัดเจน

จะเห็นได้ว่า ผีที่เรียกว่า **เป็น** หรือ **เป็น** นั้น จะมีลักษณะเป็นคน แต่ไม่ใช่คนธรรมดา ส่วน **เจริญบ** เป็นอีกพวกหนึ่ง คือ เป็นผีไม่มีตัวตน

ที่แตกต่างไปอีกประเภทหนึ่ง คือ **เสือคน** หรือ **เสือสมิง** เชื่อว่า เสือที่เคยกินคนหลายๆ คน อาจ

กลายเป็นเสือคนได้ คือมีผีคนตายอยู่ในตัวเสือ่นั้น บางทีคนที่มีความหวาดกลัวมาก ๆ ก็อาจกลายร่างเป็นเสือได้ วิธีสังเกตว่าเป็นเสือธรรมดาหรือเสือคนต้องดูที่ตีนเสือ ถ้ารอยตีนมี ๕ นิ้ว ก็เป็นเสือคน เสือธรรมดาจะมีเพียง ๔ นิ้ว คนเงาะและชนเผ่าส่วนมากในเมืองกะลัมจะกลัวเสือคนนี้มากที่สุด เพราะเสือในบริเวณกะลัมมีมาก จึงเชื่อว่าเสือจำนวนหนึ่งต้องเคยกินคนมาแล้ว เสือพวกนี้จึงเป็นเสือคนไม่ใช่เสือธรรมดา

การจำแนกประเภทของผี หรืออำนาจลึกลับ ตลอดจนลักษณะที่ผิดแปลกไปจากปกติธรรมดาเหล่านี้ ทำให้สามารถกำหนดลักษณะระบบความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันได้ และทำให้เกิดการถ่ายทอดเรื่องราวของความเชื่อต่าง ๆ ให้แก่กันด้วย ดังเช่น ความเชื่อเรื่องของเสือคนก็มักจะอยู่ในแถบภูตอย เป็นป่าทึบ ซึ่งภูมิประเทศเอื้ออำนวยให้เกิดความหวาดกลัวในสัตว์ร้าย และสัตว์ที่เชื่อว่ามีอำนาจพิเศษลึกลับอยู่ในตัวด้วย ชนเผ่าที่อยู่ใกล้ ๆ เช่น เงาะ ก็จะกลัวผีน้ำเป็นพิเศษ ในขณะที่คนตะเรียงกลัวผีภู เพราะแถบเมืองดักจึงเป็นดอยสูง ไม่มีลำน้ำใหญ่ มีแต่ห้วยเล็ก ๆ คนตะเรียงจึงมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับผีภู ในขณะที่คนเงาะและกะตู่จะพูดถึงผีน้ำ

ส่วนการสัมพันธ์ติดต่อกับกลุ่มวัฒนธรรมที่ใหญ่กว่าก็จะได้ชัดเมื่อความเชื่อที่เป็นของชนกลุ่มที่ใหญ่กว่านั้นเข้ามาปะปนในระบบความเชื่อของชนเผ่า ดังเช่นเรื่องของผีฟ้าและปอบ เป็นต้น

ขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญอาจจะมีรากเดิมอยู่ในระบบความเชื่อของชนเผ่ามาก่อนแล้ว เป็นความคิดความเชื่อเกี่ยวกับ “อะไรบางอย่าง” ที่อยู่ในตัวคนที่มีชีวิต และสามารถเข้าหรือออกไปจากตัวคนได้ในบางขณะ เช่น เวลาหลับ หรือตกใจ และเมื่อคนตาย สิ่งนั้นก็ออกจากร่างไปเลย หรือมีฉะนั้นก็เป็นในทางกลับกัน คือ เพราะสิ่งนั้นออกไปแล้วไม่กลับ คนจึงตาย ความคิดความเชื่อเรื่องนี้จึงน่าจะอยู่ในระบบของความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่า เพราะเป็นส่วนหนึ่งของคำอธิบายเกี่ยวกับ “ความตาย” แต่อาจไม่ปรากฏรูปชัดเจน จนกระทั่งมีปฏิสัมพันธ์กับลากลุ่มซึ่งมีระบบความเชื่อเรื่องขวัญที่ลงตัวชัดเจน และมีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตที่เนื่องด้วยขวัญ ชนเผ่าจึงรับเอารูปแบบความเชื่อที่ชัดเจนของลากลุ่มมาอธิบายแนวคิดเดิมของตน

เหตุที่กล่าวดังนั้น เพราะในกลุ่มชนเผ่าทุกกลุ่ม จะกล่าวถึง “สิ่งที่อยู่ในตัวคน” นี้เสมอ แต่ใช้คำว่า *หารววย* หรือ *ฮารววย* ซึ่งใช้กันทั่วไป นอกจากบางเผ่าที่คำในภาษาของตนบ้าง เช่น *พวล* (ละเวน) เมื่อรับเอาวิธีการอธิบายที่เป็นรูปร่างชัดเจนจากลากลุ่ม แล้วก็รับเอาพิธีที่เกี่ยวกับขวัญมาด้วย ข้อสังเกตคือ ในชนเผ่าที่อยู่ห่างไกลตัวเมือง หรือไกลพื้นที่ราบซึ่งเป็นถิ่นของลากลุ่ม จะมีรูปแบบ

พิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญนี้เพียงเล็กน้อย ไม่มีรายละเอียดมาก แต่หากเป็นกลุ่มที่อยู่ใกล้กับลาวลุ่ม เช่น ส่วยและละเวน พิธีกรรมเช่น สูขวัญ เรียกขวัญ ผูกขวัญ (กินดอง-แต่งงาน) จะมีรูปแบบและรายละเอียดเต็มรูปแบบ ทำนองเดียวกับที่ทำกันอยู่ในชุมชนลาวลุ่ม โดยเฉพาะส่วยจะมีเรื่องของการทำบายศรีสูขวัญเข้ามาประกอบด้วย

ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ต้องพิจารณาในการศึกษาเรื่องระบบความเชื่อของชนเผ่า เพราะจะเป็นคำอธิบายหรือคำตอบในเรื่องที่ไม่อาจอธิบายด้วยเหตุผลหรือข้อเท็จจริงธรรมดาได้ แต่ในที่นี้ก็จะเห็นได้ว่า ขวัญ ไม่ใช่แนวความเชื่อของชนเผ่ามาแต่เดิม เพราะไม่สามารถจะจัดกลุ่มความเชื่อนี้เข้ากับโครงสร้างของระบบความเชื่อของชนเผ่าดังที่กล่าวมาแล้วได้ นอกจากจะถือว่า เป็นคำอธิบายที่แยกออกมาจากความเชื่อเรื่องผี และการทำพิธีกรรมที่เนื่องด้วยผี เพราะขวัญไม่ใช่เรื่องผี แม้จะเกี่ยวข้องกับคนตายหรือความตายก็ตาม

พิธีกรรมกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า

แข่งฮีดกีนควาย : ฮีดบ้านและฮีดเรือน

การแข่งขันควายของชนเผ่าในแขวงเซกอง เป็นพิธีกรรมใหญ่หรือพิธีกรรมสำคัญที่สุดของชนเผ่า อาจถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของคำที่ชนเผ่ากล่าวอธิบายระบบความเชื่อของตนเองว่า ฮีดฮีดควาย ส่วนใหญ่การแข่งขันที่มีขั้นตอนของการฆ่าสัตว์ มักจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเชื่อเรื่องกลุ่มผีที่ทำอันตรายคน คือ เป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อป้องกันอันตรายจากผี และพิธีกรรมเพื่อแก้ไขเหตุร้ายที่เกิดจากผี เช่น ความเจ็บป่วย หรือ ภัยพิบัติในชุมชน การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพิธีกรรมแข่งฮีดกีนควายจึงเป็นการศึกษาที่จะทำให้เข้าใจทั้งโครงสร้างของระบบความเชื่อ และกระบวนการสร้างสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ รวมทั้งอาจทำให้มองเห็นการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบ ขั้นตอน และแนวคิดหลักของพิธีกรรมด้วย

เมื่อ Etienne Aymonier หัวหน้าคณะสำรวจชาวฝรั่งเศส นำคณะของเขาเดินทางสำรวจจิตใจจารึกในประเทศลาว เมื่อประมาณร้อยปีเศษ (ค.ศ. ๑๘๘๒-๑๘๘๓)* นั้น เขาได้พบหมู่บ้านชนเผ่า

* บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘. ทองสมุท ไรเร และสมหมาย เปรมจิตต์ แปลจาก Voyage dans le Laos : Tome Premier 1985. Etienne Aymonier. (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙).

จำนวนมากในเส้นทางสำรวจ และได้บันทึกสิ่งที่พบเห็นในการเดินทางไว้อย่างละเอียด รวมทั้งลักษณะประชากรและชนบประเพณีของชนเผ่าเหล่านั้น ข้อความหลายตอนของแอมอนิเย กล่าวถึงพิธีกรรมฆ่าควายของชนเผ่าเพื่อจุดมุ่งหมายต่างๆ กัน เช่น

...สรุปแล้วการสร้างกระท่อมไม่เสร็จในวันเดียว ถือว่าเป็นการดูหมิ่นวิญญาณผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ถ้าผิดหรือพัง ต้องขอขมาเหตุการณ์ด้วยการฆ่าควายเพื่อบวงสรวง และทุกๆ ครั้งที่คนแปลกหน้าเข้าไปในบ้าน จะต้องได้เซ่นไหว้วิญญาณดังกล่าวด้วยเหล้า... (น. ๘๕)

...พวกเขาทำการบวงสรวงเทวดาอารักษ์ เหมือนกับเวลาที่เขาจะไถนา หรือปลูกข้าวในป่าดง โดยเอาขวดเหล้าและดอกไม้ ๕ ดอก วางไว้ที่มุมของนาทุกๆ มุม ขั้นตอนต่อไปถ้าข้าวขึ้นงามดี พวกเขาจะตั้งเรียงประชุมญาติมิตร ฆ่าควายเพื่อบวงสรวงเทวดาอารักษ์ แล้วพากันรับประทานอาหารด้วยกันที่ทุ่งนา... (น. ๘๕)

...ประเพณีของชาวป่าซึ่งแสดงเฉพาะเวลามีพิธีกรรมใหญ่ๆ ถ้าแสดงการฟ้อนรำในโอกาสอื่น จะทำให้เกิดเคราะห์ร้าย และอย่างน้อยต้องฆ่าควายบวงสรวง ขอให้เทวดาอารักษ์รับความโกรธเคือง... (น. ๘๔)

จะเห็นได้ว่า “ชาวป่า” ในบันทึกของแอมอนิเย จะฆ่าควายเพื่อ บวงสรวงเทวดาอารักษ์ ในกรณีที่เกิดมีความผิด การกระทำผิดไปจากขนบธรรมเนียม (ซึ่งเรียกในภาษาลาวว่า ชะล่า) เช่น ผิดข้อกำหนดในการปลูกเรือน ผิดข้อกำหนดเกี่ยวกับคนแปลกหน้าที่เข้ามาในบ้าน (หมายถึง หมูบ้าน) ผิดข้อกำหนดเกี่ยวกับการเล่นดนตรีและฟ้อนรำที่ทำได้เฉพาะในโอกาสที่มีการประกอบพิธีกรรมใหญ่ (คือการฆ่าควาย) และยังมีการฆ่าควายในพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากิน คือเพาะปลูกข้าว ซึ่งมีลักษณะเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์

สิ่งที่แอมอนิเยไม่ได้เห็นหรือไม่ทราบ จึงไม่ได้บันทึกไว้ก็คือ จะมีการฆ่าควายในกรณีที่เกิดความเจ็บป่วย เพราะถือว่า คนที่เจ็บนั้นคงจะต้องไปทำบางสิ่งบางอย่างที่ “ผิด” และทำให้ เทวดาอารักษ์ (หรือ ผี) โกรธเคือง จึงต้องฆ่าควายเพื่อขอให้รับความโกรธเคืองนั้น

อย่างไรก็ตาม เขาสังเกตเห็นว่า ควายเป็นสัตว์ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับชีวิตของชนเผ่าในด้านต่างๆ เช่น คำสินสอดที่ผู้ชายจ่ายให้ครอบครัวของผู้หญิง ส่วนหนึ่งจะเป็นควาย การปรับไหมเมื่อมีความผิดในกรณีชายชู้จะคิดค่าปรับเป็นควาย ๑ ตัว (น. ๘๗) และการซื้อขายควายอาจกลายเป็นกรณีพิพาทระหว่างหมู่บ้านขึ้นได้ (น. ๘๕)

บทบาทของควายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรม และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชนเผ่า ยังคงดำเนินอยู่ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีการฆ่าควายเพื่อเลี้ยงผีด้วยจุดมุ่งหมายต่างๆ ยังคงกระทำกันอยู่เป็นประจำ การเรียกค่าสินสอดด้วยอัตราเทียบเท่าจำนวนตัวควายยังใช้กันอยู่ในหมู่บ้าน และแม้ว่าในปัจจุบัน ในตลาดแขวงจะมีเนื้อควายขายเป็นประจำ แต่การฆ่าควายในหมู่บ้านก็ยังคงเป็นกรณีพิเศษ เช่น เพื่อเลี้ยงแขกในงานแต่งงาน งานศพ ไม่ใช่เพื่อเอาเนื้อมาบริโภคเป็นอาหารประจำวัน

พิธีกรรมฆ่าควายเลี้ยงผีหรือแบ่งฮีดกินควายของชนเผ่าในแขวงเซกอง มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ ๒ ประการ

๑. เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยของสมาชิกในครัวเรือน อาจเป็นการเลี้ยงผีเมื่อหมอดูหรือหมอผีระบุจำ คนเจ็บนั้นถูกผีทำ และต้องฆ่าควายเลี้ยงผีที่มาทำให้เจ็บ จึงจะหายจากอาการนั้น ในบางกรณี การฆ่าควายจะทำเมื่อคนเจ็บหายแล้ว ครัวเรือนนั้นจะเลี้ยงผีเพื่อแก้บนตามที่ได้ออกสัญญากับผีไว้ การฆ่าควายเพื่อแก้บนนี้ อาจจะทำไปพร้อมกับการแบ่งฮีดบ้าน คือเมื่อหมู่บ้านกำหนดเวลาแบ่งฮีดฆ่าควายของบ้านในงานประจำปี ซึ่งส่วนมากจะตกอยู่ในระยะเดือน ๓-๔ หรือครัวเรือนนั้นๆ อาจทำพิธีของตนเองตามลำพังก็ได้ ควายที่ฆ่าในการเลี้ยงผีแก้บนนี้ อาจเป็นควายขนาดเล็ก (ลูกแหง) หรือควายใหญ่ แล้วแต่กำลังความสามารถของครัวเรือนที่ทำพิธี การแบ่งฮีดที่เกี่ยวข้องกับความเจ็บป่วยในครัวเรือนนี้ เรียกว่า ฮีดเรือน (ฮีดเฮือน) เพราะทำกันในครัวเรือน และไม่มีชื่อเรียกเฉพาะในภาษาของเผ่า

๒. เพื่อเลี้ยงผีก๊ววันหรือผีของหมู่บ้านในงานเฉลิมฉลองประจำปี งานเฉลิมฉลองนี้อาจถือว่าเป็นงานบุญประจำปี คล้ายกับงานสงกรานต์หรือปีใหม่ของกลุ่มลาวลุ่ม บางเผ่าจะกำหนดฆ่าควายเลี้ยงผีเฉพาะในปีที่เก็บเกี่ยวพืชผลได้ดี เป็นการเฉลิมฉลองเทศกาลเก็บเกี่ยว ซึ่งส่วนมากจะตกในเดือน ๑๐-เดือน ๑๒ แต่เท่าที่ทำกันในปัจจุบัน มักจะมีงานแบ่งฮีดในเดือน ๓-๔ เช่นเดียวกับงานบุญประจำปีของเผ่า เพราะเป็นระยะที่ไม่มีฝน และมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ผู้คนมีเวลาว่าง เพราะถางไร่เสร็จแล้ว แต่ยังไม่ได้ปลูกข้าว ส่วนมากจึงพบว่าบ้านต่างๆ มักจะนัดหมายแบ่งฮีดกินควายของบ้านในเดือน ๓-๔ โดยเวียนกันไป เพราะต้องขึ้นอยู่กับสถานะทางเศรษฐกิจของบ้านอีกเช่นเดียวกัน การฆ่าควายเลี้ยงผีด้วยจุดมุ่งหมายนี้ เรียกกันว่า ฮีดบ้าน และมีชื่อเรียกเฉพาะที่ต่างกันไปในภาษาของแต่ละเผ่า เช่น ตะเรียง เรียกว่า อัมโอะฮู ฮารัก เรียกว่า เยาวะยางยนาทุเงะ เรียกว่า ฮปายวีล กะตุ เรียกว่า ต้าเมียงจหนอง

การฆ่าควายเลี้ยงผีอีกกรณีหนึ่งที่จัดอยู่ในประเภทนี้ด้วยเพราะเป็นฮีดบ้านเหมือนกัน คือ ฆ่าควายเลี้ยงผีกว๊าน เมื่อมีการสร้างกว๊านใหม่ หรือซ่อมแซมกว๊านเก่าที่ทรุดโทรมมาก โดยปรกติ มักจะนัดหมายแบ่งฮีดนี้ในระยะเดียวกันกับบุญประจำปี คือ เดือน ๓-๔ ด้วยเหตุผลทำนองเดียวกัน แต่ถ้าเป็นการซ่อมแซมกว๊านเล็กๆ น้อยๆ ก่อนงานบุญประจำปี ไม่ถือว่าเป็นเฉลิมฉลองกว๊านใหม่ ข้อแตกต่างอยู่ตรงที่ว่า ถ้าเป็นกว๊านสร้างใหม่ และยังไม่ฉลอง หรือแบ่งฮีด คนจะขึ้นไปทำกิจกรรมใดๆ บนกว๊านไม่ได้โดยเฉพาะคนนอกหมู่บ้าน ถือว่าเป็นการผิดฮีดอย่างร้ายแรงทีเดียว การฆ่าควายที่ นอกไปจากจุดมุ่งหมายดังที่กล่าวมานี้ ไม่ถือว่าเป็นการ **แบ่งฮีดกินควาย** แม้จะมีการฆ่าควายและ เลี้ยงผี เช่น ในงานแต่งงาน ถ้าคู่แต่งงานมีฐานะดีก็มักจะฆ่าควายเลี้ยงคนที่มาในงาน แต่ก็ไม่มีพิธีกรรม ที่กำหนดขั้นตอนและไม่มีข้อห้ามข้อยกเว้นใดๆ ที่เกี่ยวเนื่อง กล่าวง่ายๆ ว่าไม่ถือเป็นพิธีกรรมนั่นเอง ส่วนในกรณีของงานศพ บางเผ่ากำหนดให้มีการฆ่าควายเมื่อพิธีฝังศพเสร็จสิ้นลง แต่ก็มักจะทำกัน เฉพาะรายที่ครัวเรือนมีฐานะดีและไม่ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่มีกำหนดขั้นตอนเช่นเดียวกัน นอกจาก บางเผ่าจะกำหนดว่าต้องเอาตับควายไปเช่นผีคนตายที่ป่าช้า หรือบางเผ่ากำหนดว่าต้องเอาเนื้อควาย มาทำลาบดิบเช่นผีก่อน จึงจะเอาเนื้อที่เหลือไปปรุงอาหารได้ การฆ่าควายเลี้ยงผีในกรณีนี้จึงไม่ถือ เป็นการแบ่งฮีดกินควาย แต่ก็มักจะเรียกว่าฮีดเรือน เหมือนกันเพราะทำในครัวเรือนของผู้ตาย

การแบ่งฮีดกินควายในลักษณะที่เป็นฮีดเรือนนั้นในทางมานุษยวิทยาถือว่าเป็นพิธีกรรมประเภท crisis ritual คือ ทำพิธีเมื่อเกิดภาวะวิกฤตขึ้นแก่บุคคลหรือชุมชน ส่วนแบ่งฮีดกินควายที่เป็นฮีดบ้าน หรือฮีดกว๊าน จัดเป็นพิธีกรรมประเภท calendrical ritual คือกำหนดระยะเวลาที่เป็นการณ์เฉลิมฉลอง ของชุมชนร่วมกัน

หากพิจารณาในแง่ของจุดมุ่งหมาย ฮีดบ้านก็จัดเป็นพิธีกรรมที่เป็นการแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน หรือแสดงอารมณ์ร่วมกันของชุมชน (expressive ritual) ส่วนฮีดเรือนเป็น พิธีกรรมที่เป็นเครื่องมือเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ (instrumental ritual) คือเพื่อให้คนเจ็บ หายจากอาการที่เป็นอยู่ในกรณีที่เป็นการณ์แบ่งฮีดเพื่อเฉลิมฉลองกว๊านใหม่ของบ้าน อาจถือเป็นพิธีกรรม เพื่อเฉลิมฉลองโดยตรงที่เรียกว่า commemorative ritual

ตำเมียงจหนอง : แบ่งฮีดกินควายของกะตู่

เผ่ากะตู่ที่อยู่บ้านยิบ เมืองท่าแดง เป็นกลุ่มที่อพยพลงมาจากภูตอย บ้านเดิมของกะตู่กลุ่มนี้ ก็คือบ้านยิบที่เมืองกะลิมซึ่งเป็นเขตที่มีเผ่ากะตู่ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากกะลิมเป็น

เขตกันดารไม่มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก การเดินทางติดต่อต้องใช้ทางเดินเท้าเกือบทั้งหมด และแม้ระหว่างหมู่บ้านก็ห่างไกลกัน รัฐบาลลาวจึงมีนโยบายให้ชนเผ่าที่อยู่บนภูดอยหรือในเขตกันดารอพยพลงมาอยู่บนพื้นราบใกล้ตัวแขวงหรือใกล้ทางคมนาคม เผ่ากะตูที่บ้านยิบ เมืองกะลิมจึงอพยพลงมาอยู่ที่เมืองท่าแดง เมื่อปี ๒๕๔๐ เช่นเดียวกับกะตู่บ้านกันดอน ซึ่งอยู่บนดอยใกล้กับเมืองกะลิมก็อพยพ ลงมาอยู่ในเมืองท่าแดง ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ราบ อยู่ระหว่างตัวแขวงเซกองและเส้นทางติดต่อแขวงเซกอง-สาละวัน

บ้านยิบมีประชากรประมาณ ๒๔๐ คน ปลูกเรือนอยู่รวมกันเป็นวงกลมเหมือนอย่างที่เคยอยู่บนภูดอย สร้างกวนกลางหมู่บ้านสำหรับทำกิจกรรมส่วนรวมของบ้าน และเริ่มต้นทำมาหากินด้วยการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร คือ ไก่ หมู และเริ่มเลี้ยงแพะบ้าง แต่การทำมาหากินก็ยังไม่ค่อยสะดวกนัก แม้ว่ารัฐจะให้สัญญาว่าจะจัดพื้นที่ให้สำหรับทำนา เพื่อจะได้มีข้าวเพียงพอบริโภค ไม่อดอยากเหมือนที่ปลูกข้าวไร่อยู่บนดอย

แม้ว่าสภาพการทำมาหากินและการดำรงชีวิตจะยังไม่เข้าที่เข้าทางนัก แต่กะตู่บ้านยิบก็รู้สึกว่าจะดำรงชีวิตต่อไปได้อย่างไม่น่าวิตกกังวล กอปรกับสถานะทางเศรษฐกิจของบ้านค่อนข้างดีเนื่องจากได้รับความช่วยเหลือจากรัฐมากพอสมควร บ้านยิบจึงเห็นว่า น่าจะได้แบ่งฮีดกินควายเพื่อเฉลิมฉลองกวน และเพื่อเป็นการแสดงว่ากะตู่บ้านยิบตั้งตัวได้มั่นคงพอสมควรแล้ว บรรดาเจ้ากกเจ้าเหล่า หรือผู้อาวุโสของบ้านยิบจึงปรึกษารือกันโดยมีหัวหน้ากลุ่ม คือ ท้าวคำสุน ซึ่งเคยเป็นรองเจ้าเมืองกะลิม แต่ขณะนี้อายุมากแล้วจึงได้ “พักผ่อน” จากงานรัฐ และท้าวคำกั้ง นายบ้านยิบคนปัจจุบัน อายุประมาณ ๓๐ ปี

การแบ่งฮีดกินควายของบ้านยิบกำหนดในวันที่ ๒๖-๒๘ เดือนสาม ปี ๑๙๙๙ (เรียกตามแบบลาวลุ่ม) การเตรียมเครื่องประกอบในพิธีตลอดจนบอกกล่าวญาติพี่น้องและเชิญแขกของบ้านจะต้องใช้เวลาประมาณ ๑ เดือน งานแบ่งฮีดครั้งนี้จะเป็น *ตำเมียงจนอง* ครั้งแรกของบ้านยิบในถิ่นฐานใหม่ จากการปรึกษารือกันเป็นที่ตกลงกันว่าจะจัดเตรียมควายเพื่อฆ่าเลี้ยงผีรวม ๓ ตัว ไม่นับควายที่ฆ่าเพื่อทำอาหารเลี้ยงคนในบ้านและแขกของบ้านอีก ๒ ตัว ควายจำนวน ๓ ตัวนี้ เป็นควายขนาดใหญ่ที่จะฆ่าที่กวนเพื่อเลี้ยงผีกวนและเลี้ยงแขก ๑ ตัว อีก ๒ ตัวเป็นควายที่คร้วเรือน ๒ หลัง จัดหาฆ่าเพื่อแบ่งฮีดเรือนตามที่ได้สัญญากับผีไว้เมื่อครั้งที่คนในเรือนเจ็บป่วยและหายป่วยหลังจากบนผีแล้ว

ตามปรกติถ้าอยู่บนดอย คนบ้านยิบก็จะเลี้ยงควายเอง โดยปล่อยให้หากินในป่า เมื่อต้องการนำมาใช้ในพิธีกรรมหรือเพื่อซื้อขาย จึงจะไปจับมาจากป่า แต่ที่บ้านใหม่ในเมืองท่าแดงนี้ บ้านยิบต้อง

ซื้อหาควายมาทำพิธี เป็นควายแม่ขนาดใหญ่ ราคาประมาณ ๘,๐๐๐ บาท เงินส่วนใหญ่ที่เรียไรมานั้น
จึงเป็นค่าควายเกือบหมด การเตรียมเครื่องประกอบอื่นๆ เช่น หมู ไก่ ข้าว เหล้า จะต้องเกณฑ์เอาจาก
ครัวเรือนต่างๆ ตามกำลังทางเศรษฐกิจที่จะเป็นไปได้

บ้านยี่บเชิฐบ้านยกท่ง ซึ่งเป็นบ้านส่วยที่อยู่ใกล้เคียงกันมาเป็นแขกของบ้าน เพราะบ้านยกท่ง
ได้เคยช่วยเหลือคนบ้านยี่บเป็นอย่างดี ในระหว่างที่บ้านยี่บเพิ่งอพยพมา การเชิฐแขกของบ้านนี้ถือว่า
จะเชิฐทุกครัวเรือนหมดทั้งบ้าน ฉะนั้นก็ต้องคำนวณความสามารถของฝ่ายเจ้าบ้านด้วยว่าจะเลี้ยงดู
แขกได้หรือไม่ ตามปรกติการเชิฐบ้านอื่นมากินเลี้ยงในการแบ่งฮีดบ้านนั้น แต่ละบ้านจะผลัดกันเชิฐ
ไม่จำเป็นว่าบ้านที่เป็นแขกจะต้องแบ่งฮีดและเชิฐฝ่ายเจ้าภาพมาเลี้ยงตอบแทน และไม่มีข้อกำหนดว่า
จะต้องเชิฐบ้านที่เป็นเผ่าเดียวกัน ลักษณะการเชิฐแขกของบ้านในการแบ่งฮีดบ้านนี้เห็นได้ชัดว่า
เป็นการแสดงความร่วมมือกันระหว่างชุมชนใกล้เคียง ที่เคยมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมา* นอกจากนี้
ก็ต้องบอกกล่าวญาติพี่น้องที่อยู่บ้านอื่นให้มาร่วมงานด้วย ซึ่งในกรณีของบ้านยี่บนี้ ญาติพี่น้อง
ส่วนหนึ่งที่อยู่ใกล้พอจะเดินทางมาร่วมงานได้ก็คือ เผ่ากะตู่บ้านกันดอนใหม่ ซึ่งแต่เดิมก็อยู่เมืองกะลิม
และเพิ่งอพยพลง มาอยู่เมืองท่าแดงในเวลาไล่เลี่ยกับบ้านยี่บนี้เอง บ้านกันดอนใหม่มีกำหนดจะแบ่งฮีด
บ้านในปีนี้เหมือนกัน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองกว๊านใหม่ที่เพิ่งสร้างเสร็จ แต่บ้านกันดอนก็ยังไม่ได้นัดหมายว่าจะเชิฐบ้านใดเป็นแขกของตน อาจจะเป็นกะตู่บ้านยี่บหรือเป็นบ้านเผ่าอื่นที่อยู่ใกล้บ้าน
กันดอนก็ได้

การเตรียมการแบ่งฮีดบ้านนี้ใช้เวลาประมาณ ๑ เดือน แต่ระยะเวลาในการแบ่งฮีดจริงๆ นั้น
เพียง ๓ วัน เรียกกันทั่วไปว่า *มือเตรียม มือตั้ง และมือฆ่าควาย* ในวันที่สี่จะเป็นวันที่บ้านเจ้าภาพ
ทำความสะอาด และนำหัวควายขึ้นตักแต่งกว๊านและตักแต่งเรือน ญาติพี่น้องจะมาช่วยงานเตรียมการ
ตามเรือนต่างๆ ล่วงหน้าตั้งแต่มือตั้ง ซึ่งเป็นช่วงเตรียมการสุดท้าย แขกเชิฐของบ้านจะมาถึงใน
ตอนบ่ายของมือตั้งซึ่งเป็นวันผูกควาย และในมือฆ่าควายก็จะเป็นการกินเลี้ยงและม่วนซื่นรื่นเริง

มือเตรียม ในวันแรกของการแบ่งฮีด กลุ่มสาวหนุ่มของบ้านยี่บที่ออกไปหาเสาหลักควาย
มาเตรียมไว้ตั้งแต่ก่อนงาน ๒-๓ วัน ก็จะถากเสา ซึ่งเป็นไม้แก่นขนาดเท่าท่อนขา สูงเลยหัว ส่วน

* แต่ละเผ่าก็มีข้อกำหนดต่างออกไป เช่น เผ่าจะต้อง ถือว่า ถ้าบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน มีคติดกันอยู่ ฝ่ายที่ผิดซึ่งจะต้อง
ถูกปรับใหม่นั้น อาจจะถูกเรียกให้จัดหาควายมาสำหรับการแบ่งฮีด และจะได้รับเชิฐมาเป็นแขกของบ้านที่จัดแบ่งฮีด
ซึ่งเท่ากับเป็นการผูกความสัมพันธ์กันใหม่นั้นเอง

หัวเสา มักจะสลักเสลาเป็นรอยคอดลงมาเล็กน้อย ด้านบนสุดตัดเรียบคล้ายแป้นไม้ เมื่อถากเสลาเสร็จ ก็จะปักเสาที่หน้าบ้าน เสาต้องปักลงดินอย่างมั่นคง เพราะควายอาจจะดิ้นหนีและเกิดอันตรายได้ ส่วนเสาหลักสำหรับผูกควายที่จะแบ่งฮีดของครัวเรือนนั้น คนในครัวเรือนก็จะเป็นผู้เตรียม

เสาหลักควายจะต้องมีเครื่องตกแต่ง ทำด้วยไม้ไผ่ลำสูงลิ่ว เก็บพุ่มใบที่ปลายยอดไว้เพื่อความสวยงาม หรืออาจจะติดใบออกหมดก็ได้ แล้วตกแต่งด้วยลำไม้ไผ่ที่ขูดผิวให้เป็นฝอยห้อยย้อย นอกจากนั้นก็ยังมีการจักสานดอกเป็นรูปต่างๆ ห้อยตกแต่งเสาหลักควายด้วย รูปที่สานนั้นมีลักษณะคล้ายจะเป็นสัญลักษณ์ เช่น รูปคล้ายเงลว รูปก้างปลา รูปดาสี่เหลี่ยม สามเหลี่ยม แต่ก็ไม่มีใครได้อธิบายได้ว่ารูปใดเป็นสัญลักษณ์ของอะไร เพียงแต่กล่าวว่าทำให้สวยงามตามใจชอบของผู้ทำ บางอันก็ยอมสีสวยงาม ส่วนตัวเสานั้นไม่มีการยอมสี แต่บางครั้งอาจเอาถ่านหรือสีดำมาเขียนลวดลายง่ายๆ ตรงส่วนหัวเสา บางทีก็เป็นสีแดง แต่ไม่ค่อยปรากฏว่าใช้สีอื่นนอกจากสีดำและแดง อาจเป็นเพราะสีดำและสีแดงหาง่าย คือ สีดำใช้ถ่าน ส่วนสีแดงก็เป็นสีที่ได้จากดินละลายน้ำ

เสาหลักควายของบ้านจะอยู่ด้านหน้าบ้าน ส่วนเสาหลักควายของเรือนจะอยู่หน้าเรือน จำนวนเท่ากับจำนวนควายที่เรือนนั้นจะฆ่าเช่นเดียวกัน เสาหลักควายนี้เมื่อเสร็จพิธีแล้วจะไม่รื้อถอน แต่ทิ้งไว้อย่างนั้น ในปีต่อไป ไปอาจใช้เสาเดิมอีกก็ได้ หรือตั้งเสาใหม่ก็ได้ บางเผ่าจะต้องปักเสาใหม่ ทุกครั้งที่แบ่งฮีดกินควาย จำนวนเสาหลักควายจึงเป็นการหมายบอกจำนวนควายที่ฆ่าในแต่ละปีด้วย โดยเฉพาะเสาหลักควายหน้าเรือนอาจถือเป็นเครื่องแสดงสถานะทางเศรษฐกิจของเรือนนั้นๆ เช่นเดียวกับหัวควายที่ตกแต่งอยู่บนเรือน

บางเผ่าถือว่า การถอนเสาหลักควายทั้งเป็นชะล่า ต้องปล่อยให้ผุพังไปเอง แต่เผ่ากะตูถือว่า ถ้าจะถอนก็ถอนได้ แต่ไม่นิยมทำกัน ตามบ้านกะตูจึงมักจะเห็นเสาหลักควายหน้าบ้านและหน้าเรือน ซึ่งเป็นการบ่งบอกอายุของบ้านนั้นไปด้วย ที่บ้านยี่บนี้เพิ่งมีเสาหลักควายเป็นรุ่นแรก แต่ที่บ้านยี่บเก่า เมืองกะลิมมีเป็นสิบเสา

ฝ่ายผู้หญิงจะช่วยกันเตรียมข้าวปลาอาหาร ข้าวนั้นต้องเตรียมไว้ล่วงหน้าหลายวัน ถ้าเรือนใดมีข้าวอยู่น้อยก็ต้องออกซื้อหาหรือขอยืมเรือนอื่น เพื่อเตรียมเลี้ยงพี่น้องและแขกของเรือน ไก่และหมูก็ต้องเตรียมไว้ให้พอเช่นกัน ส่วนอาหารที่จะเลี้ยงแขกของหมู่บ้านที่กว้านั้น ผู้แทนจากครัวเรือนทุกเรือนและนายบ้านเป็นผู้รับผิดชอบจัดเตรียม การแบ่งกลุ่มทำงานนี้อยู่ในความรับผิดชอบดูแลของนายบ้านและกลุ่มเจ้ากกเจ้าเหล่า ซึ่งโดยทั่วไปก็ถือเป็นผู้แทนครัวเรือนอยู่แล้ว

เมื่ออยู่ภูตอยจะต้องเตรียมทำเหล้าไห ซึ่งถือว่าถ้าไม่ใช้การแบ่งฮีดจะทำได้ แต่เมื่อย้ายมา

อยู่บ้านใหม่นี้ ชาวบ้านยืมใช้ทั้งเหล้าไห ที่เรียกว่าเหล้ากก และเหล้าเตี๊ด คือ เหล้าต้ม

เหล้าไหใช้ยาวเหนียวหนึ่ง เอาแบ่งเหล้าที่ตำแล้วโรยลงบนข้าวหนึ่ง ขย่ำให้เข้ากัน แล้วเอาใส่หม้อทอง (เหลือง) อัดปากทิ้งไว้ ๒-๓ วัน จึงเอาใส่ไหเคลือบ อัดปากให้แน่นด้วยใบตองหรือใบไม้ใช้ดินและขี้เถ้าปิดด้านนอก ทิ้งไว้ประมาณ ๑ เดือน ประมาณ ๓-๔ วันก่อนจะนำมาเลี้ยง จึงเปิดออกเอาน้ำใส่ เตรียมหลอดดูดที่ทำจากเถาไม้ชนิดหนึ่ง เรียกกันทั่วไปว่ากกกุดโคก

นอกจากการเตรียมอาหารการกินและเครื่องประกอบพิธีดังกล่าว ก็จะต้องเตรียมตกแต่งบริเวณบ้านเพื่อรับแขกด้วย ตรงปากทางเข้าบ้านต้องถางให้เรียบเตียนเพราะจะต้องมีพิธีรับแขกก่อนเข้าบ้าน นายบ้านต้องเตรียมสาด (เสื่อ) ที่สานด้วยใบเตย เทียน และไก่ต้ม ๑ ตัว ไว้สำหรับการต้อนรับแขกตามประเพณีของเผ่า

เมื่อตั้ง ในวันที่แขกเข้าบ้าน ผู้คนจะคึกคักคั่งคั่งกว่าปรกติ จะมีเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงเฉพาะในการทำพิธีกรรม คือ ปะเนาะ ปะฮาด และก้องลา สามชนิดนี้เป็นเครื่องดนตรีของเหลือง รูปลักษณะคล้ายฆ้อง ขนาดต่างๆ กัน ดนตรีสำหรับ *ตำเมียงจนอง* ของเผ่านี้ไม่รวมกะบังไม้ไผ่ ซึ่งใช้เฉพาะพิธีกรรมกินข้าวใหม่ ที่เรียกว่า *ตำเมียงฮาย* ต้องใช้กะบังเป่า ๗ อัน ขนาดต่างๆ กัน เรียกว่า *ตันตุ้จู้* แต่ตำเมียงจนองจะมีการฟ้อนงาว คือ ฟ้อนอ้อมรอบกว๊าน ๓ รอบ ก่อนแขกจะขึ้นกว๊าน และฟ้อนตอนกลางคืนอีก ๓ รอบ ถือเป็นการเชิญผีและกล่อมขวัญควาย

นอกจากนั้นก็อาจมีกลอง มีลำไม้ไผ่สำหรับกระทุ้งจังหวะและอื่นๆ ตามแต่จะหาได้

ในช่วงเช้า มีการฆ่าและชำแหละควาย ๒ ตัว เพื่อเตรียมปรุงอาหารสำหรับเลี้ยงแขก ควาย ๒ ตัวนี้ฆ่าตามธรรมดา และชำแหละกันที่บนลานบ้านใกล้ๆ กว๊าน เนื้อและชิ้นส่วนต่างๆ จะวางเป็นกองๆ ไว้บนใบตอง เลือดใส่ชามอ่างไว้ ตับควายซึ่งเป็นส่วนที่มีความสำคัญในการใช้ทำนายอนาคตของบ้านและผู้คน จะแขวนไว้ที่เสาน้ำร่ำน ขนาดสูงประมาณแค่อก ทำเตรียมไว้ ๓-๔ รำสำหรับวางอาหารเลี้ยงแขก นอกจากที่จะวางไว้บนกว๊าน เนื้อควายและชิ้นส่วนต่างๆ จะนำไปปรุงอาหารตามเรือนต่างๆ แต่จะนำกลับมาใช้เลี้ยงแขกที่กว๊านส่วนหนึ่ง นอกนั้นก็ปันไปตามเรือนเพื่อเลี้ยงแขกของเรือน เพราะควาย ๒ ตัวนี้ รวมอยู่ในจำนวนที่จัดหามาร่วมกันในบ้านยืมด้วย หมูและไก่เป็นอาหารที่เตรียมไว้เช่นกันแต่ไม่แบ่งไปตามเรือนเพราะครัวเรือนต้องจัดหาของตนเองเพื่อเลี้ยงญาติพี่น้อง

บนกว๊านมีไหเหล้าเป็นไหเคลือบขนาดใหญ่ เรียกว่า *เจ๊ะพะล้ง* หรือ *ปะล้ง* สมัยก่อนต้องไปซื้อหามาจากเวียดนาม หรือในตัวแขวง เช่น สาละวัน อัดตะปือ ตามเรือนต่างๆ ก็จะมีไหเหล้าของเรือน แต่มักมีขนาดเล็กกว่าที่กว๊าน

ประมาณบ่ายสองโมงชาวบ้านจำนวนหนึ่งก็ไปนำเอาควายที่จะฆ่าที่กว๊านมาผูกที่เสาหลักควายที่จะฆ่าแบ่งฮีดในปีนี้เป็นควายแม่ขนาดใหญ่ แข็งแรงมาก ชาวบ้านยืมไปหาซื้อมาจากฝูงควายของเผ่าตะเรียง เชือกที่ใช้ผูกควายเป็นเถาวัลย์ขนาดใหญ่ และยังมีเชือกหนังขนาดใหญ่อีกเส้นหนึ่ง เชือกนี้จะผูกที่คอควายล่ามโยงไว้กับเสาหลัก และอีกเส้นหนึ่งจะผูกล่ามข้อตีนควายข้างหนึ่งไว้กับหลักด้วยควายอาจจะยืนหรือเดินไปรอบๆ หรือลงนอนก็ได้ แต่จะออกไปห่างเสาได้ไม่เกินช่วงแขน เพราะถ้าห่างกว่านั้น เวลาฆ่าควายก็จะทำได้ไม่ถนัด

ตามประเพณีเดิมนั้น แขนงจะเข้าบ้านเจ้าภาพประมาณบ่ายสามโมง หากฝ่ายแขกมาถึงก่อนเวลาบ่าย ก็จะต้องรออยู่ที่บริเวณที่เจ้าภาพจัดเตรียมไว้ อาจมีข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงกันก่อน แล้วจึงจะให้เข้าบ้านตอนบ่ายเมื่อผูกควายเสร็จเรียบร้อยแล้วและฝ่ายเจ้าภาพพร้อมจะรับรองแขก

บ้านยกท่งอยู่ห่างจากบ้านยืมเพียงไม่ถึงกิโลเมตร เมื่อขบวนบ้านยกท่งมาถึง นายบ้านคำกึ่งก็ปูเสื่อลงที่พื้นไกล่ปากทาง ท้าวคำสุนและผู้เฒ่าหลายคนช่วยกันจุดเทียน และวางไถ่ต้มลงบนเสาด ฝ่ายผู้เฒ่าผู้แก่เจ้ากกเจ้าเหล่าของบ้านยกท่งก็ลงนั่ง ทำพิธีต้อนรับแขกด้วยถ้อยคำเชิญตามประเพณี เพื่อแสดงความเป็นไมตรี และต้อนรับให้เข้าบ้าน หัวหน้ากลุ่มของบ้านยกท่งรับไถ่ต้ม ซึ่งเป็นสิทธิของเจ้ากกเจ้าเหล่าจะนำไปกินในกลุ่มของตนหรือเอามากินในระหว่างเลี้ยงกันบนกว๊านก็ได้ก่อนเข้าประตูบ้าน ฝ่ายแขกต้องกินเหล้าอย่างน้อยคนละ ๑ อีก ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย เหล้าที่กินเหลือกกันด้วยจะสาตทั้งถือว่าให้ผีดินช่วยกิน

เมื่อพ้นประตูทางเข้าแล้ว ขบวนก็จะเดินไปที่กว๊าน และอ้อมรอบกว๊าน ๓ รอบ ซึ่งเป็นการเดินอ้อมรอบควายหน้ากว๊านไปด้วย ขบวนจะปะปนกันทั้งฝ่ายแขกและเจ้าภาพ แต่ถือว่า หน้าขบวนต้องเป็นกลุ่มของแขก บนกว๊านจะบรรเลงเครื่องดนตรีให้ดังสุดเสียง นอกจากปะเนาะ ปะฮาดและก้องลา แล้วยังมีการตักน้ำมันและกระทะทุ้งล่าไม้ไผ่ขนาดใหญ่อีกหลายลำกับพื้นกว๊าน เมื่ออ้อมกว๊านครบ ๓ รอบ แล้วขบวนจึงขึ้นกว๊าน

เวลาประมาณทุ่มเศษๆ เจ้ากกเจ้าเหล่าของบ้านยืมเริ่มทำพิธีเรียกผีกว๊าน โดยนำกระทงใบตองเล็กๆ แบ่งอาหารและเหล้ารวมทั้งข้าวสารไปวางที่เสากว๊าน ร้องเชิญผีกว๊านและผีอื่นๆ มากินควายและหยิบข้าวสารสาตไปทั่วๆ การสาตข้าวสารนี้จะต้องทำเมื่อมีการเชิญผี ไม่ว่าจะเป็นพิธีใดก็ตามเมื่อเชิญผีกว๊านแล้ว จึงลงไป **ฟ่อนงาว** รอบควาย ขบวนฟ่อนงาวจะมีทั้งกลุ่มเจ้าบ้านและแขก แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าบ้าน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ผู้นำขบวนคือผู้ที่ถือมีดยาว (เรียกว่า งาว หรือ จ้าว) หรือถือหอกไม้ไผ่ ซึ่งจะใช้เป็นเครื่องมือฆ่าควายในวันรุ่งขึ้น แต่ก่อนคนฟ่อนงาวจะต้องแต่งเครื่องครบ

ตามประเพณีของเผ่า แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีเผ่าใดที่มีเครื่องแต่งกายครบครัน จึงเพียงแต่ใช้ผ้าถุงผ้าทอของเผ่าพอเป็นพิธี หากแต่งให้ครบต้องมีทั้งผ้ากะเตี่ยว ผ้าเบี่ยง ผ้าโพกหัว และลูกบิดเครื่องประดับต่างๆ การฟ้อนงาวนี้จะต้องอ้อมหลักควายให้ครบ ๓ รอบ และมีการโห่ร้องซึ่งในเวลาอื่นจะทำได้เลย เพราะผีจะนึกว่าเชิญมากินควาย ถ้ามาแล้วไม่ได้กินผีก็จะโกรธ

หลังจากการเชิญผีแล้วก็เป็นกรรริ่งกรรริ่งกันเล่ากินข้าวกันต่อไปส่วนเรือนที่มีการเตรียมฆ่าควายต้องรอให้เชิญผีที่กว๊านเสร็จก่อน จึงจะเชิญผีที่เรือน หัวหน้าของครัวเรือนจะเป็นผู้ร้องเชิญผี ถ้อยคำที่ร้องเชิญนั้นไม่มีกำหนดตายตัว แต่เป็นการออกชื่อผีทั้งหลายมาร่วมกินควายในพิธี ตั้งแต่ผีกว๊าน ผีเรือน ผีป่า ฯลฯ

จากนั้นก็เริ่มการกินเลี้ยง และร้องรำทำเพลงกันไปตลอดคืน

สาธุบุญ ให้ยังให้มี ให้ดีให้หลาย การเป็นการอยู่ให้อุดมสมบูรณ์ เรือนชาน บ้านแปน
เฮ็ดไเฮ็ดนาให้ได้ข้าวหลาย คีตสร้างอันหยักก็ได้เงินได้คำ ให้ได้ลูกชายหญิง เต็มเรือน
เต็มชาน นอนฝันดี ให้อยู่ให้ม่วน

เมื่อฆ่าควาย เช้ามีดของวันรุ่งขึ้น จะเป็นการฆ่าควาย จะต้องฆ่าควายที่กว๊านก่อนแล้วจึงจะฆ่าควายของเรือน ก่อนฆ่าจะมีพิธีเชิญผีกว๊านอีกครั้งแล้วลงไปอ้อมรอบควายอีก ๓ รอบ เหมือนที่ทำในตอนกลางคืน จากนั้นก็แทงควาย เครื่องมีดนั้นสุดแล้วแต่ความถนัดของคนฆ่า ซึ่งอาจมีคนเดียวหรือ ๒-๓ คนช่วยกัน แขนงจะมาช่วยด้วยก็ได้ ส่วนมากมักจะใช้มีดยาวหรือดาบ บางครั้งใช้หอกไม้ไผ่ปลายเป็นเหล็กแหลม

เวลาแทงควาย จะต้องแทงด้านเดียว หรือใช้ดาบฟันก็ต้องฟันด้านเดียว จะเป็นด้านซ้ายหรือขวาแล้วแต่ความถนัดของผู้แทง เพื่อให้แผลอยู่ด้านเดียวจึงจะรองเลือดได้สะดวก และต้องระวังอย่าให้แผลลงทับดิน เวลาควายล้มต้องพยายามให้ล้มโดยหันหัวเข้าเสาหลัก ถ้าเป็นการฆ่าควายของเรือนก็ต้องให้ควายล้มโดยหันหัวเข้าหลักและหันไปทางด้านหน้าเรือน ไม่ให้เอาท้ายเข้าหาเรือน และไม่ให้นำควายแหงนหน้าขึ้นฟ้า ถือว่า ขะลำ เมื่อแทงควายแล้วก่อนตัดหัวมักให้คนในเรือนทั้งหมดมาจับตามหอกหรือมีดดาบ เพื่อแสดงว่า คนในเรือนนั้นได้ร่วมกันฆ่าควายเลี้ยงผีแล้วตามที่สัญญาไว้กับผีเผ่ากะตูถือว่า เนื้อควายที่ปาดออกมานั้นต้องนำส่วนหนึ่งไปทำลาบให้เลี้ยงผีก่อน เอาข้าวสุก ลาบ เหล้า ใส่กะเบียน (พาข้าว) ไปเลี้ยงผีกว๊านหรือผีเรือน แต่เวลาเลี้ยงผีต้องเรียกผีให้ครบทั้งหมด คือ ผีปู่ย่า ตายาย ผีป่าผีดง ผีภูผีผา ฯลฯ ให้มากินเนื้อควาย จากนั้นก็แบ่งเนื้อควายให้ครัวเรือนต่างๆ ขาหน้ามักจะแบ่งให้นายบ้าน ส่วนควายของเรือนจะต้องแบ่งให้เรือนต่างๆ เช่นกัน จำนวนมากน้อย

แล้วแต่ขนาดของควายและจำนวนของเรือน กล่าวกันว่า เรือนที่ไม่ได้แบ่งฮีดอาจจะได้ส่วนแบ่งมากกว่าเรือนที่แบ่งฮีด ซึ่งถือเป็นการแสดงความสามัคคี ความเอื้ออาทรในบ้าน

เนื้อควายส่วนที่เป็นของครัวเรือนก็จะทำเลี้ยงแขกของบ้าน ส่วนมากจะปรุงเป็นลาบ ต้ม อาจจะเป็นลาบดิบหรือสุกกี้ได้ เครื่องใน หนั้ กระดูก จะนำมาปรุงรวมกันหมด หัวควายจะมีผู้รับหน้าที่นำไปต้ม แล้วขูดเอาเนื้อออกให้เกลี้ยงเงาเพื่อเตรียมนำขึ้นประดับกว้านหรือประดับเรือนในวันที่สี่ของพิธี

เผ่ากะตู่ยังรักษาความเชื่อเรื่องการดูตบควายเพื่อทำนายอนาคตของบ้านถ้าตบควายเรียบร้อยดี แสดงว่าปีนั้นบ้าน (หรือเรือน) ที่ฆ่าควายก็จะบริบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ถ้าตบควายมีลักษณะผิดปกติ เช่น บุ่มลงไป หรือเว้าเป็นแอ่ง หรือเป็นร่องเป็นรูลึก ก็อาจเกิดเหตุเภทภัยต่างๆ ในบ้านหรือในเรือน

ส่วนมากแขกจะเดินทางกลับในตอนบ่ายวันรุ่งขึ้น เหลืออยู่แต่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนที่สนิทสนมกันอยู่ช่วยทำความสะอาดบ้านเรือน หรือนำหัวควายขึ้นตกแต่งเรือน และกว้านต่อไป

ถ้าปีใด ไม่มีการแบ่งฮีดบ้าน แต่มีครัวเรือนที่ประสงค์จะแบ่งฮีดกินควายของเรือน ก็ทำได้ เรียกว่า *ตำเปรชอุนอง* เรือนที่ฆ่าควายจะเชิญพี่น้องและแขกอื่นๆ มากินที่เรือน และต้องแบ่งเนื้อควายครึ่งหนึ่งแจกไปตามเรือนต่างๆ ถือว่าเป็นส่วนที่เรือนนั้นแบ่งให้บ้าน

ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า การแบ่งฮีดกินควายที่เป็นฮีดบ้านของกะตู่ นั้น มีลักษณะเป็นพิธีกรรมของชุมชนอย่างชัดเจน มีการกินร่วมกันทั้งบ้าน (community feast) และทำนายอนาคตร่วมกันทั้งบ้าน เป็นการสร้างความสามัคคีเป็นปึกแผ่น และยังสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงอีกด้วย อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมดังกล่าวก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงพอสมควร การแบ่งฮีดกินควายเพื่อเฉลิมฉลองกว้านจึงถือว่าการแสดงความมั่นคงของบ้านและความเป็นปึกแผ่นของชุมชนที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสังคมใหญ่โดยรวมด้วย

โบะฮุยะ แบ่งฮีดเรือนเลี้ยงผีเผ่าตะเรียง

ที่เรือนของ ท้าวเพ็งดารา บ้านดักจิ้ง เมื่อวันที่ ๒๐ เดือน ๔ ปี ๑๙๙๘ มีการแบ่งฮีดเรือนเลี้ยงผี เพราะพี่ชายของท้าวเพ็งดาราเจ็บมานาน บริษั (หมอผี) มาทำพิธีดูให้แล้วแจ้งว่า ผีควายมาต้องให้จัดการฆ่าควายเลี้ยงผีจึงจะหาย

คนทั้งหมดในครัวเรือนตกลงทำตามที่หมอผีบอก และได้จัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีไว้เรียบร้อย ท้าวเพ็งดาราและพี่น้องในเรือน รวมทั้งเพื่อนหลายคน ช่วยกันเตรียมเสาหลัก เตรียมล้าไม้ไผ่ ตกแต่งเสาหลักควาย และปักหลักควายไว้ที่บริเวณสวนครัวหน้าเรือน ซึ่งมีรั้วล้อมกันสัตว์เลี้ยงเข้าไป

กินต้นไม้ใบหญ้าที่ปลูก ควายเป็นที่ใช้นั้นจับมาจากฝูงและนำมาผูกไว้หลังเรือนหลายวันแล้ว และจะต้องนำมาผูกที่เสาหลักในตอนเย็น ก่อนพิธี ๑ คืน ในตอนกลางคืนก็มีการเรียกผี เชิญผีที่เรือนให้มารับรู้ และลงไปเดินอ้อมรอบหลักควาย ๓ รอบเพื่อให้ควายรับรู้ว่ารุ่งขึ้นจะต้องทำพิธี

ตอนเช้าของวันพิธี ประมาณ ๘ โมงเช้า แม่เฒ่าแจะเตรียมเครื่องประกอบพิธีให้เรียบร้อย ครบถ้วน มีภาชนะขนาดเท่าขวดโหล ใส่ข้าวเปลือก ใส่น้ำ และแป้งเหล้า เพื่อใช้แทนเหล้าให้ มีกระบอกไม้ไผ่เล็กๆ ปักก้านหวาย ๓ ก้านเพื่อให้ผีใช้ดูดเหล้าให้ เป็นการเซ่นผี และไถ่ๆ กันเป็น หอกด้ามยาว สูงเลยหัว ปักดินไว้โดยเอาปลายเหล็กแหลมขึ้นด้านบน เครื่องเซ่นและเครื่องใช้ ทั้งหมดนี้วางอยู่บนดิน ห่างจากเสาหลักควายประมาณ ๑๐ ก้าว

เมื่อถึงเวลา แม่เฒ่าแจะก็เอาน้ำเต็มลงไปในภาชนะที่ใส่แป้งเหล้าและข้าวเปลือกไว้ ปักก้าน หวายเป็นที่แทนหลอดดูดเหล้า จากนั้นคนในเรือนทั้งหมดเวียนกันเข้ามาเอาน้ำจิมที่น้ำปนแป้งเหล้าและที่ลิ้น ต่อมา แม่เฒ่าแจะก็ตั้งหอกขึ้นมาจากดิน ถือหอกเดินวนซ้าย อ้อมรอบควาย ๓ รอบ รอบสุดท้าย นั้นเดินมาอ้อมรอบเครื่องเซ่นด้วย เมื่อครบ ๓ รอบ ก็เอาหอกจิมซี่ข้างควายทางด้านขวา ท้าวเพ็งสะหวั่น น้องชายของเพ็งดาราเป็นผู้แทงต่ออีกหลายรอบ มีผู้ชายอีกคนมารับหอกไปช่วยแทงผลัดกับเพ็งสะหวั่น ทั้งสองคนจะแทงไปที่ด้านขวาของควายทุกครั้ง มีเลือดไหลออกมาทุกรอบ จนควายเข้าทรุดและล้มลงนอนตะแคง เมื่อควายล้มลงเพ็งสะหวั่นปักหอกไว้บนตัวควาย จากนั้นคนในเรือนจะผลัดกันไปแตะด้ามหอก เหมือนว่าได้ช่วยแทงควายด้วย ผู้หญิงแม่ลูกอ่อนที่สะพายลูกก็เอามือเด็กไปแตะด้ามหอกด้วยเช่นกัน ในขณะที่ทุกคนแทงควาย จะกล่าวบอกผีว่าได้แบ่งฮีดฆ่าควายให้แล้วตามสัญญา

จากนั้นก็เริ่มฆ่าและควาย มีคนเอากระทงเย็บด้วยใบไม้ ใส่แป้งเหล้า ใส่น้ำ ไปวางไว้ใกล้ๆ ปากควาย คนในเรือนทุกคนเดินไปใช้น้ำจิมน้ำในกระทงนั้นมาป้ายลิ้นตนเอง แล้วจึงเอามือใหญ่มาตัด ขาหน้าด้านขวาของควายขาดออกจากตัว และเริ่มผ่าท้อง ตั้งเอาเครื่องในออกมา มีคน ๒-๓ คนมาช่วยฆ่าและ เลือดควายนั่นใสกละมั่งไปย้อมๆ ไว้ และมีคนมาจิมเลือดควายแล้วเดินขึ้นเรือนไป เพื่อเอาเลือดนั้นไปเซ่นผีเรือน โดยเอาไปป้ายที่เสาดัง การปาดควายใช้เวลาประมาณชั่วโมงเศษๆ ก็เสร็จเรียบร้อย พร้อมจะนำเนื้อควายนั่นแจกจ่ายไปและปรุงอาหารได้ ทุกเรือนต้องกินเนื้อควายนั่นให้หมดภายใน ๑ วัน ถ้าเป็นการกินควายในงานแปงฮีดบ้านจะต้องกินให้หมดภายใน ๓ วัน หัวควายเอาไปต้ม ลอกเอาหนังและเนื้อออกให้หมด ชัดให้สะอาดเกลี้ยงเกลาแล้วนำมาประดับเสาดัง

การใช้น้ำจิมเครื่องเซ่นหรือจิมที่เลือดควายนั่น ถ้าใช้มือซ้าย หมายความว่าเซ่นให้ผีกิน ถ้าใช้มือขวา เป็นการแสดงว่าผู้นั้นเป็นคนในเรือนและมีส่วนในการแปงฮีด เพื่อให้ผีที่มากินเจิบนั้นพอใจว่า

ทุกคนในเรือนได้ช่วยกันฆ่าควายเลี้ยงผีตามสัญญาแล้ว

พิธีแบ่งฮีดเรือนฆ่าควายเลี้ยงผีนี้ทำในครัวเรือน อาจมีคนอื่นๆ นอกเรือนมาช่วยฆ่าและควาย แต่ในการฆ่าต้องเป็นคนในเรือนฆ่า นอกจากว่าในเรือนนั้นมีแต่ผู้หญิงหรือเด็กหรือมีแต่คนที่ยังไม่เคยฆ่าควาย ยังทำเองไม่ได้ ต้องขอให้คนเรือนอื่นมาช่วย คนที่ฆ่าควายนั่นไม่กำหนดว่าต้องเป็นคนหนึ่งคนใด จะเป็นใครก็ได้ แต่ต้องรู้วิธีแทงควาย และแข็งแรงพอที่จะแทงควายตายได้โดยควายไม่ดิ้นรนมาก หรือใช้เวลามากนัก

ยางฎี : แบ่งฮีดเรือนของฮารัก

เมื่อก่อนเผ่าฮารักมีกว้านบ้านปลูกไผ่ตรงกลางเดินบ้าน ใช้ทำพิธีกรรมของบ้านร่วมกัน แต่มาในปัจจุบัน ฮีดบ้านหรือฮีดกว้านที่เรียกว่า *ยางยานารุ* นั้นลบล้างไปมาก เพราะไม่มีกว้าน ฮารักปลูกเรือนแบบลาวลุ่ม และวางตำแหน่งเรือนตามที่เห็นเหมาะสม

เมื่อไม่มีกว้านบ้าน จึงไม่มีการแบ่งฮีดควายประจำปีของบ้าน ถ้าอยากกินควาย ก็นัดหมายกันหาควายมาฆ่าและมีการเลี้ยงกันได้ แต่ไม่เรียกว่า แบ่งฮีดบ้าน

ส่วนฮีดเรือนนั้นลบล้างไม่ได้ เพราะฮารักถือว่าผีเรือนนั้นสำคัญ ยังมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการผิฮีดผีเรือน และถ้ามีคนเจ็บป่วยก็เชื่อว่าอาจเป็นเพราะผีเรือนมาทำ ต้องแบ่งฮีดกินควายเลี้ยงผีเรือนฆ่าควายและกินอยู่ที่เรือน

เมื่อวันที่ ๑๘ เดือน ๘ ปี ๑๙๙๘ ที่บ้านโมปากโทนมีการแบ่งฮีดผีเรือนที่เรือนท้าวคำเมืองภรรยาของท้าวคำเมืองเจ็บเรื้อรังมานาน ท้าวคำเมืองให้หมอผี (ตะก้องจะล้ง) มาทำพิธีดูผี หมอผีบอกว่าจะต้องแบ่งฮีดเรือนฆ่าควาย ท้าวคำเมืองจึงสัญญากับผีว่า เมื่อภรรยาหายเจ็บก็จะแบ่งฮีดเรือนฆ่าควายเลี้ยงผี ครั้นต่อมาภรรยามีอาการดีขึ้น ท้าวคำเมืองจึงต้องทำตามที่ยกผีไว้

ควายที่จะฆ่าแบ่งฮีดเป็นควายดำขนาดใหญ่ ท้าวคำเมืองเลี้ยงไว้เอง ก่อนถึงวันที่กำหนดแบ่งฮีดคนในเรือนต้องไปช่วยกันทำเสาหลักผูกควาย เวลาประมาณบ่ายสองโมง จะนำควายซึ่งผูกไว้หลังเรือนมาผูกที่เสาหลักนี้ ถ้าเป็นฮีดบ้าน วันรุ่งขึ้นจึงจะฆ่าควาย แต่ในการแบ่งฮีดเรือน พิธีจะถูกย่นย่อให้สั้นลง หลังจากปักเสาหลักควายตอนเช้าก็ผูกควายในตอนบ่าย เอาใบไม้มาปกให้ควายและทอดหญ้าทอดน้ำให้กินบ้างตามสมควร ประมาณบ่ายสามโมง เจ้าโคตรหรือหัวหน้าครอบครัวของครัวเรือนนั้นก็จะเริ่มทำพิธีเชิญผี ในเรือนนี้เจ้าโคตรที่ทำพิธีคือลุงของท้าวคำเมือง เพราะพ่อของท้าวคำเมืองตายแล้ว จึงถือว่าลุงเป็นหัวหน้าครอบครัว

ท้าวบุญยัง ผู้เป็นเจ้าโคตรจะสันกระดิงพวง แล้วร้องเชิญผีในขณะที่เดินวนภายในตัวเรือน ๓ รอบ ร้องเรียกผีพ่อแม่ ผีปู่ย่าตายาย พ่อเฒ่าแม่เฒ่า ผีญาติญาติไม้นี้ ผีห้วยหนองคลองบึง และผีตัวที่ทำให้คนเจ็บมากินควายที่ผูกไว้กับหลัก เมื่อกินแล้วต้องให้คนเจ็บหาย เมื่อเชิญผีแล้วท้าวบุญยังเอาฝ้ายมาผูกแขนคนในครอบครัว แล้วทุกคนก็จะลงไปพื้นดิน เดินวนรอบควาย ๓ รอบ และเรียกผีอีกครั้ง เนื่องจากการแบ่งฮีดฆ่าควายนี้ เป็นการเลี้ยงผีที่ทำให้เจ็บป่วย ในการเชิญผีจึงไม่มีการเรียกผีคนตายในครอบครัว เพราะถือว่าการเรียกผีคนตายมากินควาย จะทำเมื่อฆ่าควายในการทำศพคนนั้น แต่จะเรียกผีพ่อแม่ ผีปู่ย่าตายาย (พ่อเฒ่าแม่เฒ่า) เพราะถือว่าเป็นเสมือนผีเรือน ไม่ใช่ผีคนตายทั่วไปในครอบครัว

ในระหว่างการเดินอ้อมเรือน (ภายใน) และเดินอ้อมควายนั่น นอกจากสันกระดิงแล้ว ยังต้องมีการเป่ากะบั้ง จำนวนทั้งหมด ๗ อัน ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีสำหรับการแบ่งฮีด

เมื่อเดินอ้อมควายและเชิญผีแล้ว ก็ลงมือฆ่าควาย ผู้ชายที่เป็นตัวแทนจากเรือนต่างๆ ในบ้านโมปากโทน จะนำมิดติดตัวมาด้วยและช่วยกันฆ่าควาย โดยเจ้าโคตรเป็นคนแรกที่ใช้หอกแทงสีข้างควายด้านซ้าย ๑ ครั้ง ถือว่าเป็นการแทงให้ผี จากนั้นจึงใช้มีดฟันคอควาย จะฟันด้านใดก็ได้ ส่วนมากจะฟันประมาณ ๗-๘ ครั้ง ควายก็จะทรุด คนในเรือนต้องเอาฝ้ายที่ผูกแขนซ้ายไว้แน่น ไปใส่ในหูควาย ถือว่าได้ร่วมกันฆ่าควายให้ผี แล้วคนหนึ่งเอาขวานมาฟันกระดูกก้นคอควายให้หัวขาดออก ใช้ซามอ่างรองเลือดควาย แล้วจึงเริ่มปาดควาย เอาตับควายมาให้เจ้าโคตรดูว่าดีหรือไม่ หลังจากนั้นก็ชำแหละควายเป็นส่วนๆ เนื้อตรงคอจะตัดเป็นชิ้นเล็กๆ เสียบไม้ปักไฟ แบ่งให้คนในเรือนกินให้ครบทุกคนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ขาหน้าและชิ้นสันหลังให้เรือนที่ฆ่าควาย เนื้อนอกนั้นแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งให้เรือน อีกส่วนหนึ่งแบ่งให้ครัวเรือนอื่นๆ ในบ้าน ม้ามควายจะแขวนไว้ที่เสาหลัก ๑ คืบ แต่ปัจจุบันพิธีย่อลงมากจึงแขวนเพียงชั่วคราวตามประเพณี แล้วเอาลงมาปรุงอาหาร ส่วนใหญ่เนื้อควายจะทำลาบและต้ม หัวควายเอาขึ้นเรือนไว้ก่อน และนำมากินในวันที่สาม เมื่อปาดเอาหนังและเนื้อออกจากหัวหมดแล้วก็เอาหัวไปลงไฟ เพื่อไม่ให้เน่า วันที่สี่จึงเอาหัวควายขึ้นเรือน

เผ่าฮาร์กที่ตั้งบ้านอยู่ใกล้ตัวเมืองมักไม่มีฮีดบ้านดังที่กล่าวแล้ว ฮีดเรือนจึงเป็นฮีดสำคัญ และมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตโดยตรง เป็นเรื่องของครัวเรือนและปัจเจกบุคคล ไม่ใช่การทำพิธีเพื่อแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

การแบ่งฮีดกินควายเป็นพิธีกรรมสำคัญของชนเผ่าทั้งในส่วนที่เป็นฮีดบ้านและฮีดเรือน

เห็นได้จากการกำหนดขั้นตอนรายละเอียด และข้อห้ามข้อนิยมต่างๆ ที่เนื่องมาจากพิธีกรรม แสดงว่ารายละเอียดต่างๆ ต้องเป็นไปตามรูปแบบและแนวคิดที่กำหนดไว้ หากผิดเพี้ยนอาจทำให้พิธีกรรมนั้นไม่บรรลุตามเป้าหมาย หรือในกรณีที่เป็นฮีดบ้าน การทำงานประสานกันของคนทั้งบ้านอาจสับสนหรือผิดพลาด เป้าหมายหลักคือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในบ้านก็ไม่อาจแสดงออกได้

เมื่อเทียบกับการแบ่งฮีดอื่นๆ ในประเภทเดียวกัน เช่น เปรียบเทียบแบ่งฮีดกินควายของบ้าน กับพิธีกรรมการทำมาหากิน เช่น พิธีกรรมสักข้าว พิธีกินข้าวใหม่ ซึ่งต้องเป็นการทำรวมกันหรือนัดหมายพร้อมกันของคนทั้งบ้าน ก็เห็นได้ว่าพิธีกรรมสองพิธีหลังนี้ไม่มีรายละเอียดขั้นตอนชัดเจนนัก มักอนุโลมให้เป็นไปตามความสะดวกหรือความเหมาะสม บางเผ่ายอมให้แต่ละเรือนทำเองในครัวเรือน เพียงแต่ต้องนัดทำพร้อมกันเพราะเป็นการเริ่มต้นการเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยว ซึ่งจำเป็นต้องคำนึงถึงส่วนรวม คือ ชุมชนทั้งหมด ส่วนการแบ่งฮีดเรือนเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ หรือเพื่อเลี้ยงผีหลังจากที่คนเจ็บหายดีแล้ว อาจเปรียบเทียบกับกระบี่ผี (บน/แก่นบน) เพื่อจุดมุ่งหมายใกล้เคียงกัน แต่ก็เห็นได้ว่าการกระบี่ผีเป็นเรื่องส่วนเฉพาะของครัวเรือน แต่การแบ่งฮีดเรือนฆ่าควายนั้น กำหนดให้ต้องแบ่งเนื้อควายให้แก่เรือนอื่นๆ ในบ้านด้วย เพราะเป็นพิธีกรรมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคนอื่นในบ้าน เนื่องจากการฆ่าควายเป็นการประกอบพิธีกรรมสูงสุดในประเภทของการทำพิธีรักษาโรค สถานะของพิธีกรรมนี้จึงสูงสุด เช่นเดียวกับการแบ่งฮีดกินควายของบ้านก็จัดเป็นพิธีกรรมสูงสุดของบ้าน เมื่อเทียบกับพิธีกรรมอื่นในลักษณะหรือประเภทเดียวกัน

อย่างไรก็ตามในชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสความเจริญทางสังคมเศรษฐกิจและเทคโนโลยีในปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง ปรับรูป หรืออาจหายไปจากชีวิตของบางเผ่า ดังที่ปรากฏในเผ่าส่วยและเผ่าละเวน ซึ่งรับอิทธิพลความเชื่อพุทธศาสนาจากลาวลุ่มมานานพอควร ทำให้ระบบความเชื่อแบบดั้งเดิมคือการนับถือผีเปลี่ยนแปลงไปมาก

พิธีกรรมแบ่งฮีดกินควายทั้งสามโอกาสที่ยกมานี้ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจหลายประการ

ฮีดเรือน การแบ่งฮีดฆ่าควายเลี้ยงผีที่เป็นฮีดเรือนเพื่อรักษาโรค หรือเพื่อตอบแทนผีที่ทำให้คนเจ็บในเรือนหายจากอาการที่เป็นอยู่นั้นยังปฏิบัติกันโดยทั่วไป ทั้งในบ้านที่อยู่เขตห่างไกลจากตัวแขวงหรือสำนักเมือง เช่น บ้านดักเซง (ตะเรียง) บ้านดักเก (แยะฮู) บ้านดักกาด (จะตึง) บ้านสองคอน (เงะ) และบ้านที่อยู่ใกล้หรือติดกับตัวแขวง เช่น บ้านโมปากโทน (ฮารัก) ใกล้สำนักเมือง เช่น บ้านดักจิง (ตะเรียง) แสดงว่าพิธีกรรมนี้ยังมีความสำคัญต่อชีวิตของชนเผ่าอยู่ แม้ในปัจจุบันที่ความเจริญทางการแพทย์และสาธารณสุขแผ่ขยายไปมากแล้ว

ในขณะที่พิธีกรรมการดูหมอเพื่อให้รู้ว่าเป็นผีตัวใดมาทำให้เจ็บนั้นลดน้อยลง คนที่ทำหน้าที่หรือมีความรู้เป็นหมอผี/หมอรักษา มีจำนวนน้อยลงเรื่อยๆ แต่การประกอบพิธีกรรมเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยยังมีอยู่ค่อนข้างมาก แสดงว่าบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมในส่วนที่เป็นที่พึงทางใจของชาวบ้านยังดำรงอยู่อย่างชัดเจน โรงหมอ สถานือนามัย และแพทย์แผนปัจจุบัน ยังไม่สามารถเข้ามาทำหน้าที่โดยตรงคือรักษา และหน้าที่โดยอ้อมคือสร้างกำลังใจให้แก่ชาวบ้านได้เต็มที่ ชาวบ้านจึงใช้วิธีการทั้งสองระบบควบคู่กันไปในที่ที่ทำได้ เช่น แพงฮีดแล้วไม่ได้ผลจึงไปหาหมอ หรือไปหาหมอแล้วอาการไม่ดีขึ้นก็กลับมาแพงฮีดที่บ้าน ทั้งนี้ไม่นับกรณีที่บ้านอยู่ไกลเกินกว่าจะพาคนเจ็บมารับการรักษาได้

นอกจากนี้ ปัญหาทางเศรษฐกิจยังเข้ามามีส่วนในการตัดสินใจของชาวบ้านด้วย เช่น ยามีราคาแพง และยาที่ได้รับแจกก็เป็นยาขนานทั่วไปสำหรับอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยๆ เท่านั้น ถ้าอาการมาก ต้องใช้ยาเฉพาะโรค ก็ยังไม่สามารถขอรับยาได้โดยไม่เสียเงิน การพาคนเจ็บมาโรงหมอ ไม่ว่าจะทางไกลหรือใกล้ ก็ยากลำบากไม่น้อยไปกว่ากันเท่าไร ในบ้านที่อยู่ไกล ชาวบ้านอาจช่วยเหลือกันเต็มที่ แต่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวแขวง ระบบเศรษฐกิจปัจจุบันทำให้ความช่วยเหลือพึ่งพากันลดน้อยลง เรือนคนเจ็บต้องจ่ายค่ารถค่าน้ำมัน หรือค่าแรงแบกหามคนเจ็บมาโรงหมอ ซึ่งรวมกันแล้วเป็นจำนวนเงินที่มากกว่าชาวบ้านจะจ่ายได้ การแพงฮีดฆ่าควาย แม้จะต้องเสียเงินค่าควาย หรือเสียควายของเรือนที่จะเอาไว้อวย แต่ก็ยังผิดผ่อนได้ เช่น รอไว้เมื่อมีการแพงฮีดบ้าน หรือรอให้มีเงินพอซื้อควาย หรือลดให้อยู่ในขนาดที่ครอบครัวสามารถจะจ่ายได้ เช่น เลือกใช้ควายลูกแห่งขนาดเล็ก

บางครั้งมีการปรับรูปในลักษณะซับซ้อน แต่จัดให้สอดคล้องกับระบบความเชื่อ เช่น เผ่าละวี ซึ่งเป็นเผ่าเล็ก ฐานะโดยรวมค่อนข้างยากจน ละวีบ้านฝั่งแดงอธิบายว่า เวลาให้หมอผีมาดูว่าผีตัวใดทำให้เจ็บ หมอผีต้องชี้บอกด้วยว่า ผีจะกินหมู กินไก่ หรือกินควายตัวใด โดยกล่าวว่า ผีหมูตัวนั้นมาต้องคนเจ็บ ผีควายตัวนั้นมาต้องคนเจ็บ ฉะนั้น จะต้องแพงฮีดฆ่าควายฆ่าหมูตัวนั้นๆ โดยเฉพาะเจ้าของหมูเจ้าของควายต้องยินยอม เพราะถ้าไม่ยอมให้แล้วคนเจ็บทรุดหนักหรือตาย ถือว่าเจ้าของสัตว์นั้นต้องชดใช้ให้แก่ครัวเรือนของผู้เจ็บผู้ตาย เห็นได้ว่าเป็นวิธีคิดที่ช่วยให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกันในกลุ่มชน และสร้างความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนในบ้านที่ต้องรับผิดชอบเมื่อมีสมาชิกในบ้านเจ็บป่วยหรือล้มตายเป็น

ฮีดบ้าน การประกอบพิธีกรรมในลักษณะของฮีดบ้านมีความซับซ้อนมากกว่าฮีดเรือนเพราะแม้ว่าจะไม่ส่งผลโดยตรงต่อชีวิตของปัจเจกชน แต่ความร่วมมือกันเป็นปึกแผ่นในกลุ่มชนเล็กๆ ดังที่ยังปรากฏอยู่ในแขวงเซกองนั้นยังมีความสำคัญมากในแง่ของการเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน ดังจะเห็น

ได้จากกรณีของกะตู่บ้านยี่บและบ้านกันดอน ที่แบ่งฮีดควายเมื่อย้ายมาจากถิ่นเดิมได้ไม่นาน เป้าหมายหลักก็คือการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่คนในบ้าน ให้รู้สึกว่าชีวิตในถิ่นใหม่นี้จะดีขึ้นกว่าเดิม และชาวบ้านยังรวมกันอยู่เป็นกลุ่มแน่นหนา มีกว๊านบ้าน มีเจ้ากกเจ้าเหล่าเป็นที่พึ่งที่ปรึกษา แม้จะมีนายบ้านซึ่งมักเป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาพัฒนาจากรัฐแต่การที่มีคนเผ่าคนแก่ที่รู้ความเป็นมาของบ้านของเผ่า วิถีชีวิตและการแก้ไขปัญหาที่เคยกระทำกันมาแต่เดิม ก็ยังมีความหมายมีความสำคัญต่อชาวบ้าน

ตัวอย่างที่น่าสนใจอีกกรณีหนึ่ง คือเผ่าตะเรียง เงะ และกะตู่ ที่อพยพมาอยู่เมืองท่าแดง ส่วนหนึ่งเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านหัวเซ บ้านหนองนก บ้านหนองเลา ซึ่งเป็นบ้านของเผ่าละเวน เผ่าละเวนนั้นรับอิทธิพลพุทธศาสนาอย่างเต็มตัวเช่นเดียวกับเผ่าส่วย มีวัด มีพระและเณรประจำวัด และมีการทำพิธีทางพุทธ เช่น บุญพระเวส บุญปีใหม่ (สงกรานต์) บุญตันกัลปพฤกษ์ (ผ้าป่า) และแม้พิธีเกี่ยวกับชีวิต เช่น งานศพ ก็เริ่มจะเผ่าและมีพิธีแบบพุทธ มากกว่าที่จะฝังและทำพิธีอย่างสมัยก่อน เมื่อเผ่าตะเรียง เงะและกะตู่ เข้ามาอยู่ในกลุ่มของละเวน ละเวนเป็นเจ้าของที่ เผ่าเหล่านี้จึงต้องมาขออนุญาตละเวนและต้องทำพิธีขออนุญาตผิอาฮักของละเวน เมื่อละเวนทำพิธีประจำปีทางศาสนา มีการเรียไรเงินจากครัวเรือน เรือนของผู้มาอยู่ใหม่เหล่านี้ก็ต้องสมทบเงินด้วย แม้ว่าจะไม่ไปร่วมในพิธีก็ตาม

เมื่อมาอยู่เป็นปึกแผ่นพอสมควร คนเหล่านี้ก็ปรารถนาจะทำพิธีกรรมตามแบบของเผ่าตน ซึ่งละเวนก็อนุญาตให้ทำได้ ตะเรียง เงะ และกะตู่ ที่บ้านหัวเซ บ้านหนองเลา จึงร่วมกันแบ่งฮีดกินควาย จุดมุ่งหมายในการแบ่งฮีดเห็นได้ชัดว่าเป็นการสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้จะไม่สามารถทำตามลำพังแต่ละเผ่าได้ แต่ก็ถือว่า ทั้งสามเผ่ามีความเชื่อเป็นอย่างเดียวกัน มีพิธีกรรมสำคัญอย่างเดียวกัน จึงทำรวมกันได้เพื่อลดภาระทางเศรษฐกิจ เนื่องจากยังตั้งตัวได้ไม่มั่นคงนัก แต่การแบ่งฮีดจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในถิ่นที่อยู่ใหม่มากขึ้น คนละเวนไม่ไปร่วมในงานแบ่งฮีดของเผ่าเหล่านี้ แต่ก็ยินยอมให้ทำได้เพราะไม่ขัดกันนักกับความเชื่อทางพุทธอีกทั้งคนละเวนเองก็ยังมีระบบนับถือผีแฝงอยู่ ยังมีการบวช มีกระทงแก้วน และอื่นๆ (ทำนองเดียวกับคนไทยที่นับถือพุทธ แต่ก็ยังบวชและแก้วน หรือยังนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ นอกเหนือไปจากพระรัตนตรัย)

จึงเห็นได้ว่า การแบ่งฮีดกินควายที่เป็นฮีดบ้าน จะยังคงมีความสำคัญอยู่ในระยะที่ชีวิตของชนเผ่ายังไม่มั่นคงนัก ความเจริญและวิทยาการสมัยใหม่ที่เข้ามาในชีวิตยังไม่สามารถสร้างความมั่นใจหรือทำให้รู้สึกปลอดภัย ชาวบ้านยังต้องการความช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามรูปแบบเก่าๆ ซึ่งอาศัยพิธีกรรมเป็นตัวเชื่อมที่สำคัญ ฮีดบ้านจึงมีความหมายสำคัญในชีวิตของชุมชนเหล่านี้

ปัญหาของการแบ่งฮีดในแง่ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจมีส่วนกระทบพิธีกรรมอย่างมาก เช่นเดียวกับฮีดเรือน ตัวอย่างที่น่าสนใจในการปรับระบบความเชื่อหรือปรับรูปการกระทำตามความเชื่อของชนเผ่า ได้แก่ เผ่าละวีที่บ้านน้อย ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งอยู่ในถิ่นเดิม เมื่อละวีฝั่งแดงแยกตัวออกมา บ้านละวีน้อยมีปัญหาความยากจนเช่นเดียวกับเผ่าอื่นๆ โดยเฉพาะการทำมาหากินค่อนข้างอดอยาก และเป็นเผ่าเล็ก การหวังความช่วยเหลือจากคนเผ่าเดียวกันเป็นไปได้น้อย เมื่อละวีบ้านน้อยไม่สามารถแบ่งฮีดได้อย่างที่เคยทำมาแต่ก่อน ในที่สุดก็หาวิธีแก้ไข โดยการตกลงกันว่าจะไม่นับถือผีอีกต่อไป และได้ไปเชิญครูบา (พระภิกษุ) มาสวดมนต์ เพื่อลบล้างฮีดเดิม และเป็นการประกาศว่า ต่อจากนี้ไปคนละวีบ้านน้อยไม่นับถือผีแต่นับถือพุทธ แต่หลังจากนั้นก็ไม่มีใครรู้ว่าคนละวีบ้านน้อยมีพิธีกรรมอื่นใดที่แสดงว่านับถือพุทธ คงมีแต่การสวดมนต์และถอนเสาหลักควายในครั้งนั้นเพียงครั้งเดียว

ละวีกลุ่มหนึ่งที่แยกออกมาจากบ้านน้อย คือ ละวีบ้านฝั่งแดง ซึ่งมีความหวังว่า หากอพยพมาอยู่ริมทางคมนาคม จะสะดวกขึ้นและมีพื้นที่ทำนาได้ดีกว่าอยู่บนดอย แต่ในความเป็นจริง คนละวีทั้งสองกลุ่มมีปัญหาเกี่ยวกับการแบ่งฮีดของเผ่าอยู่แล้ว บ้านละวีฝั่งแดงเมื่อแรกอพยพมานั้นมีเพียง ๔ ครัวเรือน ต่อมาอีก ๔ ครัวเรือน ทั้งหมดเป็นครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุ และยืนยันที่จะรักษาประเพณีพิธีกรรมแบบดั้งเดิม ในขณะที่ละวีบ้านน้อยที่ยังคงเหลืออยู่เป็นชนรุ่นกลางและรุ่นหนุ่มสาว ซึ่งเห็นว่าควรเปลี่ยนระบบความเชื่อไปทั้งหมดจะดีกว่า

เมื่อละวีฝั่งแดงมาอยู่ถิ่นใหม่ได้ระยะหนึ่งก็เริ่มทำพิธีกรรม คือแบ่งฮีดกินควาย แม้จะค่อนข้างยากจน แต่ก็พยายามหาวิธีการต่างๆ ที่จะจัดหาควายและเครื่องประกอบอื่นๆ มาจนได้ ฉะนั้นบ้านละวีฝั่งแดงในปัจจุบันแม้จะเป็นบ้านใหม่ แต่ก็มีเสาหลักควายอยู่หน้าเรือนโดยทั่วไป แสดงว่าได้ประกอบพิธีกรรมแล้ว เช่นเดียวกับละวีที่บ้านน้ำพันคุ่มเหนือและน้ำพันคุ่มใต้ ซึ่งยังคงประกอบพิธีกรรมอยู่เป็นประจำปี และเมื่อกำหนดการแบ่งฮีดครั้งใด ก็จะส่งคนมาบอกกล่าวคนที่บ้านละวีฝั่งแดง ให้ไปร่วมงาน แต่จะไม่บอกคนละวีบ้านน้อยเพราะถือว่าเปลี่ยนฮีดไปแล้ว แต่หากคนละวีบ้านน้อยจะไปร่วมงานด้วยในฐานะปัจเจกบุคคล ก็ไม่มีผู้ใดขัดข้องหรือห้ามปราม

ความพยายามที่จะรักษาประเพณีพิธีกรรมไว้ก็ดี การปรับเปลี่ยนรูปแบบบางส่วนเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพในปัจจุบัน หรือการสร้างเงื่อนไขเพื่อเลิกลัมพิธีกรรมก็ดี ล้วนแสดงให้เห็นความสำคัญของพิธีกรรมแบ่งฮีดกินควาย ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากมุมมองอื่น ก็จะเห็นว่าแม้ชนเผ่าเหล่านี้จะมีพิธีกรรมอีกหลายอย่าง แต่ในแนวคิดและขั้นตอนของการกระทำพิธีแบ่งฮีดกินควายนั้น ได้รวมเอาลักษณะทางวัฒนธรรมหลายสาขาเข้าไว้ เช่น การกำหนดเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม

โดยเฉพาะการทำเหล้าไห การทำเครื่องประดับตกแต่งเสาหลักคาวย การกำหนดเครื่องแต่งกายในพิธี ซึ่งแต่เดิมต้องแต่งเครื่องครบตามประเพณีของเผ่า การกำหนดตัวผู้เป็นหัวหน้าประกอบพิธีซึ่งแสดงถึงสถานะของหัวหน้าครัวเรือนและตัวแทนในบ้าน เหล่านี้ล้วนยืนยันให้เห็นว่า การแบ่งฮีดกินคาวยนี้เป็นศูนย์รวมลักษณะทางวัฒนธรรมที่บ่งชี้อัตลักษณ์ของเผ่า หากล้มเลิกพิธีไปหรือปฏิบัติไปตามที่พอใจหรือเท่าที่จำเป็น วัฒนธรรมเหล่านี้ก็อาจจะสูญไปด้วย

พุทธและผีในบ้านส่วย บ้านละเวน

ส่วยบ้านท่าแดง และละเวนบ้านหัวเซ เป็นตัวอย่างของชุมชนที่มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนในเรื่องความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม แต่ก็ยากที่จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงในลักษณะของรายละเอียด เพราะแนวปฏิบัติแต่เดิมนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปมาก จนไม่มีใครสามารถบอกได้ว่า ภาพเดิมเป็นอย่างไร คงกล่าวถึงได้ในแง่ของชุมชนที่มีการประสมประสานของวัฒนธรรมพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม คือการนับถือผี บ้านส่วยในท่าแดงอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบชุมชนเมือง ซึ่งทำให้มีการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะชุมชนต่างวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลสูง คือลาวลุ่ม ซึ่งน่าจะเชื่อได้ว่าเป็นสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดความเชื่อ

ส่วนละเวนที่เป็นชนเผ่าในเขตเดียวกัน ก็มีลักษณะของระบบความเชื่อและแนวปฏิบัติทำนองเดียวกับส่วย คือ เปลี่ยนไปนับถือพุทธเป็นหลัก ประสมกับความเชื่อดั้งเดิม และมีวัดเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งแม้บางอย่างจะเป็นพิธีที่เนื่องด้วยความเชื่อเรื่องผี แต่ละเวนก็ประกอบพิธีกรรมนั้นในเขตวัด หรืออย่างน้อยก็ใกล้ๆ วัด เพื่อเชื่อมโยงเข้ากับแนวความเชื่อหลักคือพุทธ ความเปลี่ยนแปลงในรูปของการประสมประสานและปรับนี้ จึงน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อส่วยและละเวน ต่างก็เป็นชนเผ่าที่อพยพจากที่อื่นมาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็นเผ่าหลักอยู่ในที่นี้ นับว่ามีลักษณะที่แตกต่างจากเผ่าอื่นๆ ในแขวงเซกอง และอาจจะกลายเป็นต้นแบบของการปรับรูปแบบความเชื่อและวิถีชีวิตของชนเผ่าอื่นๆ ก็ได้

ในเรื่องของระบบความเชื่อนั้น แม้ส่วยจะยังนับถือผีอยู่ในแง่หนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่เฉพาะผีในลักษณะความเชื่อดั้งเดิมของเผ่า หากเป็นการรับนับถือผีตามระบบความเชื่อของลาวลุ่ม คือ **ถือฮีด ผีอาฮัก** ซึ่งถือเป็นผู้ที่คุ้มครองดูแลบ้านโดยรวม เพิ่มเติมเข้ามาในระบบผีดั้งเดิม

เผ่าส่วยเชื่อว่าผีอาฮัก เป็นผีที่ดูแลบ้านทั้งหมด เป็นเพศชาย เรียกว่าผีปู่ตาก็ได้ ที่อยู่ของผีอาฮักจะทำเป็นหอน้อยๆ ใกล้แคมห้วยน้ำใส ด้านทิศตะวันตก ถ้าหอผีอาฮักทรุดโทรมหรือพังไปก็ต้อง

ทำให้ใหม่ เวลาที่เลี้ยงฝัองักจะเลี้ยงที่หอก็ได้ หรือไปที่อื่นๆ ก็ได้ โดยปกติ ๓ ปี จะเลี้ยงฝัองักครั้งหนึ่ง จะต้องเชิญฝัองักมาลงคนที่ฝัองักเลือกไว้ และจะลงคนนั้นเป็นประจำ ส่วนมากฝัองักจะเลือกผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ฝัองักจะมาเข้าต่อนปีใหม่ทุกปี เวลาฝัองักลงมาเล่นปีใหม่ ใครจะแตะเนื้อต้องตัวไม่ได้ ถ้าไปหยอกเย้า ไปจับต้องตัว ฝัองักจะร้องไห้ แต่ถ้าหยอกล้อหรือเล่นด้วยโดยไม่ถูกต้องตัวก็ไม่เป็นไร เวลามาลงเมื่อบุญปีใหม่ ฝัองักมักจะลงอยู่ทั้งวัน

คนที่ฝัองักลงในปัจจุบันนี้ชื่อว่า นาง**แดงอ่อน** และขณะนี้ผู้เป็นหัวหน้าในการเลี้ยงฝัองัก คือ พ่อ**เผ่าวิน** อายุ ๙๐ ปี การเลี้ยงฝัองักไม่มีข้อกำหนดว่าต้องอยู่ในช่วงเวลาใดแล้วแต่จะตกลงกัน ระยะเวลาย่ำฟ้า ๑ วัน ก่อนทำพิธีต้องบอกกล่าวให้ทั่ว และต้องเก็บเงินทุกเรือนใน เพื่อเอาไปซื้อเครื่องประกอบพิธี เมื่อเสร็จแล้วพ่อ**เผ่าวิน**ก็จะเอาอาหารและเหล้าไปที่บ่อนเลี้ยงฝัองัก ทำพิธีว่าฝัองักส่วนคนในบ้านจะไปหรือไม่ไปก็ได้ ไม่มีข้อกำหนดว่าจะต้องมีคนจากทุกเรือน แล้วแต่ใจผู้อยากไป ส่วนมากจะมีคนไปร่วมพิธีประมาณ ๒๐ คน ใครอยากกินก็ได้ตามใจชอบ ไม่ต้องกลัวว่าฝัองักจะโกรธถ้าไม่ไป ซึ่งลักษณะนี้จะต่างกับการแบ่งฮีดบ้านที่มีมาแต่เดิม เพราะถ้าครัวเรือนใดไม่ไปร่วมหรือไม่ส่งตัวแทนไปร่วม ฝัองักจะโกรธเอาได้

นอกจากฝัองักแล้ว ส่วยยังนับถือผีในระบบความเชื่อเดิมของชนเผ่าส่วนใหญ่ คือ ผีที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เป็นต้นว่า ผีดิน นางธรณี และผีด่นไม้ ผีน้ำ ผีป่า และยังมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีเหล่านี้อยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน เช่น พิธี**แฮกผีนา** และบุญบั้งไฟ อย่างไรก็ตาม ในขั้นตอนของพิธีกรรมเหล่านี้ มักมีแนวคิดและปฏิบัติของพุทธศาสนาเข้าไปร่วมอยู่ด้วยเสมอ เช่น มีการทำบุญเลี้ยงพระ (ครูบา) แม้แต่งานบุญบั้งไฟ ในเดือน ๖ ก็จะไปชุมนุมกันที่วัดก่อนที่จะไปจุดบั้งไฟ เช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน ในเดือน ๙ และบุญข้าวสาก ในเดือน ๑๐ ก็จะไปทำใกล้ๆ วัด จึงถือได้ว่า ส่วย โดยเฉพาะส่วยบ้านท่าแดง มีวัดเป็นศูนย์กลางของประเพณีพิธีกรรม เช่นเดียวกับลาลุ่มและละเวน ซึ่งเป็นชนเผ่าที่อยู่ในเมืองท่าแดงด้วยกัน

ส่วนประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรงนั้น มักจะเป็นประเพณีตามเทศกาล ซึ่งกำหนดตามพระวินัยของพุทธศาสนา เช่น บุญพระเวส (เวสสันดร) บุญเข้าพรรษา บุญกฐิน

ส่วยบ้านยกท่งนับถือทั้งพุทธและผีเช่นเดียวกับส่วยท่าแดง และมีวัดอยู่ในบริเวณใกล้บ้านเช่นกัน แม้จะไม่ได้ว่าเป็นวัดของบ้านยกท่งก็ตาม ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าศูนย์กลางพิธีกรรมของส่วยจะอยู่ที่วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรวม ไม่ได้เป็นส่วนเฉพาะของบ้านเหมือนชนเผ่าที่ถือฮีดผีซึ่งจะมีฮีดบ้านที่ใช้กว้านของแต่ละบ้านเป็นศูนย์กลาง

ตัวอย่างของพิธีกรรมที่มีความเชื่อประสมกันทั้งแบบพุทธและผี ดังเช่น พิธีทำบุญเรือน ซึ่งส่วยถือว่าเป็นงานสำคัญของเรือน นอกจากทำบุญตามพิธีพุทธแล้ว ก็อาจมีการสู่ขวัญ เสียเคราะห์ มีหมอพรมาทำพิธีสู่ขวัญเจ้าเรือน มีต้นกล้วยพฤกษ์ที่จะนำไปให้ลูกบาที่วัด

โดยทั่วไป ในพิธีแบบนี้ มักจะตักบาตรก่อน แล้วจึงไปวัด ทำบุญที่วัด แล้วจึงกลับมาทำพิธี
สู่ขวัญที่เรือน บางทีก็ถือเป็นโอกาสตั้งกองบุญสำหรับอุทิศให้บรรพบุรุษของเรือนนั้นด้วย จะเห็นได้ว่า
ขั้นตอนของพิธีกรรมดูเหมือนระบบความเชื่อจะแยกออกจากกัน เป็นคนละส่วนคนละตอน แต่ที่จริงนั้น
ยากที่จะบอกได้ว่า หลักการโดยรวมของพิธีนั้นอยู่ตรงไหน หรือเป้าหมายสูงสุดของพิธีกรรมนั้นคืออะไร

หากจะเปรียบเทียบพิธีกรรมทางพุทธและพิธีที่มีความเชื่อเรื่องผีเป็นหลัก ก็อาจจะพิจารณา พิธีการเลี้ยงผี ซึ่งจะทำเมื่อมีการเจ็บป่วย ทำนองเดียวกับที่มีพิธีสู่ขวัญสะเดาะเคราะห์ ปัจจุบันใน บ้านท่าแตงก็ยังมียูอยู่ แต่การเลี้ยงผีถือว่าเป็นเฉพาะเมื่อมีคนเจ็บเท่านั้น ถ้าไปดูหมอดอโกได้ว่า ผิดันไม่ ใหญ่อยากกินไก่ ก็เอาไก่ไปเลี้ยงผีนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับพิธีสู่ขวัญ จะเห็นว่าพิธีสู่ขวัญกลมกลืนกับ แนวคิดทางพุทธได้มากกว่า เพราะไม่มีการเซ่นหรือบูชาผีเหมือนการเลี้ยงผีซึ่งทำให้ดูแปลกแยกออก มาจากแนวทางพุทธค่อนข้างมาก

ประเพณีพิธีกรรมตามเทศกาลทางพุทธศาสนานั้น ส่วยจะเรียกว่า บุญเดือน เช่น บุญเดือน ๔ คือ บุญพระเวส บุญเดือน ๘ บุญเข้าพรรษา บุญเดือน ๑๑ คือ บุญออกพรรษา บุญเดือน ๑๒ คือ บุญกฐิน งานบุญเหล่านี้ไม่ใช่งานประเพณีพิธีกรรมทางพุทธก็มี เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก แต่ส่วยมองว่าเป็นพิธีกรรมที่รวมไปในกลุ่มพิธีพุทธ อาจเป็นเพราะพิธีเหล่านี้แทรกอยู่พอดีในช่วงจังหวะของปี และในการประกอบพิธีกรรมนั้นๆ ส่วยก็พยายามจะดึงพิธีกรรมเข้าไปอยู่ในวัดบ้าง ไกลๆ วัดบ้าง เพราะถือว่าตนนับถือพุทธเป็นหลัก

นอกจากนั้น ส่วยก็ถือว่าควรห้ามฮีดคองที่ไม่เหมาะสม เช่น การฆ่าวัวควายกินหลายๆ ตัว
เผ่าส่วยถือว่าไม่เคยมีการกินวัวควายหลายๆ ตัว ในลักษณะการฆ่าเพื่อเลี้ยงผีเลี้ยงคนของชุมชน
แต่ส่วยบ้านยกท่ง อาจจะฆ่าควายเลี้ยงกันในงานแต่งงาน ซึ่งก็มักจะฆ่าเพียงตัวเดียว เพื่อทำอาหาร
เลี้ยงแขกและพี่น้อง ไม่ใช่ฆ่าเพื่อประกอบพิธี หากจะกล่าวอย่างสั้นๆ ส่วยทำพิธีกรรมที่มีความเชื่อ
ดั้งเดิมเป็นแกน แล้วเอารูปแบบปฏิบัติทางพุทธมาประกอบเข้าไป ในขณะเดียวกัน ก็พยายามใช้
สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพุทธ คือวัด เป็นสถานที่ของพิธี ถ้าไม่ได้ทำในวัดก็อาจทำแถวๆ ข้างวัด

เมื่อถือว่าวัดเป็นพื้นที่หลักในการประกอบพิธีกรรมทุกรูปแบบ ก็จะเห็นว่า ที่บ้านส่วยท่าแดง และบ้านอื่นๆ ในบริเวณนั้น เป็นเขตพื้นที่ที่เหมาะสม เพราะที่ท่าแดงมีวัดถึง ๒ วัด บ้านยกท่ง ๑ วัด

๙๒ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร

บ้านจุนลามี ๑ วัด บ้านกะปือ ๑ วัด บ้านหนองนก ๑ วัด บ้านหัวเซ ๑ วัด รวม ๗ วัด การทำพิธีกรรมทางพุทธจึงสะดวก

ในขั้นนี้ ส่วยและละเวนอาจเข้าใจว่า ตนสามารถสร้างความกลมกลืนระหว่างพุทธและผีได้ด้วยการใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เมื่อเปรียบเทียบระหว่างส่วยท่าแดงกับส่วยยกท่ง ซึ่งต่างก็มีวัดอยู่ใกล้บ้าน โดยใช้ประเพณีบุญข้าวประดับดินเป็นหลัก ก็จะได้เห็นได้ชัดว่า ส่วยท่าแดงยึดวัดเป็นหลัก ส่วนส่วยยกท่งไม่ได้ทำที่วัด ทั้งนี้อาจเพราะว่า บ้านท่าแดงเป็นบ้านในเมือง ไม่มีพื้นที่สาธารณะที่จะเอาของเลี้ยงผีไปวางไว้ได้เหมือนบ้านยกท่ง ซึ่งยังอยู่ในบริเวณนอกตัวเมือง จึงเอาไปไว้ที่บ่อนป่าช้าได้ ในแง่นี้จึงไม่อาจบอกได้ว่า การที่ส่วยท่าแดงยึดถือวัดเป็นศูนย์กลางนั้น จะทำให้การประสมประสานระหว่างความเชื่อผีเข้ากับพุทธนั้น มีความจำเป็นมากเพียงใด

ในส่วนของเผ่าละเวนนั้น ความเชื่อเรื่องผีของละเวนที่เป็นความเชื่อดั้งเดิม ยังปรากฏอยู่ในการทำฮีตเดือน โดยเฉพาะในกรณีการเจ็บบ่วย นอกจากนั้นก็ยังจะมีปรากฏในพิธีกรรมต่างๆ อีกหลายพิธี เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญบั้งไฟ แต่พิธีกรรมเหล่านี้จะมีพิธีทางพุทธเข้ามาประกอบในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งเสมอ จึงทำให้ดูเหมือนว่า ละเวนไม่ได้นับถือผีแล้ว ซึ่งตามความจริงก็คือความเชื่อเรื่องผีและพุทธซ้อนกันอยู่ในพิธีกรรมเดียวกันนั่นเอง

คนละเวนบ้านหัวเซมักจะกล่าวว่า ละเวนไม่แบ่งฮีตบ้านแล้ว โดยเฉพาะการแบ่งฮีตควาย เพราะละเวนนับถือพุทธ แต่หากจะพิจารณารายละเอียดของการแบ่งฮีตใหญ่ประจำปีของละเวนที่ต้องทำร่วมกันทั้งบ้าน ก็คือ การเลี้ยงผีอาฮัก ซึ่งเข้ามาแทนที่การแบ่งฮีตควาย

พิธีกรรมอีกอย่างที่น่าสนใจ คือ พิธีขอเข้าฮีตละเวน คนจากบ้านอื่นที่จะมาเข้าฮีตเป็นพลเมืองคือขอย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านละเวน ต้องมีไก่ ๑ ตัว ไข่ ๓ ฟอง เทียน ๑ คู่ เหล้า ๑ จอกไปไว้ผี ขอเข้ามาเป็นพลเมืองบ้าน ก่อนจะเข้ามาอยู่ หรือมาทำสวน ทำนา ก็ต้องจัดเครื่องไปไว้ผี ขอเข้าฮีต ให้เฒ่า ๓ คนทำพิธี และเป็นผู้ได้ของเลี้ยงผีเมื่อเสร็จพิธีแล้ว ถ้าจะย้ายไปที่อื่น ก็ต้องมีหมู ๑ ตัว การขอเข้าฮีตละเวนนี้ ในด้านพื้นฐานของพิธีกรรม ก็คือการยืนยันหลักการของการแบ่งฮีตที่แสดงการนับถือผีอย่างชัดเจนนั่นเอง และไม่มีส่วนของพิธีที่แสดงความเป็นพุทธอยู่เลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะละเวนต้องการใช้ระบบความเชื่อดั้งเดิมเป็นหลัก เพื่อทำให้ชนเผ่าที่มาขอเข้าร่วมบ้านนั้นเกิดความเข้าใจได้ง่าย เพราะสอดคล้องกับหลักความเชื่อเดิมของตน แต่หากมองจากมุมมองของละเวน การทำพิธีขอเข้าร่วมฮีตของละเวนจะเป็นการเหมาะสมหรือไม่ หรือว่าในกรณีนี้ ละเวนมุ่งเพียงแต่จะปรับชนเผ่าอื่นให้ยอมรับนับถือเจ้าของถิ่นเดิม คือละเวน เป็นหลักเสียก่อน

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ทั้งส่วยและละเวน ซึ่งกล่าวว่าตนนับถือพุทธเป็นหลัก และอยากให้เผ่าอื่น เลิกฮึดคงของตนมานับถือพุทธศาสนานั้น ก็ยังกำหนดความเข้าใจหรือแบบแผนของตนเองไม่ได้ ชัดเจนว่า การนับถือพุทธกับถือฮึดผั้นนั้นจะแบ่งแยกกันตรงไหน ด้วยหลักหรือแนวคิดอย่างไร

ลักษณะที่เกิดขึ้นกับเผ่าส่วยและละเวนนี้ หากมองในอีกแง่หนึ่งก็คือลักษณะทั่วไปของกลุ่มคนที่นับถือพุทธแบบที่เรียกว่า พุทธชาวบ้าน (popular Buddhism) นั่นเอง

พิธีกรรมกับบทบาทผู้นำในชนเผ่า

ในการพิจารณาเรื่องของพิธีกรรมนั้น มักจะพบว่า พิธีกรรมในแง่ที่เกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมคือการนับถือผีนั้น มีส่วนช่วยส่งเสริมสถานภาพของผู้นำในชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะในระบบถือผีนั้น การติดต่อระหว่างผีกับคน จำเป็นต้องมีสื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ อาจเป็นสื่อที่เป็นวัสดุที่มีอำนาจพิเศษ หรือเป็นคนที่มีความอำนาจพิเศษ และนอกจากนั้นก็ยังมีอาจเป็นคนที่มีการมีหรือบุคลิกลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งที่ ทำให้บุคคลนั้นมีบทบาทเป็นผู้นำในพิธีกรรม และเมื่อพิธีกรรมความเชื่อเป็นแรงผลักดันพฤติกรรมของปัจเจกชนและพฤติกรรมโดยรวมของชุมชนได้ การมีบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมหรือในกระบวนการขั้นตอน จึงเป็นประเด็นที่มาของอำนาจที่น่าสนใจ

บทบาทของผู้นำในที่นี้ จะพิจารณาเป็น ๓ กรณี คือ หมอผี หรือหมอดู เจ้ากกเจ้าเหล้า หรือผู้อาวุโสของตระกูลและบ้าน และหัวหน้าชุมชน เช่น นายบ้านในระบบปกครองสมัยปัจจุบัน และหัวหน้าชุมชนในสมัยก่อน

ในส่วนของหมอผีนั้น การที่จะเป็นสื่อหรือตัวกลางในระบบความเชื่อผี ไม่ได้หมายความว่า จะทำให้มีอำนาจมากขึ้น หรือเลื่อนขั้นสู่สถานะการเป็นผู้นำเสมอไป ในกรณีของการนับถือผีที่จัดว่าเป็นประเภทผีดินหรือกลุ่มผีดิน ดังกล่าวแล้ว สถานะและบทบาทของหมอผีหรือหมอดูของชนเผ่า กลับเป็นเพียงสื่อธรรมดา ที่มีบทบาทเฉพาะช่วงเวลาที่ทำหน้าที่เท่านั้น ไม่ปรากฏว่าหมอดูคนใดจะมีอำนาจหรือบทบาทเป็นพิเศษในชนเผ่า ไม่มีเครื่องแต่งกายหรือสัญลักษณ์อย่างใดที่จะทำให้เห็นว่า คนที่เป็นหมอผีของเผ่าจะอยู่ในสถานะพิเศษ นอกจากนั้น ยังต้องทำมาหากินเท่าๆ กับคนอื่น อภิสถิที่อาจจะมิได้บ้าง ก็คือ ได้รับเครื่องประกอบในพิธีกรรมเมื่อพิธีนั้นเสร็จลงแล้ว ซึ่งในสายตาของชนเผ่าที่มีชีวิตอัตคัดขาดแคลน การตอบแทนนั้นอาจมีความหมายมากแล้วก็ว่าได้

หมอผีหรือหมอดูที่ทำหน้าที่ติดต่อกับผีเพื่อดูว่าผีตัวใดมาทำให้เจ็บป่วยนั้น อาจจะไม่ได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่า หรือมีสถานะเป็นบุคคลพิเศษในกลุ่มของตน แต่สิ่งที่หมอผีจะได้รับอย่างแน่นอน

คือความเคารพนับถือของชนในเผ่าของตน เพราะความเจ็บไข้ได้ป่วยนั้นเป็นปัญหาสำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่งของชนเผ่า ซึ่งช่วยตนเองได้น้อยหรือเกือบไม่ได้เลยในภาวะตรงนี้ เริ่มตั้งแต่ไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย การที่หมอผีจะสามารถบอกได้ว่า เกิดจากอะไรหรือเกิดจากผีตัวไหน และควรทำอย่างไรเพื่อแก้ไข เท่านั้นก็นับได้ว่าเป็นความสามารถพิเศษที่ผู้คนในชุมชนนั้นเป็นหนี้บุญคุณอยู่แล้ว

การสงวนรักษาความพิเศษหรือสถานะพิเศษในแง่นี้ อยู่ที่ว่าจะเป็นหมอผีหรือหมอตุ๋นนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับคนธรรมดาๆ ทั่วไป แต่ขึ้นอยู่กับคัดเลือกของผี ผีจะเป็นผู้เลือกกว่าใครจะได้ทำหน้าที่ตรงนี้ และความรู้ที่หมอผีจะนำมาใช้ต่อไปนั้น ก็เป็นความรู้ที่เรียนกันหรือถ่ายทอดกันแบบธรรมดาไม่ได้ ต้องอาศัยการติดต่อกับผีเพียงรูปแบบเดียว สถานะตรงนี้จึงถูกปกป้องไว้ให้เป็นความลึกลับ และสร้างความพิเศษให้แก่บทบาทหน้าที่ตรงนี้โดยเฉพาะ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า แม้ตำแหน่งของหมอผีในชนเผ่าจะไม่ใช่ว่าตำแหน่งของผู้นำโดยตรง แต่ก็มีคุณสมบัติบางประการ ที่เทียบได้กับความเป็นผู้นำในลักษณะหนึ่ง คือความมีอำนาจที่ได้รับเป็นของเฉพาะตัว ไม่สามารถยกหรือแบ่งปันให้คนอื่นได้ และไม่สามารถถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานหรือคนในครัวเรือนได้ ในจุดนี้ถือได้ว่าเป็นการจัดสรรอำนาจให้ลงตัวและมีความเฉพาะเจาะจง ในมิติของสถานที่และเวลาที่แน่นอน นั่นคือ เมื่อหมอผีแก่หรือตายไปในที่สุด ผีก็ต้องคัดเลือกใหม่ หรือแม้ในขณะที่ยังไม่ตาย จะมีหมอผีอยู่ในบ้านเดียวกันมากกว่า ๑ คน ก็ไม่ได้หมายความว่า อำนาจนั้นจะถูกแบ่งปันไป แต่ต่างคนก็ต่างมีอำนาจเต็มบริบูรณ์ในส่วนของตน

โดยทั่วไป มักจะกล่าวกันว่า คนที่ผีคัดเลือกให้เป็นหมอผีนั้นจะไม่อยากทำหน้าที่ตรงนี้ แต่ไม่สามารถจะต้านทานพลังอำนาจของผีได้ ในกรณีนี้ ความไม่อยากเป็นจะกลับทำให้สถานะของหมอผีนั้นโดดเด่นยิ่งขึ้น เพราะหมายความว่า อำนาจหรือบทบาทที่ครอบครองอยู่นั้น เกิดจากสิ่งที่มีความลึกลับหรืออำนาจเหนือธรรมชาติที่ไม่มีผู้ใดอธิบายได้ ต้านทานไม่ได้ เมื่อเป็นดังนั้น คนที่ได้รับอำนาจนี้ต่อมาก็จะถือได้ว่าเป็นเจ้าของพลังหรืออำนาจที่ต้านทานได้เช่นกัน

ดังนั้น เมื่อพิธีกรรมในการดูว่าผีตัวไหนเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วยนั้น ดูจะเป็นพิธีง่ายๆ ที่ใครก็ทำได้กลับกลายเป็นเรื่องที่เฉพาะบางคนเท่านั้นจึงจะทำแล้วได้รับความเชื่อถือ ความศักดิ์สิทธิ์จริงๆ ของพิธีกรรมการดูผี จึงไม่ได้อยู่ที่ตัวพิธีกรรมแต่อยู่ที่อำนาจเฉพาะตัวของหมอผีแต่ละคน ที่ทำให้พิธีกรรมนั้นได้รับความยอมรับและเชื่อถือจากผู้คนร่วมเผ่า

ลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อพิจารณาบทบาทของหมอผีในประเด็นที่ว่า เป็นผู้แนะนำหรือกำหนดว่า จะเลี้ยงผีด้วยการฆ่าสัตว์ประเภทไหน อาจมีส่วนในการสร้างความเป็น

อันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนได้โดยทางอ้อม ดังเช่นในกรณีที่ว่า เมื่อหมอผีระบุว่า ตีต้องการสัตว์ตัวนั้นตัวนี้ หมายความว่าต้องฆ่าสัตว์ตัวที่หมอผี (หรือ ผี) กำหนดมา หากสัตว์นั้นไม่ได้เป็นของผู้ที่จะต้องรับผิดชอบจัดหาฆ่าทำพิธี เช่น ผีต้องการกินควายของคนคนหนึ่ง ซึ่งไม่ได้อยู่ในครัวเรือนของผู้เจ็บป่วย และครัวเรือนของผู้เจ็บนั้นก็ไม่มีกำลังความสามารถจะทำตามคำแนะนำได้ แต่ผู้ที่เป็นเจ้าของสัตว์ตัวนั้นจะต้องมีหน้าที่รับผิดชอบความเป็นความตายของคนในบ้านเดียวกัน หากคนเจ็บนั้นไม่ได้แบ่งฮีดแล้วตายไปหรือแม้แต่เจ็บหนัก คนที่เป็นเจ้าของสัตว์ตัวนั้นก็อาจจะต้องเดือดร้อน เมื่อคนในครัวเรือนของคนเจ็บกล่าวโทษว่า เป็นเหตุให้เจ็บหรือตาย ในที่สุดเจ้าของสัตว์นั้นก็ต้องยินยอมให้ใช้สัตว์ของตนในการทำพิธี และเนื้อของสัตว์ก็จะแจกจ่ายอยู่ในวงสมาชิกของบ้านนั่นเอง ไม่ได้นำไปให้ผีทั้งหมดหรือคนอื่นได้สิทธิไป ฉะนั้น ทุกคนก็就会有ความพอใจว่า ได้จัดกระบวนการให้ทุกอย่างเข้าสู่สมดุลงาน และเกิดความรู้สึกว่าต่างก็เป็นสมาชิกของชุมชนเดียวกัน ความมั่นคงผาสุกที่เกิดขึ้นย่อมเป็นสิ่งที่ทุกคน ได้รับเสมอกัน

บทบาทของหมอผีในลักษณะนี้จึงเกินกว่าหน้าที่หรือบทบาทธรรมดาสามัญ หากเราจะไม่ถือว่าผู้นำหมายถึงการเป็นผู้นำกิจกรรมของชุมชนในฐานะหัวหน้าเพียงประเด็นเดียว หมอผีหรือหมอของเผ่าผู้ทำหน้าที่ติดต่อกับในธรรมชาติก็น่าจะอยู่ในสถานะของผู้นำในลักษณะหนึ่งได้เช่นกัน

ผู้นำในลักษณะที่สอง คือ ผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้อาวุโส หรือเจ้ากกเจ้าเหล่า เจ้าโคตรของครัวเรือน ซึ่งมีบทบาทเป็นผู้นำของครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นในการตัดสินใจ การแก้ปัญหา การชี้ให้เห็นความถูกต้องความผิด หรือแม้ในการพาครัวเรือนและชุมชนของตนอพยพโยกย้าย แสวงหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ ผู้นำในลักษณะนี้จึงมีความสำคัญสำหรับชนเผ่าอยู่ไม่น้อยไปกว่าผู้นำในฐานะหัวหน้าชุมชนจริงๆ เจ้ากกเจ้าเหล่าหรือเจ้าโคตรที่เป็นตัวแทนของครัวเรือนนั้น เมื่อรวมกลุ่มกันเข้าก็จะยิ่งเพิ่มพลังและบทบาทสำคัญได้มากขึ้น ความสำคัญของผู้เฒ่าผู้แก่เหล่านี้นอกจากจะเป็นในด้านการเป็นผู้ชี้ทางให้แล้วยังมีการสั่งสมประสบการณ์ความรู้ซึ่งทำให้คนรุ่นเยาว์กว่าไม่อาจเทียบเคียงได้ อำนาจในตำแหน่งหรือสถานะของผู้นำตรงนี้จึงประกอบด้วยวัย ประสบการณ์ และความมั่นใจในสถานะของตนเอง พิธีกรรมจึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับความเป็นผู้นำในลักษณะของเจ้ากกเจ้าเหล่า เพราะความรู้ความชำนาญในเรื่องขั้นตอนของพิธีกรรม หรือการตีความหมายแต่ละสิ่งแต่ละขั้นตอน เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยทั้งวัยและความชำนาญ พิธีกรรมของชนเผ่ามักถ่ายทอดและสืบเนื่องกันในรูปแบบของวัฒนธรรมมุขปาฐะ ฉะนั้น การครอบครองอำนาจและบทบาทตรงนี้จึงมิใช่เรื่องของพลังร่างกายหรือเศรษฐกิจ หากเป็นพลังที่สั่งสมความรอบรู้หรือความแม่นยำนั้นด้วยตนเอง

ผู้นำในลักษณะที่สาม คือผู้นำในความหมายของสังคมสมัยใหม่ หมายถึงผู้นำในระบบการปกครอง หากเป็นเรื่องระดับชุมชน ผู้นำหรือหัวหน้าครองนี้ก็คือ ผู้นำของชุมชน ที่ได้อำนาจหรือสิทธิมาด้วยลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แล้วแต่ข้อตกลงของชุมชนนั้น ผู้นำชุมชนนอกจากจะมีบทบาทหน้าที่ตามที่รัฐหรืออำนาจที่ใหญ่กว่าจะกำหนดมาแล้ว ในส่วนของชุมชนและพิธีกรรม ผู้นำในลักษณะที่สามนี้จะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องรับผิดชอบอยู่ด้วยเต็มที่ ดังตัวอย่างของพิธีแปงฮิตผาควายที่ยกมาแล้วข้างต้น ผู้นำชุมชนหรือนายบ้านจะต้องรู้ทั้งแหล่งที่จะหาเข้าของมาประกอบพิธี ต้องสามารถกำหนดนัดและจัดสรรหน้าที่ให้ทุกคนได้ตามความเหมาะสม และข้อสำคัญที่สุดคือต้องทำให้ทุกคนเชื่อถือและทำงานร่วมกันได้อย่างมีความสบายใจและมีความมั่นใจในผลสำเร็จของงาน

การพิจารณาในแง่ที่กล่าวมานี้ จะดูเหมือนว่า ตัวบุคคลที่เป็นผู้นำเหล่านี้เป็นผู้สร้างหรือเสริมพลังอำนาจให้แก่พิธีกรรม แต่ในความเป็นจริง พิธีกรรมก็มีส่วนสร้างเสริมสถานภาพของผู้นำเหล่านี้ด้วย เพราะพิธีกรรมมีความสำคัญกับชุมชนมากเท่าไร คนที่จะสามารถดำเนินการหรือจัดการได้ก็ต้องมีความสำคัญมากขึ้นเท่านั้น

พิธีกรรมที่สัมพันธ์กับบทบาทผู้นำในอีกลักษณะหนึ่ง คือ บทบาทของผู้ชายในการประกอบพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นในตำแหน่งผู้นำ หรือผู้ร่วมดำเนินพิธีกรรม โอกาสที่ผู้หญิงจะเข้าไปดำเนินการในพิธีกรรมแทบจะไม่มีปรากฏในกรณีของชนเผ่า ฉะนั้น เมื่อพิจารณาว่าสถานะของผู้หญิงเป็นรองผู้ชายอยู่แล้วในแทบทุกด้าน บทบาทผู้นำหรือการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมสำคัญๆ ก็ยิ่งจะหนุนให้ผู้ชายมีสถานะสูงขึ้น และผู้หญิงอยู่ในสถานะของผู้ตามหรือบทบาทเป็นรองไปโดยตลอด

ที่จริงนั้น ผู้หญิงก็เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมหลายๆ อย่างของชนเผ่าด้วย โดยเฉพาะในพิธีที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ เช่น พิธีสักข้าวไร่ พิธีรดข้าว หินข้าวใหม่ และแม้กระทั่งพิธีขึ้นเรือนใหม่ เพราะโดยธรรมชาติ คุณสมบัติเชิงสัญลักษณ์ของผู้หญิงในฐานะผู้สร้างหรือผู้ผลิตนั้นเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วโดยสามัญสำนึก แต่พิธีกรรมประเภทนี้มักเป็นพิธีกรรมในระดับครัวเรือน หรือพิธีกรรมที่ไม่มีขั้นตอนที่จะแสดงความสำคัญของผู้ประกอบพิธีได้มากนัก พิธีกรรมกับบทบาทความเป็นผู้นำของผู้หญิงชนเผ่าจึงเกิดขึ้นได้ยาก หรืออาจกล่าวได้ว่าแทบไม่มีปรากฏโอกาสหรือช่องทางให้เห็นได้เลย

บทที่ ๔

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนเผ่า

ชนเผ่าในแขวงเซกองมีความสัมพันธ์ติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยก่อน แม้เส้นทางคมนาคมจะ
ทุรกันดาร และบ้านแต่ละบ้านก็อยู่ห่างไกลกัน แต่ความจำเป็นของการดำรงชีวิตทำให้ชนเผ่าเหล่านี้
ต้องแสวงหาหนทางที่จะติดต่อกับชุมชนอื่น เพื่อแลกเปลี่ยนของที่ผลิตไม่ได้ แต่จำเป็นต้องใช้
เป็นต้นว่า เกลือ ฝ้าย และโลหะเพื่อนำมาทำเครื่องมือเครื่องใช้ และไม่ใช่ว่าเฉพาะการติดต่อเพื่อ
แลกเปลี่ยนผลผลิตเท่านั้น การติดต่อหรือโอกาสในการได้ทำความรู้จักและมีความสัมพันธ์กัน
ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาคือการที่ชนเผ่ามักจะเดินทางแสวงหาพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่าแหล่งเดิม
ที่ตนเคยอยู่ หรืออพยพชุมชนหนีโรคภัยและภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้น

ความเคลื่อนไหวโยกย้ายเหล่านี้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และบางครั้งก็ถูกบันทึกไว้ในรูปของ
วรรณกรรมมุขปาฐะ เป็นเรื่องเล่าเรื่องราวของเผ่าบ้าง เป็นถ้อยคำกล่าวสั้นๆ ที่บอกเล่าถึงความ
ยากลำบากของชีวิตบ้าง แม้กระทั่งในผ้าทอก็มีลวดลายของสัตว์เล็กๆ ของต้นไม้ และสิ่งที่ได้เคย
พบเห็นมา และอยากเก็บไว้ในความทรงจำ แต่ความทรงจำในรูปของมุขปาฐะหรือผลงานศิลปะเหล่านี้
ไม่อาจบอกเล่าความรู้สึกนึกคิดและเรื่องราวทั้งหมดได้ หลักฐานที่บอกถึงความเป็นมาและความ
เปลี่ยนแปลง ตลอดจนการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนที่อยู่ในพื้นที่แถบนี้ก็คือ วิถีชีวิตที่บันทึก
ไว้ทั้งประเพณีการตั้งเดิม ที่ปรากฏรูปออกมาเป็นความคิดความเชื่อ ข้อห้ามข้อนิยม ทั้งสิ่งที่เกิดขึ้น
และทำให้ต้องรูปแบบของชีวิตถูกปรับเปลี่ยนไปเพื่อรักษาเผ่าพันธุ์ไว้ และยังบันทึกสิ่งที่ได้รับเอาไว้
จากการติดต่อกับเผ่าพันธุ์อื่น เพื่อนำมาทำชีวิตของตนให้ดำเนินไปได้ดีที่สุดที่สุดเท่าที่จะทำได้

การศึกษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าจากคำบอกเล่ามุมมองของชนเผ่าเอง จึง
ทำให้เข้าใจมากขึ้นถึงช่วงเวลาที่ผ่านมาและสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของเผ่า เข้าใจลักษณะที่
เป็นอยู่ในปัจจุบัน และอาจมองเห็นภาพของอนาคตได้บ้าง แต่ความเข้าใจนี้คงไม่ถูกต้องไปทั้งหมด
เพราะความคงอยู่และความเปลี่ยนแปลงมักจะเกิดขึ้นพร้อมๆ กันอยู่ตลอดเวลา ยากที่จะบอกได้ว่า
สิ่งใดที่จะคงอยู่ สิ่งใดที่จะต้องปรับเปลี่ยนไป นอกจากการคาดคะเนเอาจากสิ่งที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว

เซกองในปัจจุบัน

แม้ความเป็นมาของแขวงเซกองในฐานะของแขวงหนึ่งในตอนใต้ของสปป.ลาว จะมีช่วงเวลา

ไม่นานนัก แต่ชุมชนและผู้คนในแขวงเซกองก็มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดเวลา มากกว่าร้อยปีจนถึงในปัจจุบัน

เมืองละมามซึ่งเป็นเขตรวมของชุมชนเดิมที่มีชื่อว่า เวียงทอง และบ้านเซกองเหนือ เซกองได้นั้นเป็นบริเวณพื้นที่ราบ อยู่ริมลำน้ำเซกอง ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จึงมีมากกว่า และสามารถติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ได้สะดวก ชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตนี้จึงเป็นเผ่าที่มีความเป็นอยู่ค่อนข้างดีกว่าชนเผ่าในเขตอื่นที่ห่างไกล มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง และเป็นตัวกลางของการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในระหว่างชนเผ่าใกล้เคียง การอพยพโยกย้ายของกลุ่มชนในพื้นที่ของเมืองละมามจึงมีอยู่น้อย ชุมชนอยู่ในลักษณะที่ตั้งถิ่นฐานมั่นคงอยู่กับที่มายาวนาน มีโอกาสสร้างวัฒนธรรมและความเจริญมั่นคงให้แก่ชุมชนของตน รวมทั้งรับเอาวัฒนธรรมต่างๆ ของผู้คนที่ผ่านมาติดต่อด้วย และปรับให้เหมาะสมกับความต้องการ เกิดเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต เป็นรูปแบบที่มีทั้งลักษณะดั้งเดิมที่สืบทอดมา และลักษณะใหม่ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและทางสังคม

เผ่าฮาร์กอันเป็นกลุ่มหลักในเมืองละมามนั้นสามารถเพาะปลูกและมีอาหารการกินเพียงพอสามารถปลูกพืชอื่นๆ เช่น ฝ้าย ได้ผลผลิตเกินกว่าความต้องการ และยังมีโอกาสแสวงหาสิ่งของจำเป็นจากการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ชุมชนฮาร์กจึงเป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานได้มั่นคงมากกว่าชนเผ่าอื่น การติดต่อคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวกและชีวิตที่มั่นคงปลอดภัยตามสมควร ทำให้ชนเผ่าในพื้นที่ราบนี้มีโอกาสและเวลาที่จะรับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมจากชุมชนอื่นที่เจริญก้าวหน้ามากกว่า เช่น กลุ่มลาวลุ่มในสาละวันและอัตตะปือ ฮาร์กจึงเริ่มกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักแทนข้าวเจ้า ทำนามากกว่าสักข้าวไร่ และรับวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาเข้ามาประสมกับความเชื่อผี หรือฮีตผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิม อันมีผลกระทบแนวปฏิบัติสำคัญๆ ของชนเผ่าที่เคยเป็นวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม

ปัจจัยต่างๆ ทั้งสภาพแวดล้อมภายนอก และปัจจัยภายในที่เกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์และทำให้ชนเผ่าในพื้นที่ราบเมืองละมามนี้สามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบการปกครองระบบเศรษฐกิจ การศึกษา และความเจริญสมัยใหม่ได้อย่างรวดเร็ว

ส่วนชนเผ่าเมืองดักจิงและกะลิม เป็นเมืองเก่าแก่ดั้งเดิมของชนเผ่าบนภูสูง อยู่ห่างไกลในเขตพื้นที่เฉพาะ และไม่ค่อยมีการติดต่อกับพื้นที่อื่นมากนัก เนื่องจากความยากลำบากในการเดินทาง ชุมชนของชนเผ่าในเมืองทั้งสองนี้จึงมักเป็นชุมชนแบบดั้งเดิมตามปัจจัยของสภาพแวดล้อมในเขตภูดอย เมืองกะลิมแม้ไม่ได้อยู่บนดอยสูงเท่าดักจิง แต่ก็มีลักษณะโดยรวมคล้ายคลึงกัน

เนื่องจากมีพื้นที่ราบจำกัด ชุมชนของชนเผ่าเหล่านี้จึงมักอยู่ในบริเวณที่ราบไหล่เขาและเชิงเขา เป็นชุมชนขนาดเล็ก

เนื่องจากในปัจจุบัน รัฐมีนโยบายอพยพชนเผ่ามาอยู่ในบริเวณพื้นราบใกล้เมืองเพื่อความสะดวกในการพัฒนาและการปกครอง ตลอดจนการสาธารณสุข ชีวิตและชุมชนของชนเผ่าในเมืองดั้งเดิมเหล่านี้จึงเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าที่เคยเป็นมาแต่เดิม ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่ละน้อยจากการแสวงหาของตนเองมาเป็นความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว และมีรูปแบบชีวิตที่กำหนดไว้แล้วสำหรับจะให้ปรับชีวิตดั้งเดิมให้เข้าเป็นรูปแบบเดียวกัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่าที่เดิมเคยเป็นกลุ่มถิ่นฐานจึงเริ่มเปลี่ยนไป การอพยพโยกย้ายไม่ได้เป็นการย้ายไปอยู่ในพื้นที่ว่างเปล่าที่เหมาะสมแก่การทำมาหากินตามความชำนาญเดิมแต่เป็นพื้นที่ที่มีชุมชนอื่นๆอยู่ก่อนแล้วสภาพแวดล้อมก็แตกต่างกันไปจากที่คุ้นเคย ขณะนี้ชนเผ่าในเขตมุกดอยทั้งตะเริง กะตู เงะ เริ่มอพยพลงมาอยู่พื้นราบร่วมกับเผ่าฮารักในเมืองละมาม หรือมาตั้งชุมชนของตนอยู่ใกล้เคียงบ้านของเผ่าส่วยและละเวนในเมืองท่าแดง เมืองกลางอย่างเมืองละมามและเมืองใหม่อย่างท่าแดงจึงเป็นสภาพแวดล้อมใหม่ทั้งในแง่สภาพธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรมที่กลุ่มชนเผ่าจากเขตห่างไกล จะต้องปรับตนเองให้เข้ากับชีวิตในพื้นที่ใหม่ให้ได้

เมืองท่าแดงนั้นไม่ใช่ชุมชนใหม่ที่เดิยนัก เพราะมีชนเผ่าตั้งบ้านเรือนอยู่แล้วในเขตนี้เป็นชุมชนเล็กๆ ที่อยู่ในเส้นทางติดต่อค้าขายและคมนาคมระหว่างแขวง ท่าแดงจึงมีลักษณะเป็นชุมชนที่ก่อตัวขึ้นจากการเป็นตลาดในระบบแลกเปลี่ยนดั้งเดิม หรือเป็นชุมทางพักของคนเดินทางติดต่อในพื้นที่ทางใต้ ความเป็นเมืองใหม่ของท่าแดงเกิดจากการที่มีชนเผ่าอพยพมาตั้งบ้านเรือน เพราะเห็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ การเพาะปลูกที่ได้ผลผลิตดีและสม่ำเสมอทำให้ส่วยและละเวนอพยพจากบ้านเดิมของตนในเขตที่ราบสูงบอละเวน และพื้นที่ทางเหนือของสาละวัน มาลงหลักปักฐานอยู่ที่ท่าแดง ต่อมาเมื่อเส้นทางคมนาคมขยายมากขึ้น และเทคโนโลยีการเพาะปลูกสมัยใหม่เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อจำหน่าย เช่น กาแฟ ชา หมากแดง (กระวาน) และอื่นๆ ท่าแดงจึงเจริญรวดเร็วจนอาจกล่าวได้ว่า แม้เมืองที่เป็นหลักหรือเป็นศูนย์กลางของแขวงอย่างเมืองละมามก็ยังเจริญช้ากว่าเมืองท่าแดง

กิ่งอำเภอหรือกิ่งเมืองท่าแดงจึงขยายขึ้นเป็นเมือง และมีลักษณะของความเป็นเมืองใหม่แบบสากล มีผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มาอยู่ปะปนกัน มีประเพณีพิธีกรรมที่เป็นผลจากการสังเคราะห์ระบบความเชื่อเดิมและความเชื่อใหม่ (พุทธ) ที่จะเป็รูปแบบของวิถีชีวิตชุมชน

โดยรวมต่อไป

ลักษณะของเมืองละมามและท่าแดงที่เป็นศูนย์กลางหรือแหล่งรวมของชนเผ่าหลากหลาย ตั้งชุมชนอยู่ใกล้เคียงกันหรือร่วมอยู่ในบ้านเดียวกัน จึงเป็นโจทย์ใหม่สำหรับชีวิตของชนเผ่าในแขวงเซกอง ทั้งที่เป็นเผ่าเดิมของพื้นที่อย่างฮาร์ก และเผ่าที่อพยพโยกย้ายเข้ามา ทั้งสองฝ่ายจำเป็นต้องปรับตัวมากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ปัจจัยภายในชุมชนของตนเองและปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอก เพื่อให้เกิดเป็นกลุ่มชนใหม่และสร้างปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่เหมาะสม

อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม

ในชุมชนเล็กๆ ที่อยู่ห่างไกลอย่างในเมืองดักจิงและกะลิม โอกาสที่จะรักษาอัตลักษณ์ในด้านต่างๆ ของเผ่าพันธุ์ย่อมมีอยู่มากกว่า เริ่มตั้งแต่การตั้งบ้านที่แยกกันชัดเจน ไม่มีการปะปน การเข้ามาอยู่ร่วมของชนต่างเผ่า หมายถึงว่ามีความสัมพันธ์ในลักษณะที่ใกล้ชิด เช่น การแต่งงานข้ามเผ่าเมื่อเข้ามาอยู่ในวงแวดล้อมของเผ่าอื่นก็ต้องปรับตัวเองให้เป็นที่ไปตามรูปแบบของเจ้าของบ้าน โดยไม่มีเงื่อนไขแต่เป็นด้วยความเต็มใจ และมีโอกาสที่จะค่อยๆ ปรับไปได้ตามศักยภาพของตน

อัตลักษณ์ของชนเผ่าต่างๆ ในเมืองดักจิงและกะลิมอาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป เมื่อจะต้องระบุแยกความเป็นเผ่าพันธุ์ของตนก็สามารถแจงรายละเอียดออกมาได้ตามความรู้ลักษณะจำเพาะของตนเองและของเผ่าอื่นที่ต่างกัน ชนเผ่าเหล่านี้แม้จะอยู่ใกล้กัน มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกัน และมีการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์กัน แต่ก็สามารถระบุได้ว่าใครเป็นใคร เผ่าใดเป็นอย่างไร ลักษณะจำเพาะที่ใช้ระบุหรือจำแนกความแตกต่างเหล่านี้ อาจเกิดจากมุมมองชนเผ่าเอง หรือเกิดจากการยอมรับลักษณะที่เผ่าอื่นกำหนดให้

อัตลักษณ์ในด้านต่างๆ ของชนเผ่าในแขวงเซกองที่มีบทบาทในการดำรงความเป็นเผ่าพันธุ์ และเป็นสิ่งที่ชนเผ่าใช้จำแนกตนเองและเผ่าอื่น ได้แก่ ภาษา วิธีการทำมาหากิน การแต่งกาย ประเพณีพิธีกรรม และความเชื่อ

อัตลักษณ์ทางภาษา

นักภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์อธิบายว่า ชนเผ่าในเซกองทั้ง ๑๓ เผ่า เป็นชนเผ่าที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร และแบ่งออกเป็นสาขาย่อยได้ ๒ กลุ่ม คือ

ชนเผ่าที่พูดภาษาในสาขากะตูกิก ได้แก่ เผ่าเงะ กะตู่ ตะวีว ตะโอย ดักกัก จะต้อง

ชนเผ่าที่พูดภาษามอญ-เขมร สาขาบ๋ฮนาริก ได้แก่ ตะเวียง แยฮู ฮาร์ก กะเซง ละเวน

ละวี และส่วย

ในเมืองดักจิง ภาษากลางที่ชนเผ่าในเมืองดักจิงใช้สื่อสารทำความเข้าใจกันคือ ภาษาตะเรียง จนเรียกกันว่า ภาษาดักจิง ในขณะที่เดียวกันภาษาของแต่ละเผ่าที่อยู่ใกล้เคียงกันก็สามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันได้ง่ายกว่า หรือเรียนรู้ได้ง่ายกว่าภาษาของเผ่าอื่นบางภาษา ชนเผ่าเองอาจอธิบายไม่ได้ว่าลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะอะไร แต่รู้จากประสบการณ์และความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ดังเช่น การที่เผ่าต่างๆ ในเมืองดักจิงเรียนรู้ภาษาตะเรียงและรับเอาเข้ามาใช้ในชีวิตรประจำวันของตนเพื่อประโยชน์ในการติดต่อกับเผ่าที่เป็นกลุ่มหลักในพื้นที่ และเป็นเจ้าของผลผลิต ต่างๆ ที่จำเป็นเผ่าต่างๆ ในเมืองกะสิมก็เรียนรู้ภาษาของเงะ อย่างน้อยก็พอที่จะเข้าใจกันได้เมื่อต้องติดต่อกันในรูปแบบต่างๆ

ในเมืองละมาม เผ่าฮาร์กไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาของเผ่าอื่น แต่เผ่าอื่นๆ ที่ติดต่อกับฮาร์กต้องเป็นฝ่ายเรียนรู้ภาษาของฮาร์กเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ที่ต้องการ

ความจำเป็นที่เกิดขึ้นในการเรียนรู้ภาษาของเผ่าอื่นในลักษณะนี้ ทำให้อัตลักษณ์ของชนเผ่าทางภาษามีทั้งการคงอยู่และความเปลี่ยนแปลง การคงอยู่หรือรักษาไว้อาจเกิดจากความต้องการที่จะรักษาและบ่งบอกความเป็นเผ่าพันธุ์ของตนเอง ไม่ถูกกลืนเข้าไปในเผ่าที่ใหญ่กว่า หรือแม้แต่เผ่าที่มีสถานภาพทางสังคมใกล้เคียงกัน ดังเช่น เผ่าดักกังและตะรีว ที่กล่าวว่าภาษาพูดของตนไม่เหมือนกัน แม้จะเข้าใจกันได้ง่ายกว่าภาษาของเผ่าอื่น แต่ก็มีทั้งถ้อยคำและวิธีพูดที่ต่างกันชัดเจน คำที่ใช้เรียกสิ่งพื้นฐานต่างๆ ในชีวิตก็ไม่เหมือนกัน

ส่วนการรับภาษาอื่นเข้ามาใช้หรือเข้ามาปะปนในภาษาของตนมักเป็นในลักษณะค่อนข้างค่อยไป และเพื่อประโยชน์ที่ตนเองรู้จัก ทำให้ชนเผ่าไม่รู้สึกสูญเสียอัตลักษณ์ของตน ดังเช่นที่กะตุรับว่าการขับลำในภาษาของกะตุนั้นได้มาจากเงะ เป็นการขับเงะ เพียงแต่บางครั้งใช้ถ้อยคำในภาษาของเผ่าเท่านั้น หรือเผ่าละเวนบอกว่า การขับลำของละเวนในปัจจุบันเกือบไม่มีลักษณะดั้งเดิมอยู่แล้ว และที่มีอยู่ก็เป็นการใช้ภาษาลาวลุ่มขับลำตามทำนองของละเวน แม้แต่การเรียกชื่อชนเผ่า ซึ่งน่าจะเป็นอัตลักษณ์สำคัญในความคิดของคนที่อยู่ในสถานภาพสูงทางสังคม อย่างคนในเมืองหรือกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ที่ต้องการระบุความยิ่งใหญ่ของเผ่าพันธุ์ของตน แต่ชนเผ่าเหล่านี้ อาจถือเป็นเรื่องที่ต้องเกิดขึ้นโดยไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ การรับรู้หรือยอมรับเป็นไปตั้งแต่ในระดับที่ยอมรับชื่อใหม่และยังคงรักษาชื่อเดิมไว้ เช่นในกรณีของเผ่าเกรียงหรือเงะ และการยอมรับโดยสิ้นเชิง ดังเช่นในกรณีของสะเวียงหรือละวี หรือเผ่าที่อพยพโยกย้ายข้ามพื้นที่

เดิมของตน อย่างเช่น จูจากที่ราบสูงบอละเวน ที่ยอมรับเอาชื่อของเผ่าตนตามที่เผ่าอื่นเรียกทุกอย่างที่รู้ชื่อเดิมและความเป็นมาเดิมของตน

การยอมรับนี้จึงไม่ได้เกิดจากการเป็นเผ่าเล็กที่มีสถานภาพทางสังคมด้อยกว่าเผ่าใหญ่เท่านั้น แต่มีปัจจัยของการยอมรับหลายลักษณะด้วยกัน แม้แต่เผ่าฮาร์ก็ยินยอมที่จะออกชื่อเผ่าของตนตามสำเนียงของลาลุ่มว่า อะลัก เพื่อให้การติดต่อกับกลุ่มชนอื่นที่มีสถานภาพสูงกว่าในทางวัฒนธรรมเป็นไปได้โดยสะดวก

ในปัจจุบัน แม้อัตลักษณ์ทางภาษาของเผ่าต่างๆ จะยังคงอยู่ต่อไปได้ในลักษณะหนึ่งและในระดับหนึ่ง แต่ก็เป็นที่เห็นได้ชัดว่าภาษากลางอย่างภาษาตะเรียงในเมืองดักจิง และภาษาเงใน เมืองกะลิม รวมทั้งภาษาฮาร์ในเมืองละมามก็ต้องลดสถานะของตนลง เพื่อให้ภาษากลางที่สำคัญและจำเป็นกว่าสำหรับการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมใหม่เข้ามาแทนที่ คือ ภาษาลาลุ่ม ซึ่งเป็นภาษาที่กำหนดเรียนในโรงเรียน ภาษาที่กำหนดใช้ในการติดต่อกับทางการ และภาษาที่ชนเผ่าเองจำเป็นต้องใช้สำหรับการเรียนรู้วิทยาการใหม่ๆ ที่จะทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าไปตามรูปแบบของสังคมใหม่

ชนเผ่าจึงยอมรับเอาภาษาใหม่เข้ามาในวิถีชีวิตของตน โดยไม่เห็นว่ามิชอบควรคำนึง เพราะก็เหมือนกับที่ครั้งหนึ่งเคยใช้ภาษาของเผ่าอื่นเป็นภาษากลางในเขตพื้นที่ของตนมาแล้ว แต่ความเปลี่ยนแปลงหรือการยอมรับในสภาพใหม่นี้จะส่งผลกระทบต่อไปอีกยาวนาน อย่างที่ชนเผ่าคาดไม่ถึงหรือมองไม่เห็นผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงนี้ที่มีผลในด้านการสูญเสียอัตลักษณ์ทางภาษาของเผ่า เพราะแม้ลักษณะการใช้ภาษากลางจะเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ในอดีต แต่การใช้ภาษากลางในปัจจุบันนี้จะหมายถึงการยอมรับอัตลักษณ์อื่นๆ ติดตามมาด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงการรับเอาภาษาเข้ามาใช้เพื่อการสื่อสารเท่านั้น แต่ผลทางด้านการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ร่วมกันของกลุ่มชนเผ่าทั้งหมด ก็อาจจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างที่ชนเผ่าเองก็เคยใฝ่ฝันและพยายามแสวงหามาตลอดเวลาในอดีตของตน

อัตลักษณ์ในการเพาะปลูกและทำมาหากิน

ชนเผ่าในแขวงเซกองส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่กินข้าวเจ้ามาแต่เดิม การกินข้าวเจ้าไม่ได้มีความหมายแต่เพียงเป็นอาหารหลักในมื้ออาหารประจำวันเท่านั้น แต่ยังมีผลถึงลักษณะทางวัฒนธรรมอื่นๆ ด้วย เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำอาหาร ลักษณะการใช้อาหารเป็นสัญลักษณ์ในประเพณีพิธีกรรมตามความเชื่อ และถ้อยคำที่ใช้เรียกเกี่ยวกับอาหารการกินซึ่งเป็น

ผลต่อชีวิตโดยรวมด้วย

ชนเผ่าที่กินข้าวเจ้ามักจะปลูกข้าวเหนียวอยู่แล้ว แต่เป็นการปลูกเพื่อเสริมหรือใช้เป็นอาหารพิเศษในโอกาสพิเศษ เช่นเดียวกับชนเผ่าที่กินข้าวเหนียวก็จะใช้ข้าวเจ้าเป็นสัญลักษณ์ความพิเศษของโอกาสเช่นเดียวกัน ในการประกอบพิธีกรรมหรือในงานประเพณีต่างๆ ของชนเผ่าจึงมักมีข้อนิยมที่เกิดขึ้น เช่น ชนที่กินข้าวเจ้าจะเอาข้าวเหนียวมาทำเป็นของกินเล่นประเภทข้าวปอกของตะเริง หรือข้าวคลุกงา อันเป็นอาหารที่ไม่ได้ทำกินในชีวิตประจำวัน และในการทำพิธีขึ้นเรือนใหม่ คนตะเริงก็จะต้องเตรียมหาข้าวเหนียวไว้นึ่งและปั้นเป็นก้อนแจกคนทุกคนในทุกครัวเรือนให้รับรู้การปลูกเรือนใหม่ของตน เป็นต้น นอกจากนี้ในกลุ่มชนที่กินข้าวเจ้า การทำอาหาร อย่างเช่น ข้าวต้มที่ต้องนำข้าวเหนียวมาผสมกับสิ่งอื่นแล้วต้มหรือึ่งให้สุก ก็เป็นการบ่งบอกขั้นตอนทางวัฒนธรรมบางอย่าง หรือเป็นการสร้างลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มที่เรียนรู้วิธีการอย่างเดียวกัน ดังเช่นที่ชนเผ่าที่กินข้าวเหนียวเรียนรู้วิธีทำข้าวเส้นหรือข้าวปุ้นจากชนเผ่าที่กินข้าวเจ้า ผลการเรียนรู้ที่แสดงความแตกต่างไปจากลักษณะวัฒนธรรมเดิมของตนยังสะท้อนให้เห็นถึงการติดต่อระหว่างกลุ่มชนเหล่านี้ด้วย

อัตลักษณ์และความเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ในเรื่องอาหารหรือการทำมาหากินที่เป็นเรื่องใหญ่กว่าประเภทของอาหาร คือ วิธีการเพาะปลูก ชนเผ่าส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกจำกัดและขาดแคลนแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก การปลูกข้าวของชนเผ่าเหล่านี้จึงเป็นการสักข้าวไร่ที่ไม่ต้องใช้พื้นที่มากนัก ไม่ต้องการดูแลมากเหมือนการปลูกข้าวแบบทำนา น้ำก็อาศัยเพียงน้ำฝนในช่วงที่จะเริ่มหยอดเมล็ดพันธุ์และให้ข้าวตั้งตัวในขณะที่เริ่มออกเท่านั้น วิธีการเพาะปลูกนี้เป็นกระบวนการที่ชนเผ่าได้เรียนรู้และสืบทอดมาด้วยความจำเป็นของการดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่แห้งแล้งและพื้นที่ราบมีจำกัด ต่างกับชนเผ่าในพื้นที่ราบอย่างฮ่าวก ส่วย หรือละเวน

เมื่อชนเผ่าในพื้นที่สูงต้องอพยพโยกย้ายลงมาสู่พื้นราบ วิธีการเพาะปลูกก็ต้องเปลี่ยนไปตามลักษณะพื้นที่ แม้ชนเผ่าจะปรารถนาสภาพชีวิตที่อุดมสมบูรณ์ขึ้นในการเปลี่ยนจากการปลูกข้าวไร่มาเป็นการทำข้าวนาแต่ประสบการณ์ในการเพาะปลูกแบบใหม่เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้และใช้เวลา เพราะไม่เพียงแต่เป็นการปรับวิธีการเพาะปลูกหรือการทำมาหากินเท่านั้น หากยังส่งผลไปถึงรูปแบบการใช้ชีวิตที่เกี่ยวข้องกันด้วย เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ การจัดสรรเวลาในชีวิตประจำวัน และในฤดูกาลเพาะปลูกที่จะต้องเปลี่ยนไป นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบไปถึงประเพณีพิธีกรรมและ

ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานของเผ่าอีกหลายอย่าง

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านการทำมาหากินนี้ อาจเป็นเงื่อนไขที่ทำให้การปรับตัวเข้าสู่วิถีชีวิตใหม่ของชนเผ่าหลายเผ่าต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจที่ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยตนเอง แต่ต้องเข้าไปอยู่ในระบบหรือวงจรที่ใหญ่กว่าที่ชนเผ่าไม่คุ้นเคยมาก่อน เช่น การรับจ้างทำนาทำสวน เพื่อหาทางเลี้ยงชีวิตในสภาพแวดล้อมใหม่ที่ยังไม่คุ้นเคย และพื้นที่ก็ไม่ได้เป็นของกลางที่ทุกคนจะแสวงหาและใช้ประโยชน์ได้ตามความประสงค์เหมือนเมื่ออยู่บนพื้นที่จำกัดของภูตอยข้อจำกัดของพื้นที่จึงเกิดขึ้นในรูปลักษณะที่ชนเผ่าไม่รู้จักและไม่รู้วิธีที่จะจัดการ นอกจากยอมรับความช่วยเหลือจัดการของผู้อื่น เช่น หน่วยงานของรัฐหรือแขวง ดังเช่นในกรณีของเผ่ากะตู่ที่ลงมาอยู่ในเมืองท่าแดง และพบว่าพื้นที่ทำนาที่อยู่ใกล้เคียงที่ดั่งบ้านนั้นเป็นพื้นที่ที่มีผู้จับจองอยู่แล้ว หากจะแสวงหาพื้นที่ใหม่ก็จะต้องไปหาในที่ห่างไกลจากเขตตั้งบ้านที่ทางการกำหนดไว้ให้ กะตู่ที่อพยพลงมาอยู่ในพื้นที่ราบจึงยังไม่สามารถจะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการทำมาหากินอย่างที่ได้อ้างไว้ได้ตั้งเป้าหมายไว้ก่อนการอพยพโยกย้ายลงมา และไม่รู้วาระระยะเวลาของการแก้ไขปัญหาคือจะยาวนานเท่าใด

การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางด้านการทำมาหากินจึงเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันและผลกระทบที่กว้างขวางหลายแง่มุม โดยเฉพาะเป็นผลกระทบที่เป็นปัญหาของการดำรงชีวิตที่ชนเผ่าไม่มีประสบการณ์มาก่อน

อัตลักษณ์ทางการแต่งกาย

แม้เรื่องของการแต่งกายหรือเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มจะเป็นเรื่องไม่สำคัญกับการดำรงชีวิตเท่ากับการทำมาหากินหรือการติดต่อสื่อสารกันด้วยภาษา แต่ในความเป็นจริง เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายคืออัตลักษณ์ที่ทำให้เกิดการรับรู้ได้ในทันทีที่มองเห็น เช่น ลักษณะทรงผมของผู้หญิงชนเผ่าที่สืบทอดกันมาแต่เดิมจนกลายเป็นอัตลักษณ์สำคัญซึ่งใช้จำแนกได้ทันทีที่พบปะกัน ผมของผู้หญิงตะเรียงที่แตกต่างไปจากเผ่าอื่น ทำให้ผู้หญิงต่างเผ่าที่แต่งงานกับผู้ชายเผ่าตะเรียงและเข้ามาอยู่ในบ้านตะเรียงจะมีลักษณะโดดเด่นต่างไปจากผู้หญิงอื่นๆ แต่เป็นความโดดเด่นที่ไม่พึงประสงค์นัก เพราะทำให้สถานภาพของความเป็นคนต่างเผ่าปรากฏชัดเจนเกินไป แม้ชนเผ่าจะไม่ค่อยถือเรื่อง การแต่งงานข้ามเผ่าเป็นข้อจำกัดในการรับสมาชิกใหม่ของชุมชนก็ตาม หรือในกรณีของเผ่าดักกัง และเผ่าตะเรียงที่ใช้ข้ออ้างด้านอัตลักษณ์ที่ต่างกันของผู้หญิงของเผ่าตนที่มองเห็น และจำแนกได้ทันทีจากทรงผมมาเป็นเหตุผลในการที่จะไม่รวมเผ่าเข้าด้วยกัน

นอกจากนี้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มยังมีความเกี่ยวพันกับความรู้ในการผลิตปัจจัยพื้นฐานของชีวิต

การทอผ้าเป็นความรู้สำคัญที่ผู้หญิงในเผ่าจะถ่ายทอดกันมาตามรุ่นวัย และรักษารูปแบบเฉพาะบางอย่างของเผ่า รวมทั้งเทคนิควิธีที่เก็บไว้เป็นความรู้เฉพาะของเผ่า ซึ่งอาจถือเป็นชื่อเสียงหรือเป็นหน้าเป็นตาของเผ่าได้ ดังเช่น ผ้าทอของตะเริงหรือของเงะ ที่นอกจากจะแสดงความสามารถและอัตลักษณ์ทางศิลปหัตถกรรมแขนงนี้แล้วยังเป็นการแสดงศักยภาพที่เหนือกว่าชนเผ่าอื่นบางเผ่าที่ไม่สามารถสร้างผลิตผลของตนเองได้ และลักษณะที่ชนเผ่าเองอาจจะมองไม่เห็นหรือไม่เข้าใจชัดเจน คือ ผ้าทอหรือวิธีการแต่งกาย ยังเป็นเสมือนบันทึกประวัติของเผ่าพันธุ์ในแง่สัญลักษณ์ที่เกิดจากกลดลายต่างๆ ของผ้าทอ ตลอดจนการใช้เครื่องตกแต่งที่แสดงการติดต่อกันระหว่างเผ่าพันธุ์ เช่นที่เผ่าอื่นๆ ต้องมาขอซื้อเครื่องประดับเงินของตะเริง เพราะตะเริงทำเครื่องประดับเงินได้ในขณะที่เผ่าอื่นทำไม่ได้หรือทำไม่เป็น หรือการที่ชนเผ่าส่วนใหญ่จะเดินทางไปแลกเปลี่ยนผลิตผลของตนกับฝ่ายของฮาร์กเพื่อนำมาใช้ทอผ้านุ่งผ้าห่ม เป็นต้น การแลกเปลี่ยนที่เป็นพื้นฐานเช่นนี้คือจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดลักษณะต่างๆ ที่ใหญ่กว่าหรือกว้างขวางกว่า เช่นการก่อเกิดตลาดแลกเปลี่ยนสินค้า การรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมความเชื่อจากชนเผ่าที่เป็นเจ้าของผลิตผลที่ต้องการ

อัตลักษณ์ทางด้านเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มและวิธีการแต่งกายจึงมีความเกี่ยวข้องโยงใยไปถึงอัตลักษณ์และรูปแบบการดำเนินชีวิตลักษณะอื่นๆ ได้อีกมากมายอย่างที่ชนเผ่าอาจนึกไม่ถึงนอกไปจากเรื่องของความจำเป็นหรือความสวยงามตามค่านิยม

อัตลักษณ์ด้านระบบความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

โดยทั่วไปมักเป็นที่ยอมรับกันว่าอัตลักษณ์ทางความเชื่อเป็นอัตลักษณ์สำคัญที่มีผลต่ออัตลักษณ์อื่นๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่การอธิบายเรื่องระบบความเชื่อและอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงทางระบบความเชื่อเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและอธิบายได้ยาก เพราะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการรับและถ่ายทอด ตลอดจนการปรับลักษณะใหม่เข้ากับลักษณะเดิมของตนนั้นมักจะกินเวลายาวนาน และความเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปทีละน้อยมากกว่าจะเป็นการรับและเปลี่ยนอย่างกะทันหันหรืออย่างรุนแรง กรณีที่เกิดขึ้นกับบ้านละวิน้อยเป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนระบบความเชื่อที่กะทันหัน และดูเหมือนจะเป็นการเปลี่ยนแบบถอนรากถอนโคน คือเปลี่ยนจากระบบถือผีและการแบ่งฮีดควายมาเป็นการนับถือพุทธ แต่ก็เห็นได้ว่าข้ออ้างในการเปลี่ยนและวิธีการเปลี่ยนเป็นแต่เพียงเปลือกนอกเท่านั้น ไม่มีลักษณะอื่นใดที่แสดงว่าระบบความเชื่อของคนละวิน้อยเปลี่ยนไปจากผีเป็นพุทธ

แต่สิ่งที่แสดงความเปลี่ยนแปลงในแง่ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงกลับเห็นได้ชัดในกรณีนี้ คือ บ้านละวีน้อยอ้างเอาความจำเป็นด้านเศรษฐกิจมาเป็นเหตุให้เลิกแบ่งฮีดกินควาย ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงเกินจะรับได้ ข้ออ้างของบ้านละวีน้อยเป็นข้ออ้างในวิถีชีวิตของสังคมแบบใหม่ที่เศรษฐกิจเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญของชีวิตโดยรวม ทำให้คนอื่นๆ สามารถเข้าใจและยอมรับข้ออ้างนี้ได้โดยง่าย และอาจจะเห็นด้วยโดยไม่ตำหนิที่บ้านละวีน้อยไม่รักษาอัตลักษณ์ของเผ่าไว้ และในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนอัตลักษณ์สำคัญทางระบบความเชื่อนี้ก็ไม่ใช่เหตุให้คนบ้านละวีน้อยถูกตัดออกจากกลุ่มเผ่าพันธุ์ของตน ยังคงคบหาสมาคมและได้รับการยอมรับว่าเป็นละวี่ แม้จะไม่มีส่วนร่วมกัน ในด้านการประกอบพิธีกรรมอันเป็นสัญลักษณ์ของความร่วมมือที่สำคัญที่สุดของชุมชนดั้งเดิมก็ตาม

ในเมืองท่าแดง ส่วยและละเวนรับเอาพุทธศาสนาเข้ามาเป็นระบบความเชื่อหลักของตน ในขณะที่ยังรักษาความเชื่อและแนวปฏิบัติในความเชื่อดั้งเดิมเอาไว้ด้วย ปัญหาของส่วยและละเวน อยู่ที่ว่า การปรับระบบทั้งสองนี้เข้าด้วยกัน แต่ทั้งเผ่าส่วยและละเวนก็ไม่วิเคราะห์ว่าเป็นปัญหาแต่อย่างใด เพราะการปรับนั้นขึ้นอยู่กับวิธีการและความต้องการของเผ่าเอง ไม่ได้เกิดจากความจำเป็น เฉพาะหน้า และไม่มีช่วงเวลาที่เหมาะสมที่จะเร่งรัดความเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อของส่วย และละเวนจึงเป็นไปในลักษณะเดียวกับฮาร์กที่รับเอาความเชื่อระบบศาสนาพุทธจากลาลุ่ม รวมทั้งความเชื่อปลีกย่อยอื่นๆ ที่เป็นส่วนประกอบของระบบความเชื่อใหญ่ด้วย คนฮาร์กจึงยัง แบ่งฮีดเรือนอยู่ได้ เพราะถือว่าเป็นความจำเป็นของการรักษาชีวิตให้รอดพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ และเป็นสิทธิของครัวเรือนที่จะปฏิบัติอย่างไรก็ได้ให้เกิดผลดีแก่คนในครัวเรือนของตน แนวความคิด หรือข้ออ้างอย่างหลังนี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับรูปแบบของความคิดและการให้เหตุผลของคนฮาร์ก ที่เป็นแบบสมัยใหม่ ต่างไปจากแนวคิดของชนเผ่าดั้งเดิมที่ต้องถือเอาความสามัคคีหรือความเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชนเป็นสำคัญ ครัวเรือนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของบ้าน จึงต้องปฏิบัติตาม หลักการของบ้าน มิฉะนั้นบ้านหรือชุมชนก็จะดำรงอยู่ไม่ได้ แต่คนฮาร์กได้แสดงแนวคิดที่บ่งบอก ว่าปัจเจกชนมีสิทธิบางประการที่ชุมชนไม่อาจบังคับควบคุมได้ ตราบใดที่สิทธินั้นไม่รบกวนหรือ ขัดขวางสิทธิของปัจเจกชนอื่น

อัตลักษณ์ในด้านต่างๆ ของชนเผ่าในแขวงเซกองที่กล่าวมานี้ นอกจากจะเป็นอัตลักษณ์ ที่แสดงความเป็นตัวตนของชนเผ่าแล้ว ยังมีบทบาทต่อสถานภาพทางสังคมของชนเผ่า ในเครือข่าย ของปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันด้วยดังกล่าแล้ว

กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมกับความเปลี่ยนแปลง

ในเรื่องของกลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมที่จะสร้างให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หรือได้สร้างความเปลี่ยนแปลงนั้นมาแล้วในอดีตเป็นที่เห็นได้ชัดเจนว่าประกอบด้วยกลุ่มผู้นำในพื้นที่ที่เป็นเมืองต่างๆ ของเขกอง ได้แก่ ตะเรียงในเมืองดักจิ้ง ฮาร์กในเมืองละมาม และเงะในเมืองกะลิม ส่วนส่วยและละเวนในเมืองท่าแตงนั้นยากที่จะระบุว่าเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง เพราะวัฒนธรรมที่ส่วยและละเวนทำหน้าที่เป็นตัวกลางเผยแพร่ นั่นก็เป็นวัฒนธรรมที่ส่วยและละเวนรับมาจากลาวลุ่มอีกทีหนึ่ง

และหากจะกล่าวถึงกลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมดังกล่าวโดยไม่พูดถึงกลุ่มที่มีประชากรน้อย แต่มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมสูงที่สุด คือ กลุ่มลาวลุ่ม ก็คงไม่สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในเขกองตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันได้ เพราะแม้กลุ่มลาวลุ่มจะมีจำนวนน้อยในเขกอง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะลาวลุ่มในเขกองเท่านั้นที่จะเป็นผู้นำวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมของชนเผ่าอื่นๆ มาถ่ายทอดให้ เพราะรอบด้านของแขวงเขกองคือกลุ่มลาวลุ่มที่มีทั้งอิทธิพลด้านการครอบครองปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่จำเป็นแก่ชีวิต มีทั้งอิทธิพลด้านวัฒนธรรมและการปกครองพื้นที่เหนือกลุ่มชนเผ่าในเขตนี้มาโดยตลอด

กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมนี้กำลังมีความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่ที่เกิดขึ้นในกลุ่มของตนด้วย เพราะในวิถีชีวิตของสังคมใหม่นั้น กลุ่มผู้นำที่แท้จริงคือผู้ที่ป็นศูนย์กลางของปัจจัยทั้งหลายในชีวิตปัจจุบัน ปัจจัยด้านการศึกษา การทำมาหากิน เศรษฐกิจ ความปลอดภัยในชีวิตและชุมชน การประกอบประเพณีพิธีกรรมตามความเชื่อ และอื่นๆ ที่สอดคล้องประสานกันอยู่ในความเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าของโลกปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ กลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรมแต่เดิมซึ่งเคยเป็นทั้งกลุ่มผู้นำและตัวกลางถ่ายทอดความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากวัฒนธรรมกระแสหลักที่ใหญ่กว่าจะต้องลดบทบาทของตนลง และเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นผู้รับเอาแนวคิดและความเปลี่ยนแปลงมารับปฏิบัติ เหตุผลสำคัญที่สุดซึ่งไม่มีผู้ใดจะคัดค้านได้ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงนี้มีเป้าหมายที่สภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม และความเจริญก้าวหน้าที่ทัดเทียมกับชุมชนอื่นๆ ทั้งที่อยู่ใกล้เคียงกัน และชุมชนจากโลกภายนอกที่อาจจะไกลเกินความรับรู้ของชุมชนดั้งเดิม แต่จะเข้ามาเป็นความรับรู้ของชุมชนในปัจจุบันร่วมกัน

ความหลากหลายและเอกภาพทางวัฒนธรรม

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชนเผ่าทั้ง ๑๓ เผ่า ซึ่งอาจรวมเอาลาวลุ่มเข้ามาด้วย

อีกหนึ่งเผ่าตามความเป็นจริงนั้นเป็นที่ประจักษ์ชัดมาแต่เดิมแต่คำว่าความหลากหลายไม่ได้หมายถึงความแตกต่างเสมอไป ในความหลากหลายนั้นย่อมมีลักษณะที่คล้ายคลึงและสัมพันธ์กันด้วย มิฉะนั้นการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขคงเกิดขึ้นได้ยาก ในขณะเดียวกันเอกภาพก็ได้หมายความว่ามีการมีรูปแบบเป็นอย่างเดียวกัน แต่หมายถึงการประสมประสานกันได้อย่างพอเหมาะพอดีและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความหลากหลายที่มีอยู่

การอยู่ร่วมกันมาเป็นระยะเวลายาวนานและมีรูปแบบปฏิสัมพันธ์ที่เหมาะสม ที่แสดงออกในบรรดาชนเผ่าในแขวงเซกอง ย่อมแสดงถึงความหลากหลายที่มีเอกภาพอยู่ในตัวเอง ความหลากหลายที่มีเอกภาพนี้ก็คือ ความต่างนั้นมีแง่มุมที่สอดคล้องประสานกันได้เหมาะสมจะหรือเกิดการปรับเปลี่ยนความแตกต่างบางอย่างให้สามารถประสานเข้ากันได้โดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์หรือสถานภาพของตนเองไป ดุจดั่งที่สวย ละเวน และฮารัก ได้ปรับความแตกต่างของตนเองกับกลุ่มลาวลุ่มให้ประสานเข้าด้วยกันได้ เกิดเป็นรูปแบบวิถีชีวิตที่ทำให้แต่ละกลุ่มสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุขและได้รับผลประโยชน์ตามเป้าหมายของตน ซึ่งไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางเป้าหมายของผู้อื่นด้วย

ความหลากหลายของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมจึงมิใช่ปัญหาที่ต้องขจัดให้หมดไป หรือปรับให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ร่วมกันเพื่อหาแง่มุมที่จะสามารถรักษาความหลากหลายอันเป็นอัตลักษณ์ที่ควรภาคภูมิใจของตนไว้ได้ และประสานแง่มุมของความหลากหลายเข้าด้วยกันให้เกิดเป็นเอกภาพที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อความสุขและความก้าวหน้าของทุกคนร่วมกัน ไม่มีใครเป็นผู้ที่ก้าวล้ำนำไปข้างหน้าจนคนอื่นตามไม่ทัน และไม่มีใครปฏิเสธที่จะรับความก้าวหน้ามาเป็นประโยชน์ของตนเองเพียงเพราะต้องการเก็บรักษาความแตกต่างของตนไว้

ความหลากหลายและเอกภาพทางวัฒนธรรมของแขวงเซกองเป็นคุณลักษณะที่มีอยู่แล้วในอดีตและยังมีอยู่ในปัจจุบัน ที่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิทยาการกำลังมีบทบาทสำคัญการรักษาความหลากหลายและเอกภาพทางวัฒนธรรมไว้ได้ ในลักษณะเดียวกับที่บรรพบุรุษของชนเผ่าเหล่านี้ได้เคยทำมาในอดีตจึงน่าจะสร้างให้เกิดขึ้นได้ในปัจจุบัน ด้วยความร่วมมือร่วมใจของทุกคน และด้วยความเข้าใจคุณลักษณะของความหลากหลายและเอกภาพนี้อย่างแท้จริง เพื่อที่ความฝันในเวลากลางคืนที่ชนเผ่าเคยยึดถือเป็นคำตอบสำหรับชีวิตในเวลากลางวันจะสามารถปรากฏเป็นความจริงที่ทุกคนพอใจได้ร่วมกัน

บรรณานุกรม

ดวงเดือน บุนยาวง และ โอทอง คำอินชู (เขียน) ชาย โพธิ์สีดา และ สมชาย นิลอาธิ (แปล).

๒๕๔๐ แนวคิดและยึดครอง ท้าวอู่ ท้าวเจือง.

ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ปราณี วงษ์เทศ.

๒๕๒๕ พื้นบ้านพื้นเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา

๒๕๔๓ สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.

๒๕๓๙ “พิธีฆ่าควายเลี้ยงผีของชุมชนเมืองน่าน,” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๗

ฉบับที่ ๑๑ กันยายน, หน้า ๑๑๒-๑๒๔.

รอบบินส์ เบอร์ลิงค์ (เขียน) ปราณี วงษ์เทศ (แปล).

๒๕๒๒ หุบเขาและทุ่งราบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

วรรณ วิบูลย์สวัสดิ์ (บรรณาธิการ).

๒๕๓๑ พื้นถิ่นพื้นฐาน : มิติใหม่ของคติชนวิทยาและวิถีชีวิตสามัญ.

, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.

ศรีศักร วัลลิโภดม.

๒๕๓๖ “ชีวิตวัฒนธรรมกับความเชื่อในสังคมไทย,” มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อ

ปรับเปลี่ยนทิศทางสังคมไทย. กรุงเทพฯ : มุลนิธิภูมิปัญญา, หน้า ๑๓-๗๑.

๒๕๓๔ “ความเชื่อเรื่องแกนในไทดำ : ศาสดาตั้งเดิมของคนไทย,”

เมืองโบราณ. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน, หน้า ๑๒-๓๕.

สมชาติ มณีโชติ.

๒๕๓๘ “ฆ่าควายสังเวศน์ : พิธีของชาวข่าที่แขวงสาละวัน และปราสาทหินวัดภู

แขวงจำปาศักดิ์,” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑๑, หน้า ๑๑๔-๑๒๒.

สุรพล คำวิหกุล.

๒๕๒๒ “การนับถือผีในหมู่บ้านภาคเหนือ,” เมืองโบราณ. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔

เมษายน-พฤษภาคม, หน้า ๒๕-๓๒.

๑๑๐ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร

อมรา พงศาพิชญ์.

๒๕๓๓ **วัฒนธรรม ศาสนาชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา.**

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒๕๔๒ **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม.**

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์.

๒๕๓๘ “สถานภาพการวิจัยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทใหญ่,”

การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ ฉลาดชาย รมิตานนท์.

“พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม,”

สมุดสังคมศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอเจียน แอมอนิเย (บันทึกการสำรวจ) ทองสมุทร โตเร และ สมหมาย เปรมจิตต์ (แปล).

๒๕๓๙ **บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๕๓๘.**

(Voyage dans le Laos Tome Premier 1895).

เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม.

Keyes, F. Charles.

1973 **The Golden Peninsular : Culture and Adaptation in Mainland Southeast Asia.** New York : Macmillan.

1977 **Ethnic Adaptation and Identity : The Karen on the Thai Frontier with Burma.** Philadelphia : Institute for the Study of Human Issues.

1982 **Ethnic Change.** Seattle : University of Washington Press.

1997 “Politics of Ethnicity in Thailand” Paper presented in the Forum on Cultural Diversity. Bangkok : Chulalongkorn University.

Kirsch, A. Thomas.

1987 **Feasting and Social Oscillation : Religion and Society in Southeast Asia.** Southeast Asia Program, Cornell University.

Levy, Paul.

- 1959 "The Sacrifice of the Buffalo and the forecast of the Weather,"
Kingdom of Laos. France Asie.

Theraphan L. Thongkum.

- 1999 "A Brief Look at the Thirteen Mon-Khmer Languages of Xekong
Province, Southern Laos" Paper presented at the 9th annual SEALS
conference, May 21-23, 1999, at the International House,
U.C. Berkeley, U.S.A.